

КРАВЧЕНКО Н. Б.

**АГРАРНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

(кінець 80-х - середина 90-х років ХХ століття)

МОНОГРАФІЯ

Київ

Редакційно-видавничий центр НУБіП України

2016

УДК 94(477):631.11 «19»
ББК 63.3
К 78

Рецензенти:

Панченко Петро Пантелеймонович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору наукової бібліографії і біографістики Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України;

Падалка Сергій Семенович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу новітньої історії та політики Інституту історії України Національної академії наук України;

Білан Сергій Олексійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії і політології Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Затверджено до друку на засіданні Вченої ради Національного університету біоресурсів і природокористування України від 23 листопада 2016р., протокол № 5.

Кравченко Н.Б.

К 78 **Аграрне** підприємництво в Україні: історичний аспект (кінець 80-х - середина 90-х років ХХ століття). Монографія. – Київ: Редакційно-видавничий центр НУБіП України, 2016. – 224 с.

У монографії на базі всебічного аналізу типового фактологічного матеріалу, врахування положень програмних документів сучасних політичних партій та рухів, нових законодавчих актів, розкривається роль АПК в соціально-економічному розвитку України, утвердженні української державності та розбудові громадянського суспільства. Обраний хронологічний період дає змогу простежити основні тенденції формування і здійснення державної політики щодо зміни економічного ладу в усіх блоках агропромислового комплексу, особливостей цього процесу в кожному з них.

ISBN

© Кравченко Н.Б., 2016

© НУБіП України, 2016

© Редакційно-видавничий центр НУБіП України, 2016.

ПЕРЕДМОВА

Монографія присвячена важливій та актуальній проблемі. Реформування в агропромисловому комплексі віддзеркалює процеси утвердження української державності, зміни економічного ладу, політичного та духовного життя в сучасній Україні.

Спираючись на документи поточних та фондів архівів і матеріали періодичних видань, відтворюються процеси реформування однієї з найважливіших галузей економіки - агропромислового комплексу. Монографія є по суті літописом діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, керівників і спеціалістів державних і недержавних сільськогосподарських підприємств, спрямованої на проведення реформування агропромислового комплексу. Складовими цього літопису є історія створення і розвитку управлінських структур в системі АПК, історія роздержавлення і приватизації у всіх блоках (галузях) АПК, історія утвердження нових форм господарювання.

Всебічно розглядаються важливі питання розвитку агроформувань в усіх блоках АПК, при цьому всебічно проаналізовано спільне та особливе, негативне та позитивне у кожному з них, розкриті передумови та конкретні шляхи їх модернізації. Наведені узагальнюючі дані про результати роздержавлення і приватизації в усіх блоках агропромислового комплексу. При цьому розкриті особливості цих процесів у кожному із них. Автор обґрунтував висновок, що в означений хронологічний період у першому блоці зберігається пріоритетність державних (казенних) підприємств, у другому - колективних сільгоспідприємств. Водночас розвиваються і форми господарювання на основі приватної і кооперативної власності, зростає чисельність селянських (фермерських) господарств. Більш глибокими є результати реформування у третьому блоці, де діє значна кількість акціонерних товариств і приватних підприємств.

Переконливо показано, що відбулися зміни у соціальній структурі населення в Україні в цілому. При цьому враховані концептуальні підходи політичних партій та громадських організацій, стратегічні напрями державної політики з аграрно-селянського питання.

Обраний хронологічний період дає змогу побачити витоки аграрного підприємництва в Україні, простежити основні тенденції формування та здійснення державної політики щодо зміни еконо-

мічного ладу в країні, реформування форм власності та господарювання, особливості цих процесів в усіх блоках АПК.

Заслуговує на увагу історіографічний огляд, джерельна та фактологічна база дослідження. Зібрано значний фактологічний матеріал та проведено його аналіз і систематизація, у науковий обіг введено матеріали архівів з постійними фондами зберігання Мінсільгосппроду України, Держхарчопрому та матеріали поточних архівів міністерств, відомств, навчальних закладів, наукових установ, політичних партій, громадських організацій, періодичної преси, тому результати досліджень викликають довіру до зроблених висновків та запропонованих рекомендацій.

У монографії визначено свої підходи щодо суті та структури АПК України, а саме виділено в його системі чотири взаємопов'язаних блоки. Показано, що принципове значення має наукове, кадрове та інформаційне забезпечення для розвитку агропідприємництва в Україні, а також державна підтримка.

Основні положення монографії цілком можуть бути використані при підготовці фахівців для роботи в агропромисловому комплексі в умовах багатоукладності та ринкових відносин, розробці лекцій з історії України та історії української державності, спецкурсів з проблем розвитку аграрного підприємництва в Україні.

Панченко П.П.,
доктор історичних наук, професор

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ 1991-1996 РОКІВ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

У розбудові української держави винятково важлива роль належить агропромислому комплексу (АПК) України, в якому зосереджено понад половину функціонуючих нині виробничих фондів, виробляється близько 50% валового суспільного продукту, 2/3 товарів народного споживання, прямо або опосередковано формується 70% зведеного бюджету, зайнято близько 40% працюючого населення.¹ Вироблювана продукція агропромислового комплексу має виняткову значущість та незамінність у життєдіяльності людини і суспільства. Агропромисловий комплекс пов'язаний з інтересами кожного громадянина. Високий рівень його розвитку є не лише основною умовою продовольчого забезпечення населення та стабільності, успішного вирішення проблем державотворення та становлення громадянського суспільства, утвердження нових форм власності та господарювання на принципах ринкової економіки, змін у соціальній структурі суспільства. Звідси випливає важливість і актуальність вивчення процесів, які відбуваються в агропромисловому комплексі.

Перший досвід реформування в агропромисловому комплексі, в основному в сільськогосподарському виробництві узагальнено у працях вчених-істориків О.О.Бондарчука,² Г.І.Сургая,³ П.П.Панченка,⁴ П.Я.Циткилова,⁵ де висвітлюються передумови змін економічних відносин в аграрному секторі України, наводиться фактологічний матеріал про виникнення нових форм господарювання у сільськогосподарському виробництві наприкінці 80-х - на початку 90-х років ХХ століття, обґрунтовується важливість і необхідність більш спрямованого проведення реформування в АПК. Так, багатоплановою за

¹ Уряд готовий до рішучих реформаторських дій у сільському господарстві. – Урядовий кур'єр. – 1997 рік, 14 січня.

² Бондарчук О.О. Агропромислові асоціації: шляхи становлення. – К., 1991. – 139с.

³ Сургай Г.І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс. – К.: Либідь, 1991. – 184с.

⁴ Панченко П.П. Деформація в розвитку українського села у 80-х на початку 90-х років. – Український історичний журнал. – 1992. – №1. – С. 18-29.

⁵ Циткилов П.Я. Развитие аграрного сектора Украины и Российской Федерации (общественно-политический аспект). – К., 1992. – 385с.

змістовною спрямованістю є монографія О.О.Бондарчука «Агропромислові асоціації: шляхи становлення», де виділено 5 розділів: «Агропромислова інтеграція: метаморфози, ідеї у тоталітарній державі», «Формування агропромислових підприємств», «Від промислових об'єднань до асоціацій», «Провал перебудови управління в АПК», «Формування незалежної політики України і перспективи агропромислової інтеграції». У праці визначено три основних періоди у розвитку ідей агропромислового комплексу: а) 20-ті рр., коли проблема інтеграції промисловості та землеробства розглядалась у контексті завдань соціалістичної індустріалізації; б) 70-80-ті рр., коли агропромислова інтеграція спрямовувалась на подальше усунування власності та створення великих сільськогосподарських підприємств; в) початок 90-х рр., коли виникла необхідність внести корективи в поняття «агропромислова інтеграція» з урахуванням курсу на реформування форм власності та господарювання, на утвердження ринкових відносин в усіх сферах економіки.

П.Я.Циткилов у праці «Розвиток аграрного сектору України та Російської Федерації у 80-ті - 90-ті роки (суспільно-політичний аспект)» аналізує аграрні програми нових політичних партій та нові законодавчі акти з аграрно-селянського питання. Саме їх положення становлять основу при висвітленні питань про: а) кризові явища у сільськогосподарському виробництві України та Росії на початку 90-х рр.; б) зміну виробничих відносин в аграрному секторі; в) впровадження нових форм управління розвитком сільського господарства.

Захищено ряд докторських і кандидатських дисертацій, в яких є розділи про реформування в аграрному секторі АПК у 1991-1992рр. В них проаналізовані законодавчі та нормативні акти з проблем власності, роздержавлення і приватизації в аграрному секторі, матеріали про перші селянські (фермерські) господарства. При цьому наводяться не досить типові факти, дані і тому, ряд узагальнень, висновків (про переваги форм господарювання на базі колективної власності, про обов'язковість державних інвестицій усім господарствам незалежно від результативності їх господарювання) необґрунтовані.⁶

⁶ Левчук К.І. Аграрні відносини в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (історико-політичний аспект). – Дис. ... канд. іст. наук. – Київ: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1993. – 190с.

Спеціальний розділ «Аграрні проблеми у програмах сучасних політичних партій та нових законодавчих актах» виділив у своїй монографії В.П.Михайлюк.⁷ В ньому на основі співставлення положень, які містяться у програмах, обґрунтовано висновок про два концептуальні підходи до вирішення аграрно-селянського питання в незалежній Україні. Перший - радикальний, якого дотримуються Українська християнсько-демократична партія, Ліберально-демократична партія України, Демократична партія України. Він спрямований на проведення якнайшвидшої деколективізації, на утвердження приватної форми власності та господарювання в аграрному секторі. Другий підхід - еволюційний, який по суті відстоюють інші політичні партії досліджуваного періоду. В їх програмах є положення про перехідний етап, який передбачає одночасне існування різних форм господарювання: колективної, державної, приватної. Водночас йдеться про поступове утвердження плюралізму форм власності та господарювання, реформування колгоспів та радгоспів у колективні господарства на новій майновій основі - поєднання приватної та колективної власності і створення сприятливих умов для розвитку фермерства. У розділі наведені положення, які свідчать, що найбільш докладно принципи аграрних перетворень сформульовано у програмних документах Української селянської демократичної партії та Селянської партії України. В них є ідентичні твердження про важливість і необхідність реформування форм власності та господарювання у сільськогосподарському виробництві, узаконення принципу рівноправності всіх категорій господарств – державних, кооперативних, фермерських, що організуються виключно на добровільних засадах. Селянська партія при цьому відстоює принципи збереження колективної власності на основі паювання та кооперативних методів господарювання.

Проблеми розвитку агропромислового комплексу України досліджуються викладачами і аспірантами кафедри історії України Національного аграрного університету (нині – Національного університету біоресурсів і природокористування України). У 1991-1997 роках

⁷ Михайлюк В.П. Деякі аспекти розробки проблем суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку українського села (кінець 80-х – початок 90-х років). – К., 1993. – 485с.

опубліковано праці,⁸ де аналізується програмна мета політичних партій та громадських організацій з аграрно-селянського питання, розкриваються особливості реформування форм власності та господарювання в аграрному секторі АПК, зміни у соціальному складі його працівників.

Проблеми наукового та кадрового забезпечення АПК висвітлюються у працях О.С.Каденюка,⁹ в яких узагальнено досвід діяльності сільськогосподарських вузів та науково-дослідних установ в умовах утвердження нових економічних відносин в агропромисловому комплексі, розкрита роль вчених аграріїв у здійсненні економічної реформи.

Різні аспекти розвитку агропромислового комплексу висвітлені у працях, присвячених проблемам державотворення та діяльності політичних партій і громадських організацій. У монографіях А.О.Білоуса¹⁰ та В.М.Литвина¹¹ це відображено при аналізі економічних програм політичних партій, вимог щодо соціального захисту громадян України. Ф.Х.Джос¹² вже узагальнив певний фактологічний матеріал про здійснення аграрної реформи, зокрема, про перший досвід реформування форм власності та господарювання у колгоспах та розвитку фермерства. Короткий виклад змісту програм сучасних політичних партій в Україні міститься у книзі “Хто є хто в українській політиці”.¹³

Питанням реформування аграрних відносин, зокрема, законотворчій діяльності Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Президента

⁸ Аграрний сектор АПК на шляху до ринкової економіки (аналітичний розгляд законодавчих і нормативних актів; діяльність громадських організацій; історичні огляди; статистичні матеріали). – К.: ІАЕ, 1997. – 48с.; Актуальні проблеми з аграрної реформи в Україні. – К.: УДАУ, 1993. – 35с.; Актуальні проблеми розвитку агропромислового комплексу України. – Київ – Вінниця: ІАЕ, 1995. – 77с.; Нові законодавчі акти України з аграрно-селянського питання. – К.: УДАУ, 1993. – 48с.

⁹ Каденюк О.С. Аграрна реформа в Україні: кадрове забезпечення. – Київ-Кам’янець-Подільський: Абетка, 1996. – 144с.; Каденюк О.С. Аграрна реформа в Україні: науковий аспект. – Київ-Кам’янець-Подільський: Абетка, 1996. – 144с.

¹⁰ Білоус А.О. Політичні об’єднання України. – К.: Україна, 1993. – 137с.

¹¹ Литвин В.М. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994. – 495с.

¹² Джос Ф.Х. Політична палітра сучасної України. – К.: Вінниця, 1993. – 130с.

¹³ Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. – С.378-460.

України значне місце відводиться у новому виданні Інституту історії України за загальною редакцією академіка В.А.Смолія.¹⁴

Більш широко, ніж вчені історики досліджують проблеми розвитку агропромислового комплексу економісти, переважно працівники науково-дослідних установ Української академії аграрних наук. Вони заслуговують на увагу, по-перше, тому що їх автори дотримуються принципу історизму, проблемно-хронологічного та порівняльного методів, аргументовано-полемічного характеру при аналізі соціально-економічних явищ, подій, процесів в агропромисловому комплексі. По-друге, у них міститься значний фактологічний матеріал та обґрунтовані висновки про хід реформування та утвердження нових форм господарювання в усіх блоках агропромислового комплексу (орендні відносини, підприємництво, пакетний підхід при проведенні реформ у переробній промисловості, використання іноземних інвестицій).¹⁵

Про еволюцію поглядів вчених - аграріїв на розвиток агропромислового комплексу в Україні, в основному в сільському господарстві, можна судити з праць П.І.Гайдуцького.¹⁶ До 1991 року у його публікаціях питання функціонування АПК розглядалося у відповідності до рішень ЦК КПРС, зокрема, постановами щодо

¹⁴ Історія України: нове бачення. У двох томах. Том другий (розділ «Україна незалежна»). – К.: Україна, 1996. – 495с.

¹⁵ Власність у сільському господарстві. За ред. Саблука П.Т. і Юрчишина В.В. – К.: Урожай, 1993. – 352с.; Соціально-економічні перетворення і приватизація у сільському господарстві України (соціологічні дослідження). – К.: УДАУ, 1993. – 36 с.; Гайдуцький П. Аграрна політика в Україні. – К.: Агроінком, 1993. – 72с.; Гайдуцький П., Лобас М. Приватизація власності в АПК. – К.: Агроінком, 1994. – 208 с.; Положій В.М., Чижов В.П. Власність: економічний аспект. Альтернативні концепції та методики. – Суми: ВВП «Мрія» – ЛТД, 1994. – 80с.; Кандиба А.М. Зовнішньоекономічна діяльність в агропромисловому комплексі. – К.: Урожай, 1994. – 208 с.; Буткін-Сіверський О.В. Ринковий механізм господарювання. Теоретико-методологічні проблеми формування. – К., 1995. – 127с.; Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення. За ред. академіка УААН П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина. – К.: ІАЕ, 1996. – 238 с.; Галиця І. Підприємницькі мережі та підходи до їх формування у сільськогосподарському виробництві. – Економіка України. – 1996. – №4. – С.87-88; Підприємництво в аграрній сфері економіки. За ред. П.Т.Саблука, М.Й.Маліка. – К.: ІАЕ, 1997. – 514 с.

¹⁶ Гайдуцький П. Аграрна політика в Україні. – К.: Агроінком, 1993. – 72с.; Гайдуцький П., Лобас М. Приватизація власності в АПК. – К.: Агроінком, 1994. – 208с.

подальшого усупільнення власності, інтеграції та спеціалізації. У працях, виданих у 1992-1994 роках, І.Гайдуцький та його співавтори в теоретичному плані розглядають питання про роль паювання та акціонування у зміні форм власності та господарювання в аграрному секторі АПК, наводять матеріали про перший досвід цієї роботи.

Теоретично-проблематичний характер носять праці І.Лукінова, О.Онищенко, Л.Шепотька, В.Юрчишина, П.Т. Саблука О.Городіної, А.Чумакова, О.Соколова, В.Кузьміна, в яких висвітлюється питання про роль реформування форм власності та господарювання у виході з кризи при переході до ринкових відносин у сільськогосподарському виробництві, особливості утвердження багатокладності в агропромисловому комплексі, організацію сільськогосподарського виробництва на основі поєднання багатоманітності форм власності та господарювання, наукове і кадрове забезпечення реформ в агропромисловому комплексі, вдосконалення управління сільськогосподарським виробництвом.¹⁷

У формі науково-публіцистичного нарису написана праця В.М.Положія, Л.П.Чижова,¹⁸ де викладені власні, по суті, альтернативні до закладених у законах концепцій власності. Введено поняття економічного та ієрархічного рівня власності трудового походження, а також поняття соціальної характеристики форм власності. На відміну від звичного розуміння, приватна власність розглядається не як окрема її форма, а як соціальна характеристика цілого ряду форм власності. Відповідно до цього у книзі виділені такі розділи: «Групи власності», «Особиста та сімейно-індивідуальна форми власності», «Державна власність», «Кооперативна і акціонерна власність», «Власність громадських організацій», «Економічна та соціальна характеристика форм власності», «Про власність на землю», «Оренда як форма організації власності», «Економічний рівень власності». У праці вміщені таблиці «Економічна та соціальна

¹⁷ Відносини власності і механізм господарювання в АПК. Збірник наукових праць. – К., 1994. – 245 с.; Власність у сільському господарстві. За ред. Саблука П.Т. і Юрчишина В.В. – К.: Урожай, 1993. – 352с. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення. За ред. академіка УААН П.Т.Саблука, В.В.Юрчишина. – К.: ІАЕ, 1996. – 238 с.

¹⁸ Положій В.М., Чижов В.П. Власність: економічний аспект. Альтернативні концепції та методики. – Суми: ВВП «Мрія» – ЛТД, 1994. – 80 с.

характеристика форм власності», «Правова характеристика форм власності», «Соціальна характеристика форм власності». На їх основі є можливість проаналізувати зміни не лише у формах власності та господарювання, але й у соціальній структурі суспільства.

У книзі А.М.Кандиби¹⁹ реформування форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі розглядаються з позицій міжнародної спеціалізації і кооперації сільськогосподарського виробництва, конкурентоспроможності його продукції на світовому ринку. Автор твердить, що зовнішньоекономічні зв'язки для України виступають важливим фактором прискорення зростання і підвищення ефективності сільського господарства, переробної промисловості та інших галузей АПК. Обґрунтовується доцільність створення спільних українсько-іноземних підприємств в агропромисловому комплексі.

У монографії О.Б.Буткін-Сіверського²⁰ при розкритті особливостей розвитку відносин власності в АПК викладено уявлення про оренду як форму роздержавлення та приватизації. Заслужують на увагу судження щодо реформування форм власності та господарювання у харчовій промисловості. Вказуючи на необхідність системно і комплексно розв'язувати проблеми формування ринкового механізму господарювання, автор пропонує пакетний підхід до проведення реформ у харчовій промисловості, до якого він включає заходи по здійсненню грошової реформи, реформи бюджетно-фінансової і податкової системи, приватизації, демонополізації, земельної реформи, структурної перебудови господарства, нової інноваційної та інвестиційної політики. Однак, у монографії основна увага приділяється питанням реформування фінансово-кредитної та податкової систем, організаційним перетворенням, тоді як інші питання розглядаються лише фрагментарно або тільки ставляться. Недостатньо місця відведено таким важливим складовим ринкового механізму господарювання як прогнозування і планування в різних ланках агропромислового комплексу, у формуванні мотивації трудової діяльності на основі участі робітників і службовців у

¹⁹ Кандиба А.М. Зовнішньоекономічна діяльність в агропромисловому комплексі. – К.: Урожай, 1994. – 208с.

²⁰ Буткін-Сіверський О.В. Ринковий механізм господарювання. Теоретико-методологічні проблеми формування. – К., 1995. – 127с.

капіталі, управлінні, доходах підприємств. Поза увагою автора залишилися проблеми управління ефективністю виробництва і якістю продукції як однієї з важливих умов задоволення потреб людей у продовольчих товарах.

У праці І.Галиці²¹ обґрунтовується можливість організації в аграрному секторі підприємницьких мереж двох основних типів - виробничих і комплексних. Вчений вважає, що до виробничих підприємницьких мереж повинні входити переважно фермерські господарства або фермерські господарства та сільськогосподарські підприємства з іншим правом та організаційним статусом (колгоспи, селянські спілки й товариства і т.д.). До комплексних підприємницьких мереж, крім суб'єктів аграрного виробництва, можуть залучатися також підприємства сільськогосподарської інфраструктури: фірми по переробці та постачанню сільгосппродукції, постачальники матеріалів (наприклад, посівного, запасних частин до техніки і т.д.).

Проблеми реформування в агропромисловому комплексі висвітлені у ряді збірників наукових праць Інституту економіки Національної академії наук України. Один із таких збірників, опублікований в жовтні 1994 році присвячений питанням відносин власності та механізму господарювання в агропромисловому комплексі.²² Значний інтерес представляють статті В.П.Городова «Роздержавлення і приватизація власності у радгоспах», А.І.Тіпко, А.С.Максимюка «Реформування економічних відносин у колгоспах України», А.І.Тіпко «Основні тенденції розвитку фермерських господарств», А.С.Максимюка «Розвиток особистих підсобних господарств», І.М.Бугаря, А.В.Ігнатенка, Д.Ф.Кирсанова «Приватизація майна і реформування власності у сільському будівництві». В.П.Городов розглядає роздержавлення і приватизацію радгоспів як проміжний етап їх подальшого розвитку при переході до ринкової економіки і вважає, що найбільш ефективною формою організації виробництва може бути створення у реформованих колгоспах

²¹ Галиця І. Підприємницькі мережі та підходи до їх формування у сільськогосподарському виробництві. – Економіка України. – 1996. – №4. – С.87-88.

²² Відносини власності і механізм господарювання в АПК. Збірник наукових праць. – К., 1994. – 245с.

об'єднаного акціонерного товариства з підприємств, які виробляють продукцію, а також здійснюють її переробку та реалізацію. У статті А.І.Тіпко, А.С.Максимюка констатується, що основною формою приватизації майна колгоспів стало виділення кожному члену, включаючи пенсіонерів, їх особистого паю (частки), що на базі розпайованих господарств створюються колективні сільськогосподарські підприємства, агрофірми, спілки селян, фермерські господарства та інші форми господарювання. М.І.Бугар, А.В.Ігнатенко, Д.Ф.Кирсанов розглядають особливості приватизації майна підприємств і організацій агробудівельного комплексу, заснованих на загальнодержавній, кооперативній та змішаній формах власності. Наведені факти, дані, свідчать, що в міжгосподарських організаціях попередньо визначається дольова участь організацій-пайовиків, трудових колективів та держави. Господарства-пайовики на свій розсуд передають безоплатно весь або частину паю у власність або оренду трудового колективу. Констатується, що при проведенні паювання (персоніфікації) відбувається розмежування пайового фонду на дві частини: неподільну (благоустрій території, лінії електропередач, інженерні комунікації тощо) та подільну. При безоплатній передачі трудовому колективу пайової частини організації-засновника за її згодою вона зараховується до неподільного фонду, а при платній - до подільного, або ж включається до щорічного приросту паю трудового колективу. При роз'ясненні суті зміни відносин в аграрному секторі дається характеристика акціонерних сільськогосподарських підприємств, кооперативних товариств, які діють як колективи пайовиків, асоціацій фермерів. У зв'язку із зміною виробничих відносин в аграрному секторі розглядається питання про правомірність понять «колгоспне село» і «колгоспне селянство». Аргументованим і доказовим є положення, що в сучасних умовах більш правомірно для працівників аграрного сектора України застосувати поняття «хлібороб».

Важливі аспекти розвитку агропромислового комплексу розглядаються на сторінках спеціалізованих журналів – «Економіка України», «Харчова і переробна промисловість», «Економіка АПК», «Машинобудування України», «Техніка АПК», «Україна BUSINESS», «Пропозиція».

Принципове теоретично-проблематичне і практичне значення має питання про суть і структуру агропромислового комплексу. В

публікаціях 1992-1995 років можна виділити принаймні п'ять формулювань. Перше: Л.О.Мармуль характеризує АПК як міжгалузеве виробничо-економічне та природно-господарське утворення в системі народногосподарського комплексу, які забезпечують виробництво, переробку і реалізацію сільськогосподарської продукції.²³ Друге: В.Я.Месель-Веселяк виділяє дві ланки господарювання в АПК - первинні (а) підприємства, що діють на землі і виробляють продукцію рослинництва і тваринництва; б) по переробці сільськогосподарської продукції; в) по виробництву та переробці сільгосппродукції; г) по зберіганню) та вторинні (виробничо-управлінські формування, що створюються на основі об'єднання або кооперування підприємств і організацій первинної ланки).²⁴ Тихонов В.О., Лезіна М.Л. при характеристиці АПК ввели поняття комплекуюче ядро (сільськогосподарське виробництво) та вказали на існування трьох галузей по його обслуговуванню (а) фондovиробничі галузі, які виробляють техніку для аграрного сектора, мінеральні добрива, засоби захисту рослин; б) агросервіс; в) сфера обігу). Третє: вказано на два варіанти щодо структури АПК. При першому варіанті можливе існування трьох груп: а) промислові, торговельні, банківські монополії, асоціації, організації та їх окремі ланки (фірми, підприємства, науководослідні підрозділи); б) сільськогосподарські підприємства (сільськогосподарські спілки, асоціації, кооперативні компанії); в) виконавчі та законодавчі державні відомства і установи (міністерства, ради, комітети, комісії). Другий варіант передбачає чотири групи: а) сільське господарство; б) переробна промисловість; в) виробнича інфраструктура; г) торгівля продовольчими товарами. Саме така структура існує в країнах з розвинутою ринковою економікою. Четверте: Ю.П.Лебединський, Л.О.Ганченко вважають, що основною ланкою АПК є продовольчий комплекс. До нього відносяться сільськогосподарське виробництво та галузі промисловості, які переробляють сільськогосподарську продукцію (харчова, легка). П'яте: при визначенні структури АПК враховуються положення документів

²³ Мармуль Л.О. Ефективність функціонування регіональних АПК в умовах ринкової економіки. – Київ.: ІАЕ, 1993. – С.10.

²⁴ Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в АПК. – У кн.: Розвиток форм господарювання на селі. – К., 1993. – С.12.

законодавчих і виконавчих органів влади. З урахуванням цього окремі науковці виділяють шість груп: а) сільськогосподарське та тракторне машинобудування, виробництво обладнання для харчової промисловості та торгівлі; б) сільське і лісове господарство; в) галузі промислової переробки сільськогосподарської сировини; г) торгівля продовольчими товарами; д) ремонт тракторів та сільськогосподарських машин; е) будівництво.

Ряд вчених висловлюють думку про відмову від поняття «агропромисловий комплекс». М.Ю.Бородай, зокрема, вважає, що термін агропромисловий комплекс не відображає його суті та механізму функціонування. Він доводить, що фактично існує система агробізнесу. При цьому роз'яснюється, що термін «агробізнес» втілює усю сукупність галузей, пов'язаних із розвитком сільського господарства, починаючи від фондозабезпечуючих і закінчуючи торгівлею готової продукції із сільськогосподарської сировини як продовольчого так і непродовольчого призначення.²⁵

Вперше термін «агробізнес» був започаткований Гарвардською школою бізнесу. Із виходом книги Д. Девіса і Р. Голдберга зайняв чільне місце в науковій пресі США та більшості західно-європейських країн. В умовах реформування форм власності та господарювання поняттям агробізнесу визначається рух капіталу в аграрній сфері. При власне незмінній системі АПК розширюються його традиційні рамки. Капітал може вливатися в будь-яку складову АПК, але його суб'єкт не стає ланкою АПК.

Отже, у проаналізованих працях містяться різні визначення суті та структури агропромислового комплексу. На наш погляд АПК має у своєму складі чотири взаємопов'язаних блоки. До першого блоку віднесені галузі сільськогосподарського машинобудування, енергетики, виробництва будівельних матеріалів, мінеральних добрив, засобів захисту рослин. Другий блок становить аграрний сектор. Третій блок – це сфера заготівель сільськогосподарської продукції, харчова і переробна промисловість, легка промисловість по випуску товарів із сільськогосподарської сировини, торгівельні організації. До четвертого блоку віднесені владні структури, науково-дослідні та

²⁵ Гудзінський О.Д. Менеджмент в системі агробізнесу. – К.: Урожай, 1994. – 240с.

навчальні заклади, які беруть участь у інформаційному та кадровому забезпеченні АПК.²⁶[Див. Додатки. Схема 1].

Аналіз змісту вивчених праць дає підставу твердити, що в наукових дослідження 1991-1996рр. проблем розвитку агропромислового комплексу України автори значну увагу приділили вивченню еволюції ресурсних факторів агропромислового комплексу, господарського та економічного механізмів функціонування, механізму управління його галузями та регіональними структурами. Більшість праць, у яких висвітлюються проблеми розвитку АПК, присвячені аналізу процесів, які відбуваються у сільськогосподарському виробництві. Водночас по суті не розкриті такі важливі аспекти проблеми: а) особливості реформування в першому та третьому блоках; б) вплив змін виробничих відносин в галузях АПК на соціальний стан їх працівників; в) шляхи формування продовольчого фонду при наявності різних форм власності та господарювання в аграрному секторі. У монографіях, статтях, дисертаціях, написаних у 1991-1995 рр., подаються матеріали про початок реформування економічних відносин в агропромисловому комплексі. При цьому, домінують матеріали періодичних видань. Не використані архівні джерела, зокрема, архівів з постійними фондами зберігання і, особливо, поточних архівів Міністерств сільського господарства і продовольства, машинобудування, статистики, Держхарчопрому, політичних партій, громадських організацій, наукових установ, підприємств. У проаналізованих публікаціях не використані документи політичних партій та рухів, громадських організацій другої половини 1993-першої половини 1995рр. Це не дало можливості розкрити їх еволюцію в питаннях про суть і механізми реформування в агропромисловому комплексі. Не розглянуті програми з аграрно-селянського питання політичних партій, які виникли у 1994-1996 рр. Суть державної аграрної політики у вказаний період розкривається на основі певних змін до Законів, Указів Президента і нормативних актів Кабінету Міністрів України. У ряді праць, присвячених проблемам реформування власності у колгоспах і радгоспах, становленню та розвитку фермерства, наводять поодинокі приклади про участь у здійсненні цих

²⁶ Актуальні проблеми розвитку агропромислового комплексу України. – Київ – Вінниця: ІАЕ, 1995. – 77с.

заходів громадських організацій, зокрема Селянської спілки України, Ради колективних сільськогосподарських підприємств, Асоціації фермерів України. Існує чимало суперечливих думок та оцінок стосовно змін у соціальному складі працівників агропромислового комплексу. Відсутня належна класифікація термінів щодо суті економічних змін у галузях АПК.

Джерела та література:

1. Аграрний сектор АПК на шляху до ринкової економіки (аналітичний розгляд законодавчих і нормативних актів; діяльність громадських організацій; історичні огляди; статистичні матеріали). – К.: ІАЕ, 1997. – 48с.
2. Актуальні проблеми з аграрної реформи в Україні. – К.: УДАУ, 1993. – 35с.
3. Актуальні проблеми розвитку агропромислового комплексу України. – Київ – Вінниця: ІАЕ, 1995. – 77с.
4. Білоус А.О. Політичні об'єднання України. – К.: Україна, 1993. – 137с.
5. Бондарчук О.О. Агропромислові асоціації: шляхи становлення. – К., 1991. – 139с.
6. Буткін-Сіверський О.В. Ринковий механізм господарювання. Теоретико-методологічні проблеми формування. – К., 1995. – 127с.
7. Відносини власності і механізм господарювання в АПК. Збірник наукових праць. – К., 1994. – 245с.
8. Власність у сільському господарстві. За ред. Саблука П.Т. і Юрчишина В.В. – К.: Урожай, 1993. – 352с.
9. Гайдучський П. Аграрна політика в Україні. – К.: Агроінком, 1993. – 72с.
10. Гайдучський П., Лобас М. Приватизація власності в АПК. – К.: Агроінком, 1994. – 208с.
11. Галиця І. Підприємницькі мережі та підходи до їх формування у сільськогосподарському виробництві. – Економіка України. – 1996. – №4. – С.87-88.
12. Гудзінський О.Д. Менеджмент в системі агробізнесу. – К.: Урожай, 1994. – 240с.

13. Джос Ф.Х. Політична палітра сучасної України. – К.: Вінниця, 1993. – 130с.
14. Історія України: нове бачення. У двох томах. Том другий (розділ «Україна незалежна»). – К.: Україна, 1996. – 495с.
15. Каденюк О.С. Аграрна реформа в Україні: кадрове забезпечення. – Київ-Кам'янець-Подільський: Абетка, 1996. – 144с.
16. Каденюк О.С. Аграрна реформа в Україні: науковий аспект. – Київ-Кам'янець-Подільський: Абетка, 1996. – 144с.
17. Кандиба А.М. Зовнішньоекономічна діяльність в агропромисловому комплексі. – К.: Урожай, 1994. – 208с.
18. Левчук К.І. Аграрні відносини в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (історико-політичний аспект). – Дис. ... канд. іст. наук. – Київ: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1993. – 190 с.
19. Литвин В.М. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.
20. Мармуль Л.О. Ефективність функціонування регіональних АПК в умовах ринкової економіки. – Київ.: ІАЕ, 1993. – С.10.
21. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в АПК. – У кн.: Розвиток форм господарювання на селі. – К., 1993. – С.12.
22. Михайлюк В.П. Деякі аспекти розробки проблем суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку українського села (кінець 80-х – початок 90-х років). – К., 1993. – 485с.
23. Нові законодавчі акти України з аграрно-селянського питання. – К.: УДАУ, 1993. – 48с.
24. Панченко П.П. Деформація в розвитку українського села у 80-х на початку 90-х років. – Український історичний журнал. – 1992. – №1. – С. 18-29.
25. Підприємництво в аграрній сфері економіки. За ред. П.Т. Саблука, М.Й.Маліка. – К.: ІАЕ, 1997. – 514 с.
26. Положій В.М., Чижов В.П. Власність: економічний аспект. Альтернативні концепції та методики. – Суми: ВВП “Мрія” – ЛТД, 1994. – 80с.
27. Саламатіна Т.М. Проблеми аграрних відносин в діяльності сучасних політичних партій України. – Дис. ... канд. іст. наук. – Київ, 1993. – 476с.

28. Соціально-економічні перетворення і приватизація у сільському господарстві України (соціологічні дослідження). – К.:УДАУ, 1993. – 36с.
29. Сургай Г.І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс. – К.: Либідь, 1991. – 184с.
30. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення. За ред. академіка УААН П.Т.Саблука, В.В.Юрчишина. – К.: ІАЕ,1996. – 238с.
31. Уряд готовий до рішучих реформаторських дій у сільському господарстві. – Урядовий кур'єр. – 1997 рік, 14 січня.
32. Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. – 460с.
33. Циткилов П.Я. Развитие аграрного сектора Украины и Российской Федерации (общественно-политический аспект). – К.,1992. – 385с.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИРІШЕННЯ АГРАРНО-СЕЛЯНСЬКОГО ПИТАННЯ ІЗ ЗДОБУТТЯМ УКРАЇНОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991-1996)

Реформа політичної та економічної систем неможлива без докорінного поліпшення форм господарювання в сільськогосподарському виробництві. Це об'єктивно вимагало здійснення комплексу заходів, які визначалися категоріями «державна аграрна політика», «аграрна реформа», «земельна реформа».

Стратегічна мета державної аграрної політики полягала у формуванні реального власника і господаря землі, соціально-економічній розбудові села, вирішенні продовольчої проблеми, виведенні аграрного сектора економіки України на світовий рівень розвитку. Визначальним у її досягненні була спрямованість на першочергове задоволення соціально-економічних інтересів селянина, незалежно від того, якій формі власності і господарювання він надавав перевагу.

Аграрна політика зосереджувалась на: 1 - прискореному реформуванні всього комплексу соціально-економічних відносин, які впродовж багатьох десятиліть склалися на селі; 2 - забезпеченні зваженої поетапної, державно-регульованої лібералізації всіх ліній взаємозв'язку аграрного сектора з іншими галузями економіки, утвердження їх реальної паритетності на засадах ринкових механізмів (попит та пропозиція; здорова конкуренція; формування фінансово-кредитної політики, націленої на сприяння притоку капіталу в агропромислове виробництво); 3 - цілеспрямовану державну підтримку аграрної науки, системи консультативно-інформаційного забезпечення селянства як головних чинників науково-технічного прогресу.

Не можна ототожнювати поняття «аграрна реформа» і «земельна реформа», як це має місце в ряді програмних документів політичних партій і, особливо, у працях суспільствознавців і, навіть, вчених-аграрників. Аграрна реформа акумулює комплекс заходів щодо зміни економічного ладу, докорінної перебудови виробничих відносин у сільському господарстві, реформування форм власності та господарювання, формування багатокладності, впровадження принципів ринкової економіки. Земельна ж реформа передбачає більш вузькі завдання: а) провести інвентаризацію земель, ґрунтове та

геоботанічне їх обстеження; геодезичні та топографічні роботи; б) провести бонітування - відносно оцінку ґрунтів щодо придатності для вирощування тієї чи іншої сільськогосподарської культури, розробити пропозиції по встановленню рівня земельного податку, визначенню нормативної (базової) ціни землі; в) провести роздержавлення і приватизацію земель сільськогосподарських підприємств і організацій. Земельна реформа передбачає і модернізацію продуктивних сил. Вона охоплює такий спектр проблем: 1 - відновлення родючості землі, подолання ерозії ґрунтів, в тому числі й шляхом широкого запровадження контурно-меліоративної системи обробітку землі, підвищення ефективності меліоративних робіт; 2-повне технічне оновлення виробництва на основі сучасних технологій, зведення до мінімуму ручної праці; 3 - поступовий перехід від хімічних до застосування біологічних методів захисту рослин. Наслідком цих та інших напрямків модернізації має стати істотне скорочення витрат та уречевленої праці на одиницю сільськогосподарської продукції, здешевлення її виробництва, підвищення прибутковості галузі, значне зростання оплати праці селян. Характерно, що ще до проголошення незалежності України в аграрному секторі відбувалося реформування форм власності та господарювання. По-перше, ряд радгоспів перетворювалися у колгоспи. У липні 1990 року одержав статус колгоспу радгосп «Комуніст» Любомльського району Волинської області, а на початку 1991 року, радгосп «Косовський» - у Івано-Франківській області, радгоспи – «Старосамбірський», «Прикордонник», «Прогрес», «Стрілківський», «Дніпровський й» у Львівській області, радгоспи імені Мічуріна і «Маринівський» у Миколаєвській області та ін.²⁷ По-друге, вже розроблялися нормативні документи щодо зміни економічних відносин у сільськогосподарському виробництві.

У травні 1991 року Агропром України направив у обласні та районні структури своєї системи документ «Вдосконалення форм господарювання в АПК в умовах ринкових відносин». У передмові вказувалося, що законодавче надання рівних можливостей для

²⁷ Архів Міністерства аграрної політики та продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.445.Арк.79; Спр.500.Арк.4; Спр.501.Арк.3, 81,85.

розвитку всіх форм власності, господарювання в АПК дозволяє більш успішно вирішувати питання про поєднання великого, середнього і дрібного товарного виробництва. З урахуванням цього визначилося, що при збереженні колгоспів і радгоспів як основних товаровиробників, в аграрному секторі посиляться процес створення селянських (фермерських) господарств, кооперативів, орендних колективів. Роз'яснювалося, що кожен член трудового колективу повинен стати співвласником засобів виробництва, мати в них свою частку або пай.

Водночас відзначалося, що подальшого розвитку повинні набувати такі форми господарювання, як агрокомбінати і об'єднання агрофірми, агроторгівельні підприємства, які в повній мірі відповідають ринковим відносинам, оскільки забезпечують поєднання виробництва, переробки, зберігання і реалізацію продовольства. На підтвердження цієї рекомендації наведені дані: у травні 1991 року в Україні діяли 91 агрокомбінат і агрооб'єднання.²⁸ В цей період у ряді регіонів України вже діяли агрофірми, в яких виробничі відносини будувалися на принципах госпрозрахунку, виникли аграрні кооперативні об'єднання і малі підприємства.²⁹

Принципи економічних перетворень в аграрному секторі АПК були сформульовані у програмах усіх політичних партій. Однак найбільш широко вони відображались у документах партій, соціальною базою яких є сільські товаровиробники. Дві партії - Українська селянсько-демократична і партія вільних селян домагалися повної ліквідації колгоспно-радгоспного ладу, перетворення всієї землі у приватну власність, розвитку фермерства.³⁰ Селянська партія України, визнаючи рівноправність всіх форм власності, дотримувалась курсу на збереження колективних сільськогосподарських підприємств.³¹

Аграрна партія України проголосила себе партією ринкових реформ на селі, виходячи з того, що сільське господарство є ключовою, експортноспроможною галуззю народного господарства.

²⁸ Архів Міністерства аграрної політики та продовольства України. Ф.Р-27. Оп.1. Спр.503. Арк.41.

²⁹ Архів Міністерства аграрної політики та продовольства України. Ф.Р-27. Оп.1. Спр.445. Арк.71-76; Спр.504. Арк.40-42.

³⁰ Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – С.426, 456.

³¹ Поточний архів Селянської партії України. Програма Селянської партії України. – 1994. – С.2-3.

Вона визнавала всі форми власності, в тому числі на землю, нерухомість тощо, виступала за прискорення земельної реформи та створення в Україні на законодавчому рівні умов для всебічного розвитку сільськогосподарського виробництва незалежно від їх організаційної структури та форм власності. При цьому вважала, що створення на законодавчому рівні умов для сільськогосподарського товаровиробника передбачало вирішення таких найбільш болючих питань, як вдосконалення системи оподаткування, гарантованість державою кредитування та підтримки агропромислового комплексу.³² Аграрна партія України домогалася участі юридичних осіб - виробників сільськогосподарської сировини у приватизації переробних і сировинних підприємств з тим, щоб більша частина акцій належала сільськогосподарським товаровиробникам.

Отже, по суті у програмах політичних партій, соціальною базою яких були сільські товаровиробники, відображені два концептуальні підходи щодо проведення аграрної реформи. Перший полягав в проведенні деколективізації та утвердженні форм господарювання на основі приватної власності. Другий відображав прихильність до багатоукладності при пріоритетному розвитку колективних форм господарювання. Перший концептуальний підхід становив основу цілей з аграрно-селянського питання Народного Руху України, Конгресу українських націоналістів, Української консервативної республіканської партії.³³

Ліберально-демократична партія України під поняттям «земельна реформа» розуміла: а) різні стартові умови громадян щодо приватизації землі; б) введення приватної власності на землю; г) створення ринку землі; д) пріоритетний розвиток фермерства.³⁴

Християнсько-демократична партія України вважала, що приватизація, яка провадиться в аграрному секторі АПК, включає деколективізацію сільського господарства та забезпечення державою всебічної технічної і фінансової допомоги селянським господарствам.³⁵

³²Поточний архів Аграрної партії України. Програма Аграрної партії України. – 1996. – С.2, 4, 6.

³³Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – С.397, 414, 445.

³⁴Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – С. 408.

³⁵Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – С. 459.

Ліберальна партія України виступає за створення нормативної бази, що закріплює приватну власність на землю як необхідну умову всіх ринкових перетворень, за систематичну, державну підтримку фермерських господарств. ЛПУ вважає, що у відносинах землеволодіння і землекористування треба забезпечити збереження, ефективну рекультивацію та доцільне використання земель за призначенням незалежно від їх належності за формою власності.³⁶ [10

Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України виступали проти ліквідації колгоспів і радгоспів, паювання землі, знищення колективної власності. Вони добивалися забезпечення державної підтримки і пріоритетної уваги як сільському господарству, так і агропромислому комплексу в цілому.³⁷

Багатоплановою за суттю і напрямками була аграрна програма Народно-демократичної партії України. Вона передбачала: а) проведення радикальної земельної реформи; б) перетворення її у високоліквідний товар; в) неухильну приватизацію землі, її сертифікацію; г) продаж права на оренду на відкритому ринку; д) жорстке регулювання державою використання землі; е) поступову трансформацію колгоспів в акціонерні товариства; з) продаж на конкурсній основі об'єктів переробної промисловості, заготівлі, сервісу; ж) формування фермерських господарств, надання їм пільгового кредитування.³⁸

Відповідні підходи до проведення аграрної реформи застосовували громадські організації, які безпосередньо виражали інтереси сільських товаровиробників. Селянська спілка України, яка створена у 1990 році, домагалася реалізації пріоритетності соціального розвитку села та агропромислового комплексу у народному господарстві України через підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і забезпечення країни продовольством, надання товаровиробникам вибору форми власності і господарювання, вільного розпорядження виробленою продукцією і прибутками від її реалізації, забезпечення соціальної та правової захищеності; відродження і зміцнення культури, охорони здоров'я, моральності на селі, духовної

³⁶ Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – С. 404.

³⁷ Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – С. 392.

³⁸ Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – С.418.

спадщини, кращих традицій селянського життя, виховання в молоді і в суспільстві високої поваги до праці на землі, поліпшення умов життя і праці жінок та дітей, ветеранів праці та війни, сімей загиблих воїнів, закріплення молоді на селі.³⁹ Вона одна з громадських організацій, яка широко представлена у представницьких органах. Так, 25 членів Спілки були депутатами Верховної Ради України. Вони на постійній основі працювали у комісії з питань розвитку агропромислового комплексу. За приблизними даними понад 8506 членів Спілки обрано депутатами обласних, районних, селищних і сільських Рад, 1214 працювали в органах державних адміністрацій різних рівнів.⁴⁰

Своєрідною за структурою і напрямками діяльності була Всеукраїнська Рада колективних сільськогосподарських підприємств. Статутом, який затверджено у лютому 1993 року, визначено, що вона створена для організаційно-правового забезпечення економічної самостійності колективних сільськогосподарських підприємств, охорони їх прав, узагальнення досвіду роботи та представлення інтересів підприємств у відносинах з органами державної влади і управління. Вона координує роботу обласних і районних Рад. Всеукраїнська Рада колективних сільськогосподарських підприємств покликана: а) захищати інтереси і права підприємств; б) надавати їм юридичну, організаційну і економічну допомогу; в) представляти інтереси працівників сільськогосподарських підприємств у Верховній Раді, Кабінеті Міністрів, міністерствах, відомствах при розгляді питань, що стосуються підприємств; г) вносити до Верховної Ради і Кабінету Міністрів пропозиції, які стосуються проблем сільськогосподарського виробництва, поліпшення умов праці та життя людей села; д) брати участь у розробці економічно обґрунтованих закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію; е) вживати заходів щодо поліпшення матеріально-технічного постачання сільськогосподарських підприємств; ж) узагальнювати і поширювати досвід виробництва сільськогос-

³⁹ Поточний архів Селянської Спілки України. Статут Селянської Спілки України (зі змінами та доповненнями, прийнятими на з'їзді 26-27 травня 1995 року). – С.2-3.

⁴⁰ Поточний архів Селянської Спілки України. Інформація про спілкування СПУ з політичними партіями та рухами, громадськими організаціями, органами державної влади. Лютий 1996.

подарської продукції, домагатися зміцнення низькорентабельних господарств; з) сприяти розширенню комерційних зв'язків з інофірмами.

Близько 30 тисяч індивідуальних членів, серед яких 12 тисяч товаровиробників (фермери, орендарі) та працівники малих та переробних підприємств, розташованих у містах, селищах і селах налічувала Українська ліга підприємців агропромислового комплексу. Вона проголосила, що її основною метою є захист фінансово-економічних, правових, соціальних та інших інтересів своїх членів, а також сприяння їх підприємницькій діяльності. До того ж, спеціально підкреслювалось, що місією Ліги є надання різноманітних кваліфікованих послуг, спрямованих на сприяння розвитку ринкових відносин, приватизації, малого і середнього бізнесу, обмін інформацією, зв'язку між українськими та зарубіжними підприємствами АПК. На досягнення цієї мети спрямовувались такі заходи: а) організація та надання консультативно-правової допомоги і практичне сприяння її членам в розвитку підприємницької діяльності; б) інформаційне забезпечення членів Ліги, створення банку даних по законодавству України та зарубіжних країн; в) створення банку даних членів Ліги; г) сприяння членам Ліги у пошуку партнерів для створення спільних цільових виробництв, в тому числі і за кордоном; д) сприяння створенню передумов для розвитку підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі; е) пропаганда і популяризація підприємства; з) поширення інформації про членів Ліги в зарубіжних країнах.⁴¹

Асоціація фермерів України (АФУ), яка на початку 1996 року налічувала 35 тисяч членів, проблеми реформування у всіх блоках агропромислового комплексу розглядала з точки зору утвердження селянських (фермерських) господарств. Вона висунула вимогу на основі роздержавлення та приватизації провести розукрупнення та приватизацію підприємств сільськогосподарського машинобудування та переробки сільгосппродукції, перетворення їх в акціонерні та приватні товариства. При цьому вона домогалася, щоб фермери стали співвласниками таких підприємств.⁴²

Багатоплановою була співпраця АФУ з Американською

⁴¹ Поточний архів Української Ліги підприємців агропромислового комплексу. Статут. – С. 3-4.

⁴² Сільське життя. – 1995, 11 листопада.

Корпорацією сприяння фермерському рухові та агробізнесу (VOCA), незалежною неурядовою некомерційною організацією. АФУ підтримувала контакти з фермерськими організаціями США, Канади, Великобританії, Франції, Бельгії, Німеччини, Росії, Білорусії та інших країн.⁴³

Одним із важливих факторів ефективного розвитку агропромислового комплексу є впровадження в усі його галузі рекомендацій науки та кращого досвіду господарювання. Для втілення в життя цих принципів в Україні є широкі можливості. У 1995 році науковий потенціал аграрного сектора АПК становив 218 наукових установ. В них працювали 15423 чоловіки. Серед них 15423 наукових працівники, в тому числі 791 доктор і 6786 кандидатів наук. А в системі Мінсільгоспроду було 23 наукових установи та 20 внз. У наукових установах працювало 4015 чоловік, (серед 1232 наукових працівників - 7 докторів і 376 кандидатів наук).

У системі Української академії аграрних наук знаходились 158 наукових установ. За станом на 1 січня 1995 року тут безпосередньо у системі Української академії аграрних наук, діяли 54 науково-дослідних інститути, 17 обласних державних сільськогосподарських дослідних станцій, 8 галузевих дослідних станцій, наукових центрів, науково-виробничих об'єднань. Серед 19692 працівників академії було 6258 науковців, в тому числі 340 докторів і 2857 кандидатів наук. Серед науковців системи УААН було 42 академіки, 56 членів-кореспондентів, 20 іноземних членів. У наукових і виробничих структурах безпосередньо працювали 26 академіків, і 32 члени кореспонденти УААН.⁴⁴

Науково-кадровий потенціал зорієнтований на: розробку нових і вдосконалення існуючих виробництв наукомісткої і експортно-потенційної продукції; виробництво імпортозамінної продукції; реалізацію цільових комплексних програм – «Агропродкомплекс», «Енергозбереження»; створення національних аграрних науково-технічних центрів для забезпечення технологічних проривів на

⁴³ Поточний архів Асоціації фермерів України. Інформації про міжнародні зв'язки АФУ. - Березень, 1996.

⁴⁴ Поточний архів Української академії аграрних наук. Інформативні дані про роботу Української академії аграрних наук в 1994 році за станом на 01.01.1995р. – С.3,7.

пріоритетних напрямках агропромислового виробництва з комплексним вирішенням проблеми поєднання в ланцюгу «наука-техніка-виробництво»; створення системи комплексних науково-навчально-виробничих формувань; розвиток нових комерційних структур аграрної науки та раціонального поєднання їх діяльності з державними науковими установами; переведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій в консалтингові, інжинірингові та венчурні фірми.

У державних програмах пріоритети надавалися розробці проблем: а) суть та шляхи здійснення аграрної реформи; б) формування ринку та ринкових відносин; в) збереження і підвищення родючості ґрунтів; г) створення нових генотипів рослин і тварин з високим рівнем продуктивності та якості продукції; д) формування екологічно-чистого середовища; е) розробка і освоєння високоефективних біологічних і хімічних засобів захисту рослин і тварин; ж) розробка і освоєння виробництва комбикормів; з) розробка і освоєння високоефективної системи племінництва; і) інформатизація технологій виробництва, заготівель, збереження, переробки і реалізації продукції.

Розвиток системи наукового забезпечення агропромислового виробництва і управління науково-технічним прогресом базується на збалансованому поєднанні фундаментальних і прикладних досліджень на конкурсній та контрактній основі, розробці державних цільових комплексних програм та їх науковому супроводженні. Створюються національний банк даних про наявність земельних ресурсів з якісною характеристикою ґрунтів та їх кадастровою оцінкою, рівнем хімічного і радіонуклідного забруднення, багаторічних середніх даних щодо природно-кліматичних умов ведення сільськогосподарського виробництва, потужність і якісний склад матеріально-технічних і трудових ресурсів, економіку виробництва, формування єдиної комп'ютерної системи даних сортового складу рослин і породного - тварин, селекційно-племінної роботи, генетичних досліджень і інформатизованих технологій виробництва, заготівлі і первинної обробки продукції. У 1993-1995 роках науковці УААН опублікували 76 монографій, 44 збірники, 207 рекомендацій (розробок), 1184 буклетів,

інформаційних листів, інструкцій, одержали 456 патентів і ліцензій, 38 свідоцтв на товарні знаки.⁴⁵

У розробках, підготовлених науковцями інституту аграрної економіки УААН, містилися рекомендації з проблем: теорія і методологія реформування майнових і земельних відносин; проведення паювання (персоніфікації) майна в колгоспах та інших недержавних сільськогосподарських підприємствах, а також реформування радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств в колективні підприємства з послідуочим паюванням їх майна; розвитку в сільському господарстві орендних відносин; організаційних та соціально-психологічних основ становлення фермерства, утвердження кооперативних принципів його розвитку; удосконалення податкового, кредитно-розрахункового та страхового механізму в аграрному секторі АПК; удосконалення інформаційно-обчислювального забезпечення органів державного управління сільським господарством; вдосконалення економічних відносин при міжгосподарській кооперації у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції; створення системи і механізму регулювання робочої сили в аграрному секторі.⁴⁶

Значними були й здобутки вузівських вчених. Багато років займалися науковою селекцією кафедра селекції та захисту рослин Луганського сільськогосподарського інституту, яку очолював доктор сільськогосподарських наук, професор, академік УААН А.М.Шевченко. Її колектив вивів 10 нових сортів гороху. Поширення одержали стійкі до осипання насіння сорти «Неосипаючий-1», «Трудівник», «Напарник», «Надійний» та ін. Вони вже висіваються на полях країн СНД на площі більше як 1,5 мільйона гектарів.⁴⁷

⁴⁵ Підраховано за матеріалами поточного архіву Української академії аграрних наук. Інформативні дані про роботу Української академії аграрних наук в 1994 році, с.36-37; інформація про видання наукової літератури, винахідництву та патентно-ліцензійну роботу наукових установ академії у 1995 році. Лютий 1996.

⁴⁶ Поточний архів Інституту аграрної економіки УААН. Основні результати роботи та напрями до сліджень на перспективу. Січень 1996. – С.1, 2, 3-4, 5, 6, 8, 9, 10-11, 13.

⁴⁷ Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Управління кадрами. Довідка про діяльність Луганського сільськогосподарського інституту. Січень 1996.

Вчені Національного аграрного університету (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України), Сумського спеціального конструкторсько-технологічного бюро і Науково-дослідного інституту прикладної хімії розробили комплексну систему виробництва органо-мінеральних добрив. З їх ініціативи побудували перший в Україні біоінженерний комплекс у рибоптахорадгоспі «Березняцький», що у Менському районі на Чернігівщині.⁴⁸

Організаційно-цілеспрямованому проведенню земельної реформи сприяла діяльність Центрів приватизації та аграрної реформи обласних державних адміністрацій та відділів приватизації та аграрної реформи районних державних адміністрацій.

Центри приватизації та аграрної реформи обласних державних адміністрацій наділені виконавчими функціями і контролю за здійсненням приватизації майна і землі, реформуванням відносин власності в агропромисловому комплексі області, організацією надання після-приватизаційної підтримки реформованим на засадах приватної власності на майно та землю сільськогосподарським підприємствам і організаціям. Вони здійснювали методичне керівництво і координували діяльність відповідних служб з приватизації і реформування в АПК області.

Основним завданням Центрів стало забезпечення державної політики приватизації майна і землі та реформування відносин власності в агропромисловому комплексі з метою ліквідації монополії держави на землю та інші засоби виробництва для формування приватного власника, створення ефективної багатоукладної аграрної економіки на основі рівноправності всіх форм власності та господарювання. Центри мали право перевіряти дотримання чинного законодавства суб'єктами приватизації з питань приватизації і землі в АПК області, реформування відносин власності та організації нових форм господарювання.⁴⁹

Відділи приватизації були самостійними структурними підрозділами, які підпорядковані і підзвітні районним державним адміністраціям і Центрам приватизації та аграрної реформи обласних

⁴⁸ Корбач И. Созданы новые удобрения. – Правда Украины. – 1996, 16 августа.

⁴⁹ Аграрна реформа в Україні. Законодавчі акти і нормативно-методичні документи (1990-1996). – К.: Стилос, 1996. – С.32-33.

державних адміністрацій. Вони також наділені виконавчими функціями і правом здійснювати контроль за здійсненням аграрної реформи у районі та покликані забезпечувати її неухильне і цілеспрямоване проведення.⁵⁰

На здійснення земельної реформи спрямовувались заходи, які розроблялися місцевими органами влади. На початку 90-х років ХХ століття Львівська обласна Рада народних депутатів одна з перших прийняла концепцію відродження села і розвитку сільського господарства Львівщини, згідно з нею вже в 1990-1991 роках на третину розширено земельні наділи присадибних господарств селян, започатковано фермерський рух.

Джерела та література:

1. Аграрна реформа в Україні. Законодавчі акти і нормативно-методичні документи (1990-1996). – К.: Стилос, 1996. – 333с.
2. Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.445.Арк.79; Спр.500.Арк.4; Спр.501.Арк.3, 81,85.
3. Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.503.Арк.41.
4. Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.445.Арк.71-76; Спр.504.Арк.40-42.
5. Корбач И. Созданы новые удобрения. – Правда Украины. – 1996, 16 августа.
6. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Управління кадрами. Довідка про діяльність Луганського сільськогосподарського інституту. Січень 1996.
7. Поточний архів Асоціації фермерів України. Інформації про міжнародні зв'язки АФУ. – Березень 1996.
8. Поточний архів Селянської Спілки України. Статут Селянської Спілки України (зі змінами та доповненнями, прийнятими на з'їзді 26-27 травня 1995 року). – С.2-3.

⁵⁰ Аграрна реформа в Україні. Законодавчі акти і нормативно-методичні документи (1990-1996). – К.: Стилос, 1996. – С. 38-39.

9. Поточний архів Селянської Спілки України. Інформація про спілкування СПУ з політичними партіями та рухами, громадськими організаціями, органами державної влади. Лютий 1996.
10. Поточний архів Української ліги підприємців агропромислового комплексу. Статут. – С. 3-4.
11. Поточний архів Української академії аграрних наук. Інформативні дані про роботу Української академії аграрних наук в 1994 році (за станом на 01.01.1995р.). – С.3,7.
12. Поточний архів Української академії аграрних наук. Інформативні дані про роботу Української академії аграрних наук в 1994 році. С.36-37;
13. Поточний архів Української академії аграрних наук. Інформація про видання наукової літератури, винахідництва та патентно-ліцензійну роботу наукових установ академії у 1995 році. Лютий 1996.
14. Поточний архів Інституту аграрної економіки. Основні результати роботи та напрями досліджень на перспективу. Січень 1996. – С.1, 2, 3-4, 5, 6, 8, 9, 10-11, 13.
15. Поточний архів Селянської партії України. Програма Селянської партії України. – 1994. – С.2-3.
16. Поточний архів Аграрної партії України. Програма Аграрної партії України. –1996. – С.2, 4, 6.
17. Сільське життя. – 1995, 11 листопада.
18. Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – 460 с.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН ФОРМ ВЛАСНОСТІ ТА ГОСПОДАРЮВАННЯ У ГАЛУЗЯХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ (1991-1996)

Після проголошення незалежності, в умовах порушення виробничих відносин із підприємствами колишніх республік Радянського Союзу, постало питання про створення в Україні власного багато-профільного сільськогосподарського машинобудування, перепрофілювання підприємств на виробництво техніки та устаткування для аграрного сектора, харчової і переробної промисловості, реформування форм власності та господарювання у I блоці АПК. Від результативності вирішення вищевказаних завдань залежить ефективність роботи у II та III блоках АПК та успішності трансформаційних перетворень в економіці України. Звідси впливає важливість і актуальність вивчення процесів, які відбуваються в I блоці АПК.

Важливі аспекти розвитку першого блоку АПК знайшли своє відображення на сторінках спеціалізованих журналів «Машинобудування України», «Техніка АПК», «Пропозиція», «Харчова і переробна промисловість», висвітлених у вітчизняних дослідженнях Бородіним С., Герасимчуком В., Луговським В., Ярмолюком С., Павленком В., Чекальним В., Бондарем М. та рядом інших, обробка, систематизація та аналіз матеріалів яких дається у поданому розділі.

Обраний хронологічний період дає змогу простежити основні тенденції формування і здійснення державної політики щодо зміни економічного ладу та особливостей цього процесу в I блоці агропромислового комплексу.

Зміна економічної системи в Україні об'єктивно вимагало вирішення проблеми власності не лише у сільському господарстві, а й у промислових галузях АПК. Принципово важливою є проблема випуску техніки та устаткування для аграрного сектора. До початку 90-х років, Україна виробляла лише третину сільськогосподарської та переробної техніки, а решту машин і обладнання завозила з інших регіонів СРСР та країн соціалістичної співдружності. Причому, навіть в умовах командно-адміністративної системи і партійної дисципліни заявки на техніку забезпечувалися в кращому випадку на 60-80, а запчастин - 20-30%. В Україні чимало підприємств по випуску

сільськогосподарської техніки. Однак, до проголошення незалежності більшість з них не мали закінченого виробничого циклу. По суті постало завдання: створити в Україні сільськогосподарське машинобудування. Стартовими можливостями були: а) ряд потужних промислових підприємств, які спеціалізувались на випуску техніки та устаткування для села (Харківський тракторний завод, Кіровоградський завод сільськогосподарських машин, Мелітопольський завод транспортних гідроагрегатів та ін.); б) існування умов для перепрофілювання підприємств військово-промислового комплексу.

Утвердження багатокладності в аграрному секторі АПК, енергетична криза в Україні об'єктивно вимагали перебудови підприємств I блоку АПК: по-перше, шляхом створення високопродуктивної техніки з використанням як можна менше пального. По-друге, шляхом розробки та освоєння виробництва малогабаритної техніки для фермерських господарств. По-третє, шляхом поліпшення постачання хліборобів мінеральними добривами.

Цікаво, що на це акцентувалася увага у програмних документах політичних партій, громадських організацій, новій Конституції та Законодавчих актах України. Ліберальна партія України (ЛПУ) виступала за структурну перебудову народного господарства, в тому числі промислових галузей, з метою збільшення частки галузей і підприємств, які працюють на людину, збільшення випуску високотехнологічної продукції, швидкого освоєння досягнень науки і техніки і скорочення енергоспоживання. Розробку і випуск нової сільськогосподарської техніки ЛПУ пов'язувала з проблемою збереження, ефективною рекультивацією та доцільним використанням земель за призначенням незалежно від форми власності.⁵¹

Українська народно-демократична партія (УНДП) вважала, що у всіх галузях промисловості необхідно провести роздержавлення (денаціоналізацію) власності. У державній власності можуть залишатися лише стратегічно важливі для української держави підприємства. УНДП рекомендує промислові підприємства машинобудування (в тому числі сільськогосподарського) та хімічної промисловості передати у власність колективам робітників шляхом розподілу між

⁵¹ Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – с. 404

ними акцій на частину або повну вартість основних фондів біржі, в тому числі й приватним особам.⁵²

Більш конкретно шляхи реформування підприємств, що випускають техніку для аграрного сектора, були розкриті у Програмах політичних партій, які виникли у 1996 році. Народно-демократична партія, яка почала діяти у лютому 1996 року, головною метою реформ вбачала в розбудові високоефективної соціально зорієнтованої економіки. При цьому значна увага приділялась розвитку тих галузей промисловості, які забезпечують технікою сільськогосподарське виробництво. НДП виступала за перепрофілювання ряду підприємств важкої індустрії на виготовлення сільськогосподарської техніки (тракторів, комбайнів та ін.).⁵³ Аграрна партія України (АПУ), установчий з'їзд якої відбувся у грудні 1996 року, домагалася всебічного розвитку сільськогосподарського машинобудування та хімічної промисловості з метою повного забезпечення села необхідною технікою, добривами, пестицидами та гербіцидами. АПУ вважала за необхідне здійснювати протекціоністські заходи щодо захисту вітчизняного сільськогосподарського і промислового виробника.⁵⁴

На забезпечення всебічного розвитку сільськогосподарського машинобудування, реформування форм власності та господарювання на його підприємствах спрямовувалась діяльність багатьох громадських організацій.

Специфічною за складом і досить масовою громадською організацією стає Український союз підприємців і промисловців (УСПП), зареєстрований Міністерством Юстиції України 31 березня 1992 року. Серед його засновників різні за профілем діяльності та формами господарювання виробничі структури. По-перше, це підприємства машинобудування: а) акціонерні товариства «Херсонські комбайни», «Карлівський машинобудівний завод», б) державні підприємства Рівненський та Хмельницький заводи тракторних агрегатів. По-друге, це підприємства переробної промисловості: а) акціонерне товариство

⁵² Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. – С. 404.

⁵³ Поточний архів Народно-демократичної партії. Програма народно-демократичної партії. – 1996. – С.6.

⁵⁴ Поточний архів Аграрної партії України. Програма Аграрної партії України. – 1996. – С.7-8.

«Київська овочева фабрика»; б) орендне підприємство «Кірсанівський цукровий завод»; в) державні підприємства Ковельський та Київський м'ясокомбінати. По-третє, це організаційні структури, які об'єднують споріднені за виробничою спрямованістю підприємства - акціонерне товариство «Украгробізнес», Українська національна компанія по розробці, виробництву та фірмовому обслуговуванню техніки для сільського господарства. Серед засновників УСПП також Спілка фермерів і підприємців України, корпорація «Украгропромбінж», Селянський торговий будинок «Агро».⁵⁵

З ініціативи Українського союзу підприємців та промисловців у ряді законодавчих і нормативних актах були визначені три шляхи функціонування промислових галузей агропромислового комплексу. Перший - корпоратизація державних підприємств. Другий - перетворення державних підприємств відповідно у акціонерні, орендні, кооперативні, приватновласницькі. Третій - використання іноземних інвестицій для утвердження нових форм власності та господарювання у промислових галузях АПК. Його представники брали участь у розробці Законів України «Про приватизацію майна державних підприємств», «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», «Про оренду майна державних підприємств та організацій», Указів Президента України «Про корпоратизацію підприємств», «Про порядок підготовки до продажу акцій відкритих акціонерних товариств, які створені шляхом корпоратизації».⁵⁶

На забезпечення реформування форм власності та господарювання, утвердження ринкових відносин в усіх блоках агропромислового комплексу спрямована діяльність багатьох громадських організацій. З 1993 року існує «Спілка незалежних підприємств» (СНП) - громадське об'єднання «широких верств населення, що підтримують ринкові реформи та принципи основ національної економіки України. Засновниками спілки, яка наприкінці 1995 року налічувала понад 25 тисяч чоловік, були фірми «Мета», «Субіто», «Північ-Південь», «Реммаркетинг», «Проксен» (юридична), об'єднан-

⁵⁵ Поточний архів Українського союзу промисловців і підприємців. Дані про склад і організаційну побудову УСПП. Березень 1996.

⁵⁶ Поточний архів Українського союзу промисловців і підприємців. Дані про склад і організаційну побудову УСПП. Березень 1996.

ня хімічних підприємств «Стирол», «Азот», спільне підприємство «Прокоміпекс», комерційний центр «Ліко», банки - акціонерний «Інко» та Західноукраїнський комерційний (у Львові). У об'єднаннях виробничого і комерційного напрямку працювали 23 тисячі 500 членів Спілки - тобто 94% її складу. При цьому в трудових колективах вказаних підприємств понад три чверті становили товаровиробники (включаючи спеціалістів різних за фахом).⁵⁷

Проблеми розвитку сільськогосподарського машинобудування та хімічної промисловості відображені і в програмних документах громадських об'єднань, соціальною базою яких є сільськогосподарські товаровиробники. Селянська Спілка України, створена у вересні 1990 року, домагається збільшення виробництва вітчизняних тракторів, комбайнів, сівалок, зменшення їх вартості.⁵⁸ Асоціація фермерів України вважала важливим і необхідним налагодження масового виробництва малогабаритної сільськогосподарської техніки.⁵⁹

В умовах утвердження багатоукладності в аграрному секторі виникла об'єктивна необхідність створення і постачання сільськогосподарських товаровиробників різними за своїми типорозмірами комплексів машин. За рекомендаціями науковців в сучасних умовах важливо налагодити виробництво трьох типів сільськогосподарських машин. Зокрема, для великих колективних господарств або орендних колективів, найбільш економічним є використання енергонасичених комплексів з шлейфом машин, потокових ліній, в тому числі автоматизованих. Для селянських (фермерських) господарств сучасних розмірів важливо налагодити виробництво машин і знарядь середньої потужності (типу). Індивідуальне виробництво (підсобне господарство, сади, городи) вимагає створення «малої» техніки: мотоблоків (мотороботів) з набором інвентарю, в тому числі і для механізації несільськогосподарських операцій - будівельних, заготівлі торфу, дров і таке інше.⁶⁰

⁵⁷ Поточний архів Спілки незалежних підприємців. Статистичні дані про склад та організаційну побудову. Січень 1996.

⁵⁸ Поточний архів Селянської Спілки України. Постанова Ради Селянської Спілки України "П'ять років Селянській спілці України, її завдання на сучасному етапі та перспективи. 7 грудня 1995 року. - С.2.

⁵⁹ - С.4.

⁶⁰ Поточний архів Інституту аграрної економіки УААН. Стратегічні напрями розвитку ринку технічних засобів і послуг (рекомендації). Травень, 1994. - С.5.

З осені 1991 року до Кабінету Міністрів України почали надходити пропозиції щодо організації виробництва малогабаритної сільськогосподарської техніки. У одному з листів наведено яскравий приклад: у країнах заходу доля малогабаритної техніки у загальному парку сільськогосподарських машин становить 35%, що дає можливість механізувати значну кількість проміжних технологічних операцій, а також роботи на невеликих земельних ділянках. В Україні аналогічна техніка серійно не вироблялась, що стримувало розвиток фермерства та орендних форм господарювання, а також зростання продуктивності праці селян на присадибних ділянках. Головною причиною такого становища - є відсутність у виробництві вітчизняних малолітражних дизельних двигунів потужністю до 50 кінських сил. Заводи, що виготовляли ці двигуни були розташовані за межами України. Придбання двигунів за кордоном обходилося у 200-300 мільйонів доларів щорічно. В цих умовах важливе значення мало створення на заводах України міні тракторів «Прикарпатець» (Івано-Франківськ), «Т-010М» (Харків), мотоблоку «Січ» (Запоріжжя), «М-3» (Харків), модульних енергозасобів класу 06-09 (Харків). Харківське конструкторське бюро акціонерного об'єднання «Завод імені Малишева» у порядку конверсії розробило 6 моделей дизельних двигунів (від 5 до 80 кінських сил), що могли працювати на різних видах палива. Об'єднання розпочало підготовку виробництва дослідно-промислової партії двохциліндрового дизеля потужністю 17 кінських сил, а також трициліндрового - 25 кінських сил. Планувалось розпочати їх масовий випуск у 1993 році, з тим, щоб у 1997 році довести випуск до 150 тисяч двигунів на рік (потреби в них становлять близько 540 тисяч).⁶¹ Досягти цього можливо було на основі збільшення капіталовкладень для реконструкції і технічного переоснащення об'єднання. У 1991 році виробниче об'єднання «Агромашсистема» освоїло виробництво холодильних установ для охолодження молока і зберігання плодоовочевої продукції.⁶²

16 вересня 1992 року Кабінет Міністрів України схвалив «Національну програму виробництва технологічних комплексів машин і

⁶¹ Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.502.Арк.190-191.

⁶² Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.523.Арк.73.

устаткування для сільського господарства, харчової та переробної промисловості».⁶³ Вона орієнтувала на завершення розробки і організацію серійного випуску технологічних комплексів машин і устаткування для потреб сільського господарства, харчової і переробної промисловості: комплексу машин для збирання, післязбиральної обробки та зберігання зерна і не зернової частини врожаю; комплексу машин для вирощування і збирання цукрових буряків з урахуванням новітніх технологій; комплексу машин для вирощування, збирання, післязбиральної обробки картоплі і закладання її на зберігання; комплексу машин для овочівництва; високопродуктивних енергонасичених самохідних кормозбиральних комбайнів; комплексу машин для заготівлі сіна; комплексу машин і обладнання для впровадження нетрадиційних високоефективних технологій мікробіологічного виробництва вітамінних кормових добавок, біотермічного збагачення зернофуражу; комплексу машин для механізації технологічних процесів у тваринництві; типу розмірного ряду сепараційних машин для різних галузей харчової промисловості; апаратів для теплової обробки, пастеризаційно-охолоджувальних установок; системи обладнання для переробки сільськогосподарської продукції в господарствах; загальномашинобудівної та галузевої елементної бази.

Водночас принципове значення має неухильне поповнення сільгоспвиробництва технікою і машинами відповідно із наявністю в ньому земельних угідь. У 1995 - 1996 роках на кожен фізичний трактор в Україні припадало 72 га орних земель, в той же час як в Німеччині - 8, Франції - 12, США - 28. В Україні на 1000 га орної землі зернових приходиться 7 зернових комбайнів, в Німеччині - 25, Франції і США - 19. Надходження нової техніки сприятиме зміні цього співвідношення.

Програма передбачала також розробку та налагодження промислового виробництва 3594 типів машин і обладнання, в тому числі енергетичних і транспортних засобів - 450, машин та обладнання для рослинництва - 1416, устаткування для харчової та переробної промисловості - 1698. При цьому в 1992-1996 роках розробці та

⁶³Поточний архів Державного департаменту тракторного сільськогосподарського машинобудування. «Національна програма виробництва машин і устаткування для сільського господарства, харчової і переробної промисловості». 1992.

освоєнню підлягало 1662 найменування, для чого було залучено 700 підприємств і конструкторських організацій.⁶⁴ Відповідно до розробленої системи машин, для сільського господарства України рекомендовано до впровадження понад 30 різних моделей тракторів з метою забезпечення потреб АПК і, як наслідок, підвищення рівня механізації праці. Однак, фактично постачалось не більше як 50% від рекомендованої кількості, а інші моделі взагалі не випускались (гусеничні - потужністю 200 кінських сил, просапні - потужністю від 120 кінських сил).⁶⁵ У 1992-1996 роках передано в серійне виробництво 331 найменування нової техніки, в тому числі енерготранспортних засобів - 16, сільськогосподарських машин - 247, устаткування для харчової та переробної промисловості - 68.⁶⁶

Для агропромислового комплексу і переробної промисловості в 1995 році розроблено 28 і освоєно виробництвом 87 найменувань нової техніки, в тому числі для рослинництва, кормовиробництва і тваринництва - 47, харчової та переробної промисловості - 40. Завершувалися роботи по створенню комплексу машин із 22 найменувань для вирощування, збирання та післязбиральної обробки картоплі.⁶⁷ Для освоєння випуску нової техніки були залучені 30 спеціалізованих підприємств Міністерства машинобудівної промисловості військово-промислового комплексу і конверсії України, Львівська асоціація термоприлад, Чернігівський машинобудівний завод, Київське науково-виробниче об'єднання «Комета», фірма «Україна Холдинг – Лізинг» та інші) та 51 підприємство оборонного комплексу.⁶⁸

⁶⁴Поточний архів Міністерства аграрної політики України. Національна програма виробництва технологічних машин і устаткування для сільського господарства, харчової та переробної промисловості. - 1992. Жовтень.

⁶⁵ Бородін С. Трактори для сільського господарства. - Пропозиція. - 1996. - №11. - С.70-72.

⁶⁶Поточний архів Державного департаменту тракторного сільськогосподарського машинобудування. Стан освоєння та виробництво машин і устаткування для сільського господарства, харчової і переробної промисловості з початку освоєння Національної програми. - 1996.

⁶⁷ Поточний архів Адміністрації Президента України. Економічний і соціальний розвиток України у 1995 році. - К., 1996. - С.147.

⁶⁸Гончарук Н. Специфіка перепрофілювання і зміни форм власності у сільськогосподарському машинобудуванні. // У кн.: Громадські організації: їх роль у суспільно-політичному та соціально-економічному житті України. – К.:ВІПОЛ, 1997.– С.130.

Значна роль у виконанні «Національної програми виробництва технологічних комплексів машин і устаткування для сільського господарства, харчової та переробної промисловості» належить Українській національній компанії «Укрсільгоспмаш». Вона об'єднала 40 науково-дослідних інститутів та конструкторських організацій, 66 підприємств сільськогосподарського машинобудування, оборонних заводів. У 1992-94 роках освоєно близько 400 нових типів техніки. 78 з них передано в серійне виробництво. Організовано виготовлення обладнання для тваринництва і кормовиробництва. На Братиславському заводі сільськогосподарського машинобудування налагоджено виробництво доїльних установок (модель на 25, 50, 100 і 200 корів). На Тернопільському комбайновому заводі створено спільне з німцями підприємство, яке випускає самохідний комбайн «Марал». Білоцерківський і Чернігівський заводи сільськогосподарського машинобудування освоїли випуск кормозбирального комбайну «Рось-2», «Рівне-сільмаш» - тракторні причепа. Кіровоградське виробниче об'єднання «Червона зірка» освоїло виробництво пневматичної сівалки СПС - 12, 18 - рядну, бурякову та 12 - рядну кукурудзяну сівалку до трактора Т120.⁶⁹

У 1993 році Кабінет Міністрів України затвердив «Цільову програму створення і організації виробництва в Україні машин та устаткування для збирання, післязбиральної обробки та зберігання зерна і не зернової частини врожаю». Її головне завдання – створити вітчизняний комбайн. Протягом 1994 - першій половині 1995 року створено два зразки зернозбирального самохідного комбайну КСЗ-9 «Славутич». Їх виготовили у цехах акціонерного товариства «Херсонські комбайни». У серпні 1995 року вони пройшли випробування у господарствах Херсонської області. Однак відсутність коштів не дала можливість вдосконалити і організувати їх масовий випуск.⁷⁰ На цьому ґрунті зародилась ідея створення комбайнів спільного з іноземними партнерами виробництва. Серед його ймовірних

⁶⁹Поточний архів Української національної компанії «Укрсільгоспмаш». Інформація про діяльність «Укрсільгоспмаш» у 1992-1994 роках. 1995. Лютий.

⁷⁰ Чекалин В., Бондарь М., Яковлев В. Зерноуборочный комбайн «Славутич»: планы и реальность. - Машинобудування України. - 1995. - №4. - С.2.

учасників називались Claas (1994), Duro Dacovic та Zmaj (1995), Massey Ferguson (1995), John Deere (1996).⁷¹

Проте, акціонерному товариству «Херсонські комбайни» все ж вдалося знайти свого інвестора - це всесвітньо відомий концерн «Нью-Холанд». Проектом співробітництва передбачено створення нового зернозбирального комбайну з оптимальним використанням конструкторських напрацювань «Нью-Холанд» і виробничої бази акціонерного товариства «Херсонські комбайни». Планується створити нове підприємство. Інвестиційні кошти у розмірі 40 мільйонів доларів інвестор має вкласти у підготовку виробництва і оновлення парку обладнання, в ноу-хау, навчання фахівців і на підтримку регіональних представництв. Приблизна вартість комбайна - 110-120 тисяч доларів США.⁷²

17 травня 1996 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про прискорення створення і організацію виробництва вітчизняних зернозбиральних комбайнів». Нею передбачено проведення комплексу робіт щодо створення конструкцій вітчизняних зернозбиральних комбайнів типу «Славутич» і потужностей до їхнього серійного виробництва. При цьому, головним розробником конструкцій визначено Державне конструкторське бюро «Південне», а їхнім головним виробником - відкрите акціонерне товариство «Херсонські комбайни». На створення та організацію виробництва протягом 1996-1998 років направлено 14 трильйонів 450 мільярдів карбованців, з них на створення конструкції - 2 трильйони 990 мільярдів, а підготовку виробництва 11 трильйонів 500 мільярдів. На 1998 рік намічено випуск першої тисячі. Конструкція близька до оптимального варіанту (класичної схеми та роторної). Український комбайн повинен мати низький рівень затрат енергії під час збирання, мінімальні втрати врожаю та бути реально можливим для придбання сільськогосподарським виробником.⁷³

⁷¹ Бородін С. Зернозбиральні комбайни України: проблеми та шляхи їх вирішення. - Пропозиція. - 1996. - №8. - С.4-5.

⁷² Бородін С. Зернозбиральні комбайни України: проблеми та шляхи їх вирішення. - Пропозиція. - 1996. - №8. - С.4-5

⁷³ Бородін С. Зернозбиральні комбайни України: проблеми та шляхи їх вирішення. - Пропозиція. - 1996. - №10. - С.70-72

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про організацію виробництва самохідних кормозбиральних комбайнів типу «Полісся» ведеться реконструкція Тернопільського комбайнового заводу. Довгий час тут випускалися бурякозбиральні комбайни. Для успішного виконання Постанови Тернопільський комбайновий завод встановив тісні виробничі відносини з об'єднанням «Гомель-сільмаш». Відповідно із спеціальною угодою організовано обмін агрегатами, необхідними для виробництва самохідних кормозбиральних комбайнів «Полісся». Ця угода дозволила організувати їх випуск, не витрачаючи зусиль і коштів на проектування та налагодження виробництва. А це дало можливість випускати комбайни по ціні в десять разів нижчій від імпорتنих аналогів. Водночас Тернопільський комбайновий завод освоїв випуск нових видів продукції. Налагоджено випуск 150 найменувань товарів народного споживання, більша частина яких має значний попит у покупців.⁷⁴ Промислові підприємства Олександрії на Кіровоградщині та понад 50 підприємств з різних регіонів України беруть участь у створенні нового вітчизняного комбайна. За технічними характеристиками він не поступатиметься зарубіжним зразкам, а коштуватиме вдвічі дешевше. Планується, що перші комбайни вже працюватимуть на жнивах 1997 року, а випускатиметься їх не менше двох тисяч на рік.⁷⁵

Олександрійський завод «Автоштамп» (Кіровоградщина) випустив перші зразки комбайнів «Лан» і «Фермер», які за технічними даними фактично не поступаються зарубіжним аналогам і коштують вдвічі менше. Вони від гайки до електроніки робилися руками українських спеціалістів. Причому, дві третини агрегатів та вузлів створені на олександрійських підприємствах.⁷⁶

У 1996 році відкрите акціонерне товариство «Червона зірка» (Кіровоград) освоїло випуск трьох нових сіялок: дві зернових, одна з яких стернова прямого сіву, інша - з електронним висівним апаратом, а третя - унікальна пропашна (бурякова, крім буряка може висівати ще й кукурудзу, сою). Освоєно також десять нових видів

⁷⁴ Урядовий кур'єр. - 1997, 25 січня.

⁷⁵ Урядовий кур'єр. - 1997, 28 січня.

⁷⁶ Голос України. - 1997, 31 січня.

товарів народного споживання, в тому числі два побутових газових лічильники.⁷⁷

Концепцією реформування і розвитку агропромислового виробництва в Україні в 1993-1995 роках передбачалось провести переорієнтацією промислових галузей, в тому числі і підприємств військово-промислового комплексу, на виготовлення матеріально-технічних ресурсів для агропромислового комплексу. До першочергових завдань віднесено налагодження виробництва зернозбиральних комбайнів, вантажних автомобілів, тракторів класу 0,6 та 0,9 тонно-сил, техніки для виробництва картоплі, луб'яних культур, для внесення добрив, збільшення виробництва тракторів класу 1,4 тонно-сил, комплексу машин для кормовиробництва та тваринництва, запасних частин, створення виробництва ремонтної техніки.⁷⁸

З цією метою у Волинській області провадилась реконструкція заводів «Ковельсільмаш», «Рожищевсільмаш», Нововолинського виробничого об'єднання «Оснастка».⁷⁹ Відбувалось перепрофілювання й інших підприємств. Бородянський екскаваторний завод акціонерного товариства «Борекс» (Київська область) у 1994-1995 роках освоїв випуск бурякокопачів, кормозбиральних комплексів, кормоздавачів для малих ферм великої рогатої худоби, скиртокладів. На Радомисльському машинобудівному заводі (Житомирська область) організовано виробництво: а) транспортних машин для перевезки сіна, соломи, цукрових буряків; б) навантажувачів для навантаження і розвантаження лісоматеріалів, паків сіна, рулонів льону тощо.⁸⁰ Освоюють нову техніку спеціалізовані підприємства «Рівнесільмаш», «Прилуковаринмаш», «Уманьферммаш», Тернопільський комбайновий завод.

Важливе значення має перепрофілювання підприємств військово-промислового комплексу. На початку 1995 року в Україні здійснювалися 52 програми конверсії підприємств військово-промислового

⁷⁷ Голос України. - 1997, 11 січня.

⁷⁸ Поточний архів інституту аграрної економіки УААН. Концепція реформування і розвитку агропромислового виробництва в Україні в 1993-1995 рр. 1993. Лютий.

⁷⁹ Климчук Б. Потрібна політична воля для реалізації реформ. // У кн.: Економіка України та шляхи її подальшого реформування. - К.: Генеза, 1996. - С.68.

⁸⁰ Найда П. Павленко П. До розробки конструкцій та освоєння виробництва тракторів і машин в Україні.-Техніка АПК.-1996.-№1.-С.1-3.

комплексу, в тому числі їх перепрофілювання на випуск машин та устаткування для АПК. При цьому, на забезпечення випуску комплексів машин та устаткування для сільського господарства, харчової та переробної промисловості використовувалось 10,7% коштів, які з державного бюджету виділялися для ВПК. Було освоєно випуск 400 найменувань техніки, устаткування для здійснення цільових програм.⁸¹

До 1991 року Олександрійський завод «Автоштамп» (Кіровоградська область) випускав електронне обладнання. У 1991-1992 роках було освоєно випуск обладнання з переробки сировини, що вирощується на терені України. У 1993 році підприємство почало випускати комбікормові міні заводи (3-5 машин, які за добу здатні виготовляти 800 кілограмів фуражу для птиці та свиней, великої рогатої худоби). З 1996 року почався їх серійний випуск.⁸²

Протягом останніх двох-трьох років спостерігається пожвавлення діяльності вітчизняних заводів-виробників тракторного машинобудування, продукція яких на ринку тракторів України становить понад 65% (СНД - 20%, інофірми - 10%). Перед усім, це Харківський тракторний завод (понад 11 модифікацій), Харківський завод тракторних самохідних шасі (понад 4 моделі), Південний машинобудівний завод (понад 5 моделей), Коломийський завод малогабаритних тракторів (3 моделі), Уманьферммаш (переобладнання тракторів - понад 4 варіанти) та деякі інші. Названі заводи-виробники мають сформовану систему представництв в Україні через підприємства концерну «Агротехсервіс», власні спеціальні представництва, а також посередницькі фірми з продажу широкої номенклатури товарів.⁸³

Особливо активно освоюються нові типи тракторів. Харківським тракторним заводом впроваджуються у виробництво гусеничні варіанти тракторів Т-150-05 і Т-150ІІ-06 (150 кінських сил), колісні трактори - Т-150-К-05, Т-150К-06, Т-150-05-16 (165 кінських сил), фронтальний навантажувач з ковшем, а також обладнані бульдозером

⁸¹ Луговський В., Ольшевський В. Конверсія в военній сфері.- Машинобудування України. - 1995. - №4. - С.2-6.

⁸²Ярмолюк С. Олександрійський завод «Автоштамп» випустив перші комбікормові міні-заводи. - Пропозиція. - 1996. - №1.

⁸³ Бородін С. Трактори для сільського господарства. - Пропозиція. - 1996. - №11. - С.70-72.

або ковшем. Проводиться робота щодо налагодження виробництва гусеничних тракторів ХТЗ-100 і ХТЗ-20, а також колісних орно-просапних, які складені за інтегральною схемою (їх можна агрегатувати з різноманітними машинами й знаряддями, що дає можливість виконувати повний комплекс робіт - від оранки до збирання). Протягом 1996 року Харківським тракторним заводом випущено дослідну партію з 20 тракторів потужного ХАЗ - 200 Г. Машина на 50 кінських сил переважає свого попередника Т-150 Г, заорює за годину близько двох гектарів поля - на півгектара більше, ніж Т-150 Г. Вона успішно пройшла заводські й польові випробування, після яких нова техніка доводиться до кондиції. Високу оцінку машині дали й сільські інженери й механізатори. Харківський завод тракторних самохідних шасі виробляє трактори А-Т-І та самохідні шасі СШ-25А і різноманітні комбіновані машини на їх базі. Разом з Харківським заводом імені Малишева готується до випуску універсальний трактор класу 0,9 з більш потужним двигуном (22 КВт) і шарнірноскладаною рамою. З часом ці моделі замінять трактори ДТ-75С, Т-25А, Т-40А та їх різновиди по імпорту.⁸⁴ Користуються попитом у покупців різні моделі міні-тракторів вітчизняного виробництва - Т-102, «Прикарпатець», а також мінського тракторного заводу та італійської фірми «Goldoni».⁸⁵

Тобто, ми бачимо, що вітчизняне виробництво включало в себе всі існуючі на ринку тракторів пропозиції, але в діапазоні потужностей 5-165 кінських сил. В той час, як загальний діапазон потужностей тракторів інофірм - від 7 до 230 кінських сил. Цей аспект, а також відмінна якість, високі ергономічні показники та широке сервісне обслуговування своєї техніки призвело до активного просування на ринок тракторів інофірм-виробників, що працюють через свої офіційні представництва в Україні, а деякі з них мають дилерів або працюють на основі договорів про представництво. Швидке просування інофірм пояснюється також особливістю їх виходу на ринок, а саме укладення кредитних угод під закупівлю

⁸⁴ Найда П. Павленко П. До розробки конструкцій та освоєння виробництва тракторів і машин в Україні.-Техніка АПК.-1996.-№1.-С.1-3.

⁸⁵ Бородін С. Трактори для сільського господарства. - Пропозиція. - 1996. - №11. - С.70-72.

техніки для сільського господарства. Поширення набуває вторинний ринок (б/у), де фірми з продажу техніки б/у за значно нижчою ціною (на 21-65%) збувають товар. Даний сегмент є дуже популярним на міжнародному ринку. Цим шляхом на 45% задовольняється попит тракторів у світі.⁸⁶ Активність інофірм спричинила пожвавлення вітчизняного виробництва, поглибила конкурентне протистояння сторін, посилила роль державного регулювання виробництва і збуту вітчизняної техніки. Таким чином, ми спостерігаємо, як реформування форм власності і господарювання породжує нові потреби, формує нові відносини в системі АПК, створює надійну систему державного захисту українського товаровиробника.

Зростає чисельність українських підприємств, які виготовляють сільськогосподарську техніку для фермерських господарств. Промисловість США постачає фермерам 42 моделі зернозбиральних комбайнів, а промисловість України - жодного, американці випускають понад 300 моделей тракторів, а Україна - 5. Тернопільським комбайновим заводом освоєно випуск міні-навантажувача "Еней" для потреб фермерів і міських комунальних служб, який виконує 180 операцій.⁸⁷ Виробниче об'єднання «Харківський завод імені Малишева» розпочав випуск малогабаритного трактора МТ-3 з дизельним двигуном потужністю 11,5 кінських сил. Машина має високі технічні якості, підвищену прохідність і маневреність.⁸⁸ Користуються попитом створені на заводах України міні-трактори «Прикарпатець», «Т-102», «М-3».⁸⁹ Акціонерне товариство «Львівагромашинопроект» освоїло виробництво ручної сівалки для овочевих культур.⁹⁰

В цих умовах принципово важливим є вирішення проблеми реалізації вироблюваної продукції. Колективне підприємство «Київ-трактородеталь» виробляє комплекси для вирощування картоплі. Їх купують Австралія, Чехія, Польща, Росія, Фінляндія. Понад 80 найменувань деталей поставляється на німецьку фірму «Акла», понад 90 найменувань - на фірму «Юнгхайринх». Для виконання замовлень

⁸⁶ Бородін С. Трактори для сільського господарства. - Пропозиція. - 1996. - №11. - С.70-72.

⁸⁷ Урядовий кур'єр. - 1997, 25 січня.

⁸⁸ Урядовий кур'єр.-1996, 20 червня.

⁸⁹ Голос України. - 1997, 22 січня.

⁹⁰ Урядовий кур'єр. - 1996, 31 грудня.

зазначених та інших зарубіжних фірм з Англії, Фінляндії, Польщі, Угорщини, Норвегії створено спеціалізоване виробництво. Значна кількість експортних деталей обробляється на верстатах з програмним управлінням. Конкурентоспроможність виробів забезпечується ефективною системою контролю. На колективному підприємстві «Київтрактородеталь» успішно функціонують лабораторії контролю якості, а саме квантометрична, металографічна, хімічна, дюрOMETричного контролю механічних характеристик, термічна, вимірювальна, контролю ливарних матеріалів.⁹¹ Мелітопольських завод транспортних гідроагрегатів почав випуск томатозбирального комбайну «Такі – 18» (збирає 20 тон помідорів за годину). За продуктивністю він переважає свій італійський аналог у два з половиною рази, а вартість його вдесятеро менша від американського. Однак жодне агропідприємство в Україні не придбало цієї чудової машини. Десятки вказаних комбайнів придбані відповідними структурами Росії, Казахстану, Таджикистану. Не налагоджено випуск вітчизняних зернових комбайнів, хоч це повинно було статися у 1993-1994 роках. В цей період за високими цінами в Україну завозили комбайни з Ростсільмашу, Тульського і Красноярського комбайнових заводів, а також країн далекого зарубіжжя (США, Німеччина). Украгропромбіржа протягом 1996 року поставила 1000 комбайнів фірми «Джон-Дір» за кредитною лінією між США та Україною. Валютно-кредитною радою ухвалено рішення щодо використання залишків цього кредиту на фінансування закупівлі 414 комбайнів виробництва «Кейф» за контрактом з Украгропромбіргею. Комбайни будуть передані в оренду сільськогосподарським підприємствам на умовах розрахунку товарною продукцією, кошти від реалізації якої використовуватимуться біржами для погашення кредиту. Цілеспрямовано працює німецька фірма «Клаас» (на наших полях близько 280 комбайнів цієї фірми).⁹²

Доцільніше було б використовувати кошти на розвиток та закупівлю вітчизняної техніки, ніж витратити їх на іноземного виробника. Однак протягом 1994-1995 років господарства певних

⁹¹Герасимчук В. Стратегія маркетингу машинобудівного підприємства.-Економіка України.-1996.-№4.-С.56.

⁹²Бородін С. Зернозбиральні комбайни України: проблеми та шляхи їх вирішення. - Пропозиція. - 1996. - №10. - С.70-72

сільських районів в середньому придбали по 1-2 вітчизняних трактори. За підрахунками фахівців, лише один район щорічно потребує в середньому 60 тракторів, стільки ж - автомобілів та 30 різних комбайнів. Лише підприємства 210 районів - 43% їх кількості купили по одному комбайну.⁹³

Внаслідок цього у 1996 роках на складах машинобудівних підприємств України осіли більше річного випуску бурякозбиральних машин та тракторних сівалок, багато тракторів та іншої продукції. У 1993 - 1995 роках проти 1990-го року закупка зернозбиральних комбайнів зменшилась у 10 раз, паливно-мастильних матеріалів у 2,1 раз, мінеральних добрив у 4,5 рази, засобів захисту росли у 1,5-2 рази.⁹⁴ Причинами такого становища є занадто високі ціни на вказану продукцію та фінансова скрута сільськогосподарських підприємств, фермерів.

Подібне становище в аграрному секторі негативно впливає на роботу по випуску сільськогосподарської техніки. У 1995 році виробництво сільськогосподарських машин для рослинництва зменшилось на 49,1%, з них жаток рядкових - на 80%, машин і устаткування для тваринництва та кормовиробництва - на 57,2%, обладнання технологічного для підприємств торгівлі і громадського харчування - на 50,4%, для переробних галузей АПК - на 17,5%.⁹⁵ Щорічно з ладу виходить 12-15% комбайнів. Недостатня кількість запасних частин і агрегатів обмежує можливість їх відновлення (40% техніки у комбайновому парку має відпрацьований ресурс і давно підлягає списанню). Високі ціни на техніку не дозволяють сільськогосподарським виробникам їх купувати. У 1995 році в Україні вироблено 10 тисяч 386 тракторів, що в десять раз менше їх виробництво 1990 року. Лише 5 тисяч продано українським хліборобам, а решта вивезено за межі держави для одержання комплектуючих матеріалів.⁹⁶

⁹³ Найда П., Павленко П. До розробки конструкцій та освоєння виробництва тракторів і машин в Україні.-Техніка АПК.-1996.-№1.-С.1-3.

⁹⁴ Поточний архів Адміністрації Президента України. Економічний і соціальний розвиток України у 1995 році. - К.: Україна, 1996. - С.147.

⁹⁵ Поточний архів Адміністрації Президента України. Економічний і соціальний розвиток України у 1995 році. - К.: Україна, 1996. - С.147.

⁹⁶Краснова Е. Приватизация в металлургии и машиностроении. - Приватизация в Украине. - 1996. - №1. - С. 23.

Шлях до вирішення проблем матеріально-технічного забезпечення пролягає через реформування у першому блоці АПК, бо, як показує досвід, нові економічні структури швидше добиваються позитивних змін у виробництві. Роздержавлення і приватизація у сільськогосподарському машинобудуванні відбувається з урахуванням певних специфічних рис. По-перше, абсолютна більшість з них є великими підприємствами й відносяться до загальнодержавної власності. По-друге, до початку 90-х років їм був властивий високий рівень самоінвестування, бо вироблювана ними продукція реалізовувалась у плановому порядку та за рахунок державних коштів, які у чітко встановлені строки їм переводилися. По-третє, нарощування фондів багатьох підприємств відбувалося за рахунок комерційних операцій. По-четверте, існувала пряма залежність розміру створення фондів з розміром трудового внеску працівників. По-п'яте, виявлялась стабільність трудових колективів. Це й зумовлює принципи заходів щодо зміни форм власності та господарювання у промисловій галузі АПК.

Основоположним є дотримання антимонопольних вимог в процесі приватизації, забезпечення пріоритетності та рівності прав членів трудового колективу, важливим напрямом економічної реформи є демонополізація випуску технічних та інших засобів промислового виробництва на основі поступового роздержавлення промислових підприємств і створення необхідних умов для конкуренції між товаровиробниками. Роздержавлення відбувається шляхом перетворення державної власності у кооперативну, колективно-дольову, приватну. Ряд великих і середніх підприємств реорганізується в акціонерні товариства закритого і відкритого типів.

У процесі структурної перебудови промислових галузей АПК з'явилась мережа середніх і малих підприємств вузького профілю. В Луганську, наприклад, створено мале підприємство "Клен", що виробляє сіялки з висівною електронною системою ВВС. Вона має принципово новий спосіб фазування - з кабіни можна встановити норми висіву, оперативно відкоригувати її як при зупинці, так і під час руху, вести облік засіяної площі, контроль за роботою системи.

У сільськогосподарському машинобудуванні на початку 1995 року більшість підприємств діяли як орендні структури. Ряд із них, зокрема «Херсонські комбайни», реформувалися у акціонерні товариства, в основному закритого типу. Агросервісні підприємства (ремонт сільгосптехніки, постачання сільгосппідприємств запчастинами, мінеральними добривами тощо) перетворювалися у приватні й стали проміжною ланкою між промисловою та сільськогосподарською галузями агропромислового комплексу.

За станом на 15 березня 1996 року в Україні діяли більше 100 тисяч малих підприємств, 6 тисяч кооперативів, 3,8 тисяч спільних підприємств. Державні підприємства (включаючи орендні) у 1995 році виробили не менше 45 процентів всієї промислової продукції, у недержавному секторі працювали 1/3 працівників зайнятих у народному господарстві.⁹⁷

У процесі приватизації відбувається перетворення державних, орендних підприємств і підприємств зі змішаною формою власності у відкриті акціонерні товариства. Відповідно до порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №1099 від 11 вересня 1996 року, з боку держави засновниками відкритих акціонерних товариств, створених на базі майна державних, орендних підприємств і підприємств із змішаною формою власності, є Фонд державного майна, його регіонального відділення і представництва у районах і містах. Рішення про перетворення державних, орендних підприємств і підприємств із змішаною формою власності у відкриті акціонерні товариства та затвердження їх статутів приймається на підставі планів приватизації підприємств у тижневий термін з дня їх затвердження: а) державними органами приватизації щодо державних підприємств; б) державними органами приватизації разом з іншими засновниками щодо орендних підприємств і підприємств із змішаною формою власності.

До моменту скликання зборів акціонерів виконання обов'язків голови та членів виконавчого органу товариства (правління) покладається: 1 - на керівника державного підприємства, що перетворюється у відкрите акціонерне товариство згідно з встановленим порядком,

⁹⁷ Поточний архів Міністерства статистики України. Зведені дані про недержавні структури у промисловості України. 1996. Березень.

та посадових осіб, визначених державним органом приватизації за поданням відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; б) на керівника орендного підприємства або підприємства зі змішаною формою власності та посадових осіб, визначених державним органом приватизації разом з іншими засновниками відповідно до установчих документів товариства.

Реєстрацію випуску акцій та інформації про випуск акцій відкритого товариства, створено відповідно до встановленого порядку, здійснює відповідний фінансовий орган у тижневий термін з моменту одержання ним відповідних акцій. Рішення про продаж акцій, що належать державі, приймається державним органом приватизації у тижневий термін з дня реєстрації випуску акцій відкритого акціонерного товариства. Продаж акцій, що належать державі, здійснюється відповідним державним органом приватизації згідно з планом приватизації.⁹⁸

У 1995 році майже половину (2,4 тисячі або 48,9%) недержавного сектора становили акціонерні товариства, 1,1 тисячі (22,3%) - орендні, 692 (14,3%) відносились до споживчих товариств та їх спілок, 521 (10,8%) - колективні підприємства. Третину від загальної кількості акціонерних товариств склали підприємства машинобудування і металообробки, кожне четверте - підприємства харчової промисловості, кожне восьме - будівельних матеріалів та легкої промисловості.⁹⁹

В той же час формувалися спільні українсько-іноземні підприємства. Ще до прийняття «Декларації про державний суверенітет України» (липень 1990 року) виникли спільні українсько-іноземні агропромислові підприємства. У січні 1990 року почало функціонувати спільне підприємство «Зоря-насілля», співзасновниками якої стали українська агрофірма «Зоря» (Рівненського району Рівненської

⁹⁸ Порядок перетворення у процесі приватизації державних, орендних підприємств і підприємств із змішаною формою власності у відкриті акціонерні товариства. Постанова Кабінету Міністрів України №1099 від 11 вересня 1996 року - Приватизація в агропромисловому комплексі. - К.: Міжнародний центр приватизації, інвестицій та менеджменту, 1996. - С.118-119.

⁹⁹ Підраховано за даними Міністерства аграрної політики України. Головне управління механізації сільського господарства. Зведені дані про придбання техніки колективними сільгосппідприємствами. 1995. Січень.

області) та американська фірма «Піонер».¹⁰⁰ Вже у 1991 році асоціація «Агротехсистема» встановила зв'язки із зарубіжними фірмами. Зокрема, підписано протокол про наміри на кооперативних принципах налагодити виробництво сівалок точного висіву, зернозбиральних комбайнів та інших машин.¹⁰¹

До Кабінету Міністрів України неодноразово надходили листи з проханням дозволити встановити зв'язки з іноземними фірмами. Держагропром УРСР у листі до Кабінету Міністрів від 6 березня 1991 року обґрунтував доцільність співробітництва з бельгійською фірмою «Европен Фуд енд Індастріал Компані С. К.» і просив дозволити відкриття представництва фірми у Києві.¹⁰² У листі від 7 березня 1991 року повідомлялося, що індійська акціонерна компанія «Голден Протеїн Лімітед» і Пологівський олійно-екстракційний завод Запорізької області домовилися про створення на території Індії спільного підприємства, що дасть можливість Україні щорічно одержувати понад 400 тисяч доларів США, а також близько 100 тонн соєвого шроту. Ставилося питання про реєстрацію Кабінетом Міністрів спільного індійсько-українського підприємства.¹⁰³ Кабінет Міністрів України задовольнив вказані прохання.¹⁰⁴

Постановою Кабінету Міністрів України №156 від 1 лютого 1996 року затверджено «Перелік підприємств, приватизацію майна яких, що перебуває у загальній державній власності, доцільно здійснити із залученням іноземних інвестицій». Із 104 підприємств, перелічених у «Переліку...» 22 входять до агропромислового комплексу. Це 7 акціонерних товариств («Новгород-Волинськмаш» /Житомирська область/, «Коломиясільмаш» /Івано-Франківська область/, «Мелітопольпродмаш» /Запорізька область/, «Червона зірка» /Кіровоградська область/, «Сокирянський машзавод» /Чернівецька область/, Кам'янецький машинобудівний завод, Корсунь-Шевченківський машинобудівний завод /Черкаська область/, Красилівський машзавод

¹⁰⁰ Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.449.Арк.14.

¹⁰¹ Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.523.Арк.73.

¹⁰² Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.500.Арк. 14.

¹⁰³ Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.500.Арк. 12.

¹⁰⁴ Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.501.Арк.50, 66.

/Хмельницька область/); 14 орендних підприємств (Бердичівський цукрорафінадний завод /Житомирська область/, Корецький цукровий завод /Рівненська область/, Дубов'язівський, Низівський, Півненський цукрові комбінати, Дружіївський, Червонозоряний цукрорафінадні заводи /Сумська область/, Кам'янець-Подільський птахокмбінат /Хмельницька область/, Вінницький та Кам'янець-Подільський заводи продовольчих товарів, Сумський м'ясокомбінат, Острозький масло-сировинний завод /Рівненська область/, Вінківецький консервний завод /Хмельницька область/). Результатом плідної співпраці українських виконавчих структур з провідним американським виробником сільськогосподарської техніки - компанією «Джон -Дір» є початок спільного виробництва зернозбирального комбайна «Максимайзер – 9500». З дев'яти запропонованих машинобудівних підприємств України представники «Джон Діра» обрали для співпраці виробниче акціонерне товариство «Херсонські комбайни». На першому етапі проекту, розрахованого на 5 років передбачено залучити кредит США у розмірі 68 мільйонів американських доларів для складання на потужностях Херсонського заводу першої партії машин. Спочатку частка українських комплектувальних становитиме 15 %. В подальшому вони зростуть до 50%. Це відбудеться на основі включення у реалізацію проекту 16 заводів-суміжників.¹⁰⁵

Спільне українсько-німецьке підприємство «Агрос», центральний офіс якого розташований у Білій Церкві, засновано наприкінці 1991 року за сприянням Міністерства сільського господарства і продовольства. Мета створення - підтримка сучасного вітчизняного агропромислового комплексу. Основні напрями діяльності: підвищення ефективності ведення сільського господарства, завдяки впровадженню передових технологій вирощування сільськогосподарських культур; передання ноу-хау в галузі сільськогосподарського виробництва; консультації, навчання, надання машин, обладнання, агрохімікатів, насінневого матеріалу, технічних та інших послуг у сільськогосподарській галузі; реалізація спільно виробленої та іншої продукції на зовнішньому ринку за конкурентоспроможними цінами. За п'ять років існування через «Агрос» український сільськогос-

¹⁰⁵ Голос України. - 1997, 14 січня.

подарський виробник отримав 38,5 мільйонів марок у вигляді техніки, технологій, добрив тощо.¹⁰⁶

З 1991 року неодноразово ставилося питання про створення урядової структури, яка б займалася виключно вітчизняним машинобудуванням для потреб сільського господарства. Адже Україна витрачала великі валютні кошти для закупки в Росії, країнах Європи та у США техніки для виробництва і переробки сільськогосподарської продукції.¹⁰⁷ Вносилися пропозиції щодо утворення спеціального Міністерства сільськогосподарського машинобудування. Вони не сприйняті. З метою проведення єдиної державної політики розвитку тракторного і сільськогосподарського машинобудування, забезпечення потреб агропромислового комплексу в машинах та обладнанні для виробництва, зберігання і переробки сільськогосподарської продукції, удосконалення управління цією галуззю в умовах реформування економіки утворений Державний департамент тракторного і сільськогосподарського машинобудування (Украгромаш) як орган державної виконавчої влади, підвідомчий Міністерству машинобудування, військово-промислового комплексу і конверсії України.

До основних завдань Украгромашу віднесено: а) проведення державної політики з питань розвитку машинобудування, забезпечення народного господарства технікою; б) розробка та реалізація національних і державних цільових програм щодо створення технологічних комплексів машин та обладнання для агропромислового комплексу і організації виробництва; в) координація роботи підприємств і організацій незалежно від форм власності, що беруть участь у роботі, пов'язаній зі створенням, виробництвом, технічним обслуговуванням сільськогосподарської техніки; г) здійснення заходів щодо підвищення технічного рівня, якості та конкурентно-спроможності тракторів і сільськогосподарських машин, обладнання; д) забезпечення оптимізації галузевої, міжгалузевої та міжнародної кооперації, систем стандартизації та сертифікації техніки для агропромислового комплексу; є) здійснення кадрової політики на державних підприємствах і в організаціях, що належать до сфер його управління.

¹⁰⁶ Голос України. - 1997, 22 січня.

¹⁰⁷ Архів «Держхарчопрому» України. Ф.4743. Оп.1. Спр. Листування з Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України. Арк. 256 - 257.

Украгромаш очолює заступник міністра машинобудування, військовопромислового комплексу і конверсії - директор Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування, якого призначає Президент України. До сфери управління Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування передано 35 підприємств, організацій і установ. В їх числі - 11 науково-дослідних установ, проектно-конструкторських бюро, проблемних лабораторій; 24 - державних (включаючи малі) підприємств по випуску сільськогосподарської техніки. Серед промислових підприємств, включених до сфери Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування, - Павлоградський та Ніжинський заводи сільськогосподарського машинобудування, «Львівсільмаш», «Сімферопільсільмаш», Кримський машинобудівний завод.¹⁰⁸

Державний департамент тракторного і сільськогосподарського машинобудування водночас координує діяльність 96 підприємств, організацій та установ, заснованих на недержавних формах власності. В їх числі 32 колективних виробничих підприємства; 3 закритих акціонерних товариств; 80 відкритих акціонерних товариств; 10 орендних підприємств. Відкритими акціонерними товариствами є Харківський тракторний завод, Харківський завод тракторних двигунів, «Харківський завод тракторних самохідних шасі», завод «Херсонські комбайни», Чернівецький завод сільськогосподарського машинобудування, «Київсільмаш», «Миколаївсільмаш», «Рівнесільмаш», «Сумсільмаш», Кіровоградський завод «Червона зірка» та інші. Орендними підприємствами є Запорізький дослідний завод сільськогосподарського машинобудування, Луганський завод колінчастих валів, Роменський завод «Тракторозапчастина», Лозівський завод «Трактородеталь» та інші.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Поточний архів Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Перелік державних підприємств, організацій і установ, що передаються до сфери управління Украгромашу. Додаток №1 до постанови Кабінету Міністрів України від 16 травня 1996 року «Питання Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування».

¹⁰⁹ Поточний архів Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Перелік підприємств, організацій і установ, заснованих на недержавних формах власності, діяльність яких координується Украгромашем. Додаток №2 до Кабінету Міністрів України від 16 травня 1996 року «Питання Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування».

Значна увага розвитку сільськогосподарського машинобудування приділялась на Всеукраїнській нараді з питань агропромислового комплексу, яка відбулася 10 січня 1997 року. У її рекомендаціях визнано необхідним розробити чітку, всебічно прораховану програму в галузі сільськогосподарського машинобудування. Причому вказано, що у програмі важливо відобразити два взаємопов'язані аспекти. По-перше, вирішення завдань створення конкурентноспроможного вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. По-друге, завершити реформування форм власності та господарювання на підприємствах, що випускають сільськогосподарську техніку. Це свідчить, що й у вирішенні проблем розвитку сільськогосподарського машинобудування наступив новий етап.

Отже, у всіх галузях АПК одночасно вирішується проблема зміни економічних відносин - основи їх ефективної діяльності.

Виробництво машинобудівної продукції провадиться по кооперації з підприємствами військово-промислового комплексу елементної бази, створюються спільні підприємства по виробництву сучасної високопродуктивної ресурсозберігаючої техніки та високотехнологічного обладнання.

Виходячи з економічної доцільності, налагоджується виробництво сільськогосподарської техніки, яка раніше в Україні не випускалась, широко впроваджується спільно з іноземними партнерами виробництво складних машин та обладнання. Паралельно з цим створюється сучасна загальномашинобудівна та спеціальна елементна база по виробництву сільськогосподарської техніки, кардинально змінюється система обслуговування та використання техніки у сільському господарстві з об'єднанням можливостей машинобудівного та агропромислового комплексів.

На діяльність промислового блоку АПК негативно впливає два взаємопов'язаних фактори. По-перше, різке зменшення обсягу випуску продукції промисловими підприємствами вказаного блоку. По-друге, різке обмеження платоспроможності сільськогосподарських товаровиробників.

Зміна форм власності та господарювання призвела до появи в галузі, що випускає техніку для аграрного сектора, нових соціальних верств. За станом на 1 січня 1997 року серед працівників підприємств

сільськогосподарського машинобудування і хімічної промисловості були такі категорії: 1 - робітники та службовці державних (казених) підприємств; 2 - робітники та службовці підприємств, що були власністю вітчизняних підприємців; 3 - робітники та службовці спільних українсько-іноземних підприємств; 4 - робітники та службовці акціонерних підприємств; 5 - робітники та службовці орендних підприємств. Збільшується кількість вітчизняних підприємців, які володіють малими та середніми підприємствами.

Джерела та література:

1. Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р–27.Оп.1.Спр.449.Арк.14.
2. Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р–27.Оп.1.Спр.500.Арк. 12.
3. Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р–27.Оп.1.Спр.500.Арк. 14.
4. Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р–27.Оп.1.Спр.501.Арк.50, 66.
5. Архів Міністерства аграрної політики України. Ф.Р–27.Оп.1.Спр.523.Арк.73.
6. Архів “Держхарчопрому” України. Ф.4743. Оп.1. Спр. Листування з Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України. Арк. 256–257.
7. Бородін С. Зернозбиральні комбайни України: проблеми та шляхи їх вирішення. – Пропозиція.– 1996. – №8. – С.4–5
8. Бородін С. Зернозбиральні комбайни України: проблеми та шляхи їх вирішення. – Пропозиція. – 1996. – №10. – С.70– 72
9. Бородін С. Трактори для сільського господарства. – Пропозиція. – 1996. – №11. – С.70– 72.
10. Герасимчук В. Стратегія маркетингу машинобудівного підприємства.-Економіка України.-1996.-№4.-С.56.
11. Голос України, 1997. – 11 січня.
12. Голос України, 1997. – 14 січня.
13. Голос України, 1997. – 22 січня.
14. Голос України, 1997. – 31 січня.

15. Гончарук Н. Специфіка перепрофілювання і зміни форм власності у сільськогосподарському машинобудуванні. // У кн.: Громадські організації: їх роль у суспільно-політичному та соціально-економічному житті України. – К.: Віпол, 1997. – 194с.
16. Климчук Б. Потрібна політична воля для реалізації реформ. // У кн.: Економіка України та шляхи її подальшого реформування. – К.: Генеза, 1996. – 323с.
17. Краснова Е. Приватизация в металлургии и машиностроении. – Приватизация в Украине. – 1996. – №1. – С. 23.
18. Луговський В., Ольшевський В. Конверсія в военній сфері.- Машинобудування України. – 1995. – №4. – С.2– 6.
19. Найда П., Павленко П. До розробки конструкцій та освоєння виробництва тракторів і машин в Україні. – Техніка АПК. – 1996. – №1. – С.1– 3.
20. Порядок перетворення у процесі приватизації державних, орендних підприємств і підприємств із змішаною формою власності у відкриті акціонерні товариства. Постанова Кабінету Міністрів України №1099 від 11 вересня 1996 року. – Приватизація в агропромисловому комплексі. – К.: Міжнародний центр приватизації, інвестицій та менеджменту, 1996. – 162с.
21. Поточний архів Аграрної партії України. Програма Аграрної партії України. – 1996.
22. Поточний архів Адміністрації Президента України. Економічний і соціальний розвиток України у 1995 році. – К.: Україна, 1996. – 387с.
23. Поточний архів Асоціації фермерів України. Доповідь голови АФУ Шкарбана М.І. “Стан і перспективи розвитку фермерства в Україні на VI з’їзді АФУ. Січень 1996.
24. Поточний архів Державного департаменту тракторного сільськогосподарського машинобудування. «Національна програма виробництва технологічних машин і устаткування для сільського господарства, харчової і переробної промисловості». – 1992.
25. Поточний архів Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Перелік державних підприємств, організацій і установ, що передаються до сфери управління Укragромашу. Додаток №1 до постанови Кабінету Міністрів

- України від 16 травня 1996 року «Питання Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування».
26. Поточний архів Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Перелік підприємств, організацій і установ, заснованих на недержавних формах власності, діяльність яких координується Укргромашем. Додаток №2 до вказаної постанови.
 27. Поточний архів Державного департаменту тракторного і сільськогосподарського машинобудування. Стан освоєння та виробництво машин і устаткування для сільського господарства, харчової і переробної промисловості з початку освоєння Національної програми. – 1996.
 28. Поточний архів Інституту аграрної економіки УААН. Концепція реформування і розвитку агропромислового виробництва в Україні в 1993-1995 рр. – 1993. Лютий.
 29. Поточний архів Інституту аграрної економіки УААН. Стратегічні напрями розвитку ринку технічних засобів і послуг (рекомендації). – 1994. Травень.
 30. Поточний архів Міністерства аграрної політики України. Головне управління механізації сільського господарства. Зведені дані про придбання техніки колективними сільгоспідприємствами. 1995. Січень.
 31. Поточний архів Міністерства аграрної політики України. Національна програма виробництва технологічних машин і устаткування для сільського господарства, харчової та переробної промисловості. – 1992. Жовтень.
 32. Поточний архів Міністерства статистики України. Зведені дані про недержавні структури у промисловості України. – 1996. Березень.
 33. Поточний архів Народно-демократичної партії. Програма народно-демократичної партії. – 1996.
 34. Поточний архів Селянської Спілки України. Постанова Ради Селянської Спілки України «П'ять років Селянській спілці України, її завдання на сучасному етапі та перспективи». 7 грудня 1995 року.
 35. Поточний архів Спілки незалежних підприємців. Статистичні дані про склад та організаційну побудову. Січень 1996.

36. Поточний архів Української національної компанії «Укрсільгоспмаш». Інформація про діяльність «Укрсільгоспмаш» у 1992-1994 роках. – 1995. Лютий.
37. Поточний архів Українського союзу промисловців і підприємців. Дані про склад і організаційну побудову УСПП. Березень 1996.
38. Приватизація в агропромисловому комплексі. - К.: Міжнародний центр приватизації, інвестицій та менеджменту, 1996. – 162с.
39. Урядовий кур'єр, 1996. – 20 червня.
40. Урядовий кур'єр, 1996. – 31 грудня.
41. Урядовий кур'єр, 1997. – 25 січня.
42. Урядовий кур'єр, 1997. – 28 січня.
43. Хто є хто в українській політиці. – К.: К.І.С., 1996. –460с.
44. Чекалин В., Бондарь М., Яковлев В. Зерноуборочный комбайн «Славутич»: планы и реальность. – Машинобудування України. – 1995. – №4. – С.2.
45. Ярмолук С. Олександрійський завод «Автоштамп» випустив перші комбікормові міні-заводи. – Пропозиція. –1996. – №1.

РОЗДІЛ 4. РЕФОРМУВАННЯ ФОРМ ВЛАСНОСТІ ТА ГОСПОДАРЮВАННЯ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.

Реформа політичної та економічної систем неможлива без докорінного поліпшення форм господарювання в сільськогосподарському виробництві. Тому після проголошення незалежності постало питання про шляхи реформування у другому блоці АПК. Від результативної модернізації сільськогосподарського виробництва, реформування форм власності та господарювання залежить кінцева ефективність роботи АПК та успішність трансформаційних перетворень в економіці України загалом. Звідси впливає важливість і актуальність вивчення процесів, які відбуваються в другому блоці АПК.

На базі всебічного аналізу типового фактологічного матеріалу визначено місце сільського господарства в системі АПК та специфіку його реформування. Обраний хронологічний період дає змогу простежити основні тенденції формування і здійснення державної політики щодо зміни економічного ладу та особливостей цього процесу в другому блоці агропромислового комплексу.

Реформування об'єктивно вимагає здійснення комплексу заходів, які визначаються категоріями «державна аграрна політика», «аграрна реформа», «земельна реформа».

Стратегічна мета державної аграрної політики полягає у формуванні реального власника і господаря землі, соціально-економічній розбудові села, вирішенні продовольчої проблеми, виведенні аграрного сектора економіки України на світовий рівень розвитку. Визначальним у її досягненні є спрямованість на першочергове задоволення соціально-економічних інтересів селянина, незалежно від того, якій формі власності і господарювання він надає перевагу.

Аграрна політика зосереджена на: 1 - прискореному реформуванні всього комплексу соціально-економічних відносин, які впродовж багатьох десятиліть склалися на селі; 2 - забезпеченні зваженої поетапної, державно-регульованої лібералізації всіх ліній взаємозв'язку аграрного сектора з іншими галузями економіки, утвердження їх реальної паритетності на засадах ринкових механізмів (попит та

пропозиція; здорова конкуренція; формування фінансово-кредитної політики, націленої на сприяння притоку капі-талу в агропромислове виробництво); 3 - цілеспрямовану державну підтримку аграрної науки, системи консультативно-інформаційного забезпечення селянства як головних чинників науково-технічного прогресу.

Не можна ототожнювати поняття «аграрна реформа» і «земельна реформа», як це має місце в ряді програмних документів політичних партій і, особливо, у працях суспільствознавців і, навіть, вчених-аграрників. Аграрна реформа акумулює комплекс заходів щодо зміни економічного ладу, докорінної перебудови виробничих відносин у сільському господарстві, реформування форм власності та господарювання, формування багатокладності, впровадження принципів ринкової економіки. Земельна ж реформа передбачає більш вузькі завдання: а) провести інвентаризацію земель, ґрунтове та геоботанічне їх обстеження; геодезичні та топографічні роботи; б) провести бонітування - відносну оцінку ґрунтів щодо придатності для вирощування тієї чи іншої сільськогосподарської культури, розробити пропозиції по встановленню рівня земельного податку, визначенню нормативної (базової) ціни землі; в) провести роздержавлення і приватизацію земель сільськогосподарських підприємств і організацій. Земельна реформа передбачає і модернізацію продуктивних сил. Вона охоплює такий спектр проблем: 1 - відновлення родючості землі, подолання ерозії ґрунтів, в тому числі й шляхом широкого запровадження контурно-меліоративної системи обробітку землі, підвищення ефективності меліоративних робіт; 2-повне технічне оновлення виробництва на основі сучасних технологій, зведення до мінімуму ручної праці; 3 - поступовий перехід від хімічних до застосування біологічних методів захисту рослин. Наслідком цих та інших напрямків модернізації має стати істотне скорочення витрат та уречевленої праці на одиницю сільськогосподарської продукції, здешевлення її виробництва, підвищення прибутковості галузі, значне зростання оплати праці селян. Характерно, що ще до проголошення незалежності України в аграрному секторі відбувалося реформування форм власності та господарювання. По-перше, ряд радгоспів перетворювалися у колгоспи. У липні 1990 року одержав статус колгоспу радгосп «Комуніст» Любомльського району Волинської

області, а на початку 1991 року, радгосп «Косовський» - у Івано-Франківській області, радгоспи – «Старосамбірський», «Прикордонник», «Прогрес», «Стрілківський», «Дніпровський» у Львівській області, радгоспи імені Мічуріна і «Маринівський» у Миколаєвській області та ін.¹¹⁰ По-друге, вже розроблялися нормативні документи щодо зміни економічних відносин у сільськогосподарському виробництві.

У травні 1991 року Агропром України направив у обласні та районні структури своєї системи документ «Вдосконалення форм господарювання в АПК в умовах ринкових відносин». У передмові вказувалося, що законодавче надання рівних можливостей для розвитку всіх форм власності, господарювання в АПК дозволяє більш успішно вирішувати питання про поєднання великого, середнього і дрібного товарного виробництва. З урахуванням цього визначилося, що при збереженні колгоспів і радгоспів як основних товаровиробників, в аграрному секторі посилиться процес створення селянських (фермерських) господарств, кооперативів, орендних колективів. Роз'яснювалося, що кожен член трудового колективу повинен стати співвласником засобів виробництва, мати в них свою частку або пай.

Водночас відзначалося, що подальшого розвитку повинні набувати такі форми господарювання, як агрокомбінати і об'єднання агрофірми, агроторгівельні підприємства, які в повній мірі відповідають ринковим відносинам, оскільки забезпечують поєднання виробництва, переробки, зберігання і реалізацію продовольства. На підтвердження цієї рекомендації наведені дані: у травні 1991 року в Україні діяли 91 агрокомбінат і агрооб'єднання.¹¹¹ Характерно, що в цей період у ряді регіонів України вже діяли агрофірми, в яких виробничі відносини будувалися на принципах госпрозрахунку, виникли аграрні кооперативні об'єднання і малі підприємства.¹¹²

Великою історичною подією стало прийняття Верховною Радою УРСР «Декларації про державний суверенітет України» (16 липня

¹¹⁰ Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.445.Арк.79; Спр.500.Арк.4; Спр.501.Арк.3, 81,85.

¹¹¹ Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.503.Арк.41.

¹¹² Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.445.Арк.71-76; Спр.504.Арк.40-42.

1990 року), в якій проголошено про виключне право народу України на володіння, користування і розпорядження її національним багатством. Власністю народу України проголошені земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України. Вперше у законодавчому акті, прийнятому Верховною Радою УРСР, вказано, що держава забезпечує захист всіх форм власності.¹¹³ Це положення в певній мірі конкретизовано у Законі «Про економічну самостійність Української РСР» (3 серпня 1990 року). В ньому дослівно записані наведені положення з «Декларації про державний суверенітет України». При цьому акцентовано, що до власності народу України належать основні засоби виробництва в промисловості, будівництві, сільському господарстві, зв'язку, на транспорті, банки, кредитні установи, майно торгових, комунальних та інших підприємств, а також житловий фонд та інше майно на території України. Принципово важливими є положення: а) «власність в Українській РСР виступає у таких формах: державна, колективна, індивідуальна (особиста і приватна трудова власність) та інші, передбачені Законом форми власності»; б) «Українська РСР гарантує рівноправність всіх форм власності. Право власності охороняється законом».¹¹⁴

У Законі «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» від 17 жовтня 1990 року проблеми власності відображені у двох статтях. У третій статті говориться про право трудових колективів і кожного його члена визначати форми власності та організації виробництва у порядку, встановленому чинним законодавством. У четвертій статті узаконена рівність всіх форм господарювання в агропромисловому комплексі, як в організації виробництва так і у володінні своєю продукцією. При цьому дається перелік цих форм: а) селянські (фермерські) господарства; б) колгоспи; в) радгоспи; г) підсобні

¹¹³ Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. - К.: Видання МОН України. - 1991.- С.7.

¹¹⁴ Нові Закони України. Випуск перший. - К.: Стило, 1991. - С.7.

сільські господарства підприємств і організацій; д) переробні та інші підприємства; е) кооперативи; є) акціонерні товариства; ж) орендні колективи; з) особисті підсобні господарства громадян.¹¹⁵

18 грудня 1990 року Верховна Рада України прийняла постанову «Про земельну реформу», в якій проголошувалося, що всі землі держави з 15 березня 1991 року стають об'єктом земельної реформи. При цьому відзначалося, що земельна реформа є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом держави до ринкових відносин. «Завдання цієї реформи, вказувалося у постанові, є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну чи колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатоукладної економіки, раціонального використання і охорони земель».¹¹⁶

Вказані принципи відображені та конкретизовані у Законі «Про власність» (7 лютого 1991 року). Водночас тут сформульовані нові принципово важливі основи: а) кожен громадянин в Україні має право володіти, користуватися і розпоряджатися майном особисто, або спільно з іншими; б) власник має право використовувати належне йому майно для підприємницької діяльності; в) основою створення і примноження власності є праця громадян; г) громадянин набуває права власності на доходи від участі у суспільному виробництві, індивідуальній праці, підприємницької діяльності, вкладення коштів у кредитні установи, акціонерні товариства, а також на майно, одержаних внаслідок успадкування або укладання інших угод, не заборонених законом. Підтвержуючи право індивідуальної та колективної власності, Закон визначив право громадян на довічне успадковане володіння землею для ведення селянського (фермерського) й особистого підсобного господарства, садівництва, будівництва та обслуговування житлових будинків і задоволення інших потреб, передбачених законом.¹¹⁷

¹¹⁵Нові Закони України. Випуск перший. - К.: Стилос, 1991. - С. 8-13.

¹¹⁶Земельна реформа в Україні. Збірник законодавчих та урядових актів. - К.: Україна, 1991. - С. 57.

¹¹⁷Нові Закони України. Випуск перший. - К.: Стилос, 1991. - С.52-53.

По-новому проблеми власності відображені у Законі «Про підприємство в Українській РСР» (27 березня 1991 року). Його друга стаття націлювала, що в Україні можуть діяти підприємства таких видів: - індивідуальне підприємство, засноване на особистій власності фізичної особи та виключно її праці; - сімейне підприємство, засноване на власності та праці громадян України - членів однієї сім'ї, які проживають разом; - приватне підприємство, засноване на власності окремого громадянина України, з правом найняття робочої сили; - колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу, кооперативу, іншого статутного товариства, громадської та релігійної організації; - державне комунальне підприємство, засноване на власності адміністративно - територіальних одиниць; - державні підприємства, засновані на загальнодержавній (республіканській) власності; - спільне підприємство, засноване на базі різних власників (змішана форма власності), причому засновниками спільного підприємства відповідно до законодавства України можуть бути юридичні особи та громадяни України, а також інших держав; - підприємство, засноване на власності юридичних осіб і громадян інших держав (роз'яснено, що створення таких підприємств регулюється окремим законодавством України). Третя стаття Закону зафіксувала право підприємств на добровільних засадах об'єднувати свою виробничу, наукову, комерційну та інші види діяльності, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України. В статті дається характеристика форм об'єднання підприємств. Це: а) асоціації; б) корпорації; в) консорціуми; г) концерни. Вказані об'єднання діють на основі договору або статуту, який затверджується їх засновниками або власниками. Підприємства, які входять до складу зазначених організаційних структур, зберігають право юридичної особи.¹¹⁸

У грудні 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про селянське (фермерське) господарство», яким було започатковано розробку пакету законодавчих актів направлених на вироблення концептуальних принципів земельної реформи. В документах визначались основи діяльності нової форми в аграрному секторі як альтернативної державній: добровільність у створенні, самостійність

¹¹⁸ Нові Закони України. Випуск перший. - К.: Стило, 1991. – С. 102-103

господарювання, рівність з іншими формами господарювання в АПК та зайнятими в інших сферах народного господарства.¹¹⁹

У Законі визначено, що селянське (фермерське) господарство а) є формою підприємництва громадян України, які виявили бажання власною працею виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою і реалізацією; б) є рівноправною формою ведення господарства поряд з державними, колективними, орендними та іншими підприємствами і організаціями, господарськими товариствами; в) має право бути засновником або членом асоціацій, консорціумів, корпорацій, акціонерних товариств, інших об'єднань, кооперативів, спільних підприємств по виробництву, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції, що обслуговують АПК, а також несільськогосподарських підприємств і організацій, в т.ч. з участю іноземних партнерів брати участь у створенні або бути членом комерційних банків. Законом визначено, що селянське (фермерське) господарство діє в умовах самоокупності, фермеру надано право самостійно реалізувати свою продукцію на зовнішньому та внутрішньому ринках. Законом також передбачено надання допомоги в облаштуванні селянських (фермерських) господарств, їх матеріально-технічному постачанні, в підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації кадрів, а також в науковому забезпеченні шляхом проведення досліджень і підготовки рекомендацій щодо організації виробництва, розвитку науково-технічного прогресу, впровадженні компактного устаткування на базі новітніх ресурсозберігаючих технологій, що забезпечуються мережею науково-дослідних установ за рахунок державного бюджету, Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств.

У січні 1992 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про форми власності на землю», яким встановлена можливість існування державної, колективної і приватної форм власності на землю, при цьому всі вони є рівноправними.¹²⁰

Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (14 лютого 1992 року) визначив правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективного сільськогос-

¹¹⁹ Відомості Верховної Ради України. - 1992. - №14. - С.387.

¹²⁰ Відомості Верховної Ради України. - 1992. - №14. - С.387.

подарського підприємства (КСП). Це, як записано в першій статті закону, є добровільне об'єднання громадян у самостійне підприємство для спільного виробництва сільськогосподарської продукції і діє на засадах підприємництва і самоврядування.¹²¹ Встановлено, що об'єктами права колективної власності КСП є земля, інші основні та оборотні засоби виробництва, грошові та нові внески його членів, вироблена ними продукція, одержані доходи, майно, придбане на законних підставах. Об'єктами права власності підприємства визнані також частки у майні та прибутках міжгосподарських підприємств і об'єднань, учасником яких є підприємство. Вперше у законодавчих актах охарактеризовані суть пайового фонду майна членів КСП. «До пайового фонду майна членів підприємства, - записано у 9 статті, - включається вартість основних виробничих і оборотних фондів, створених за рахунок діяльності підприємства, цінні папери, акції, грошові кошти і відповідна частка від участі діяльності інших підприємств і організацій».¹²²

У першій та четвертій частині 10-ї статті по-новому розглядається питання про право користування землею: а) земля може належати КСП на правах колективної власності, а також може бути надана на постійне або тимчасове користування, в тому числі на умовах оренди; б) члену КСП, який побажав вийти з його складу для організації селянського (фермерського) господарства, земельна ділянка надається із земель запасу, а при їх відсутності - із земель КСП, придатних для сільськогосподарського виробництва в частині, що припадає на одного члена колективу.¹²³

Відповідно до Указу Президента від 10 листопада 1994 року №666/94 «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері виробництва» запроваджено новий механізм реформування земельних відносин. Впроваджено розмежування права власності на фізичну ділянку та її умовну вартісну частину. Введена

¹²¹ Збірник нормативних актів по реформуванню власності. – К.: Урожай, 1993. - С.136-138.

¹²² Збірник нормативних актів по реформуванню власності. – К.: Урожай, 1993. - С.139 - 140.

¹²³ Сборник Указов Президента Украины. - Выпуск 4. - К.: Право, 1994. - С.122-124.

сертифікація земельних паїв, як і акціонування статутних фондів, фактично означає право на вартісну (фондову) частину землі, а право на фізичні земельні ділянки підтверджується державними актами. Дещо на інших принципах проводиться приватизація майна радгоспів та інших державних сільгосп підприємств і організацій. Спочатку вони перетворюються у колективні сільгосп підприємства покупців, заснованих трудовими колективами. При цьому, члени трудових колективів користуються переважним правом придбання не менш як 51 відсотка акцій. Якщо в процесі приватизації майна радгоспу чи іншого державного сільгосп підприємства частка майна залишається невікупленою, то членам трудового колективу надається право на придбання частки державного майна за власні кошти. Концептуально-настановчий характер мають положення про спосіб та методи приватизації майна радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, які сформульовані у Законі України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» (липень 1996 року).¹²⁴ Передбачена можливість їх перетворення у колективні сільськогосподарські підприємства або у відкриті акціонерні товариства (відповідно до рішень загальних зборів - зборів уповноважених). Встановлений Законом розподіл державного майна (акцій), розмір якої визначається як добуток вартості майна, що припадає на одного члена КСП по області (Автономній Республіці Крим), і кількості працівників підприємства, що приватизується, та прирівняних до них осіб, здійснюється відповідно до трудової участі (також за рішення загальних зборів - зборів уповноважених). Передбачені й шляхи приватизації частки державного майна, що залишилася після безоплатної його передачі. По-перше, вона здійснюється за приватизаційні майнові сертифікати (першочергове право на це надано працівникам даного підприємства та прирівняних до них особам). Якщо після цього частка майна залишається невікупленою, то члени колективу можуть придбати залишки майна за власні кошти (з виплатою до 5 років; без нарахування відсотків, але з урахуванням зміни цін на момент викупу майна). Якщо і після цього залишається невікуплене майно, то воно приватизується на загальних

¹²⁴ Урядовий кур'єр. - 1996, 15 серпня.

підставах відповідно до законодавства України. По-друге, Законом визначено, що радгоспи та державні сільгоспідприємства, створені на базі колгоспів та міжгосподарських підприємств, які за період своєї діяльності не одержували бюджетних коштів для придбання основних фондів і будівництва, перетворюються у колективні сільськогосподарські підприємства або відкриті акціонерні товариства з наступною безоплатною передачею майна працівникам підприємств - засновників. По-третє, встановлено, що майно радгоспів-технікумів і дослідних господарств, експериментальних виробництв, проектно-конструкторських та інших підприємств, підпорядкованих навчальним та науково-дослідним установам, приватизується шляхом перетворення їх у акціонерні товариства. При цьому частка державного майна (акцій) повинна становити не менше 51 відсотка загальної вартості майна.

У разі, якщо в процесі приватизації (шляхом безоплатної передачі майна, пільгового його продажу за приватизаційні майнові сертифікати членам трудового колективу за власні кошти з виплатою за 3-5 років) не забезпечується реалізація всього майна протягом шести місяців з дня реалізації за приватизаційні майнові сертифікати, то його приватизація здійснюється шляхом перетворення у відкриті акціонерні товариства.

Специфічно провадиться приватизація радгоспів та інших державних сільгоспідприємств, які були створені на базі колгоспів та заснованих ними міжгосподарських сільгоспідприємств. Якщо їх майно не було викуплено державою і вони за період своєї діяльності не одержували коштів для придбання основних фондів і будівництва, то приватизація їх майна здійснюється шляхом безоплатної його передачі відповідним трудовим колективам. У разі використання безоплатних коштів на зазначені потреби, створена за їх рахунок частка державного майна підлягає приватизації у загальновстановленому порядку. Встановлено, що не підлягають приватизації частина майна радгоспів-технікумів, що є навчальною базою. При цьому зберігається їх функціонування як цілісних навчально-виробничих комплексів. В разі приватизації майна радгоспів та інших державних сільгоспідприємств у загальновстановленому порядку об'єкти соціально-побутового призначення, інженерні мережі та споруди

комунального господарства, включаючи побудовані за рахунок коштів фондів соціального розвитку, передаються в комунальну власність органам місцевого самоврядування і фінансуються відповідно до законодавства.

Процес приватизації землі провадиться поетапно. На **ПЕРШОМУ** відбувається передача земель у власність колективу. Цей етап означає повне роздержавлення і оптову приватизацію всіх земельних масивів, які перебувають у користуванні колективних і державних сільськогосподарських підприємств, та недопущення будь-яких відрізів від інших. Лише на цій основі можливе ведення приватизації землі в інтересах тих, хто на ній працює. **ДРУГИЙ** етап передбачає персоніфікацію землі (власне приватизацію). Однак це не означає виділення земельних ділянок в натурі (на місцевості), а тільки визначення умовних бало-гектарів і їх вартісну оцінку. Це має здійснюватися на основі спеціальних карт полів господарства. На цьому етапі кожному членові сільськогосподарського колективу, яке дістало землю у свою власність і розпаювало її, видається сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай) із зазначенням у ньому розміру частки (паю) в умовних (кадастрових) гектарах, а також у вартісному вираженні. Сертифікат на земельний пай - це аналог акції на частку майна. Принциповим є й те, що в Указі розмежовано право власності на земельну частку (пай), не виділену в натурі (не оконтурену на місцевості), і право власності на конкретну, виділену в натурі і на місцевості (оконтурену) земельну ділянку. Перше право, як вже вказано, посвідчується сертифікатом, а друге - актом, як це встановлено Земельним кодексом України.

Видання вказаного державного акту пов'язано з правом кожного члена колективного сільськогосподарського колективу на безперешкодний вихід з нього та безкоштовне одержання у приватну власність своєї частки землі (паю) у натурі (на місцевості). Однак член сільськогосподарського підприємства може не наполягати на виході з нього і, природньо, одержання своєї частки землі в натурі (на місцевості). За умов сертифікації земельних паїв він може їх спадкувати, дарувати, продавати, здавати в оренду без контурного визначення.

Отже, завдяки сертифікації паїв може відбуватись зміна їхніх власників без будь-яких землемірних і землепередільних робіт, що

дуже важливо для забезпечення цілісності і непорушності системи землеробства і сівозмін господарства. Аналогічно як купівля-продаж акцій не веде до будь-яких фізичних і матеріальних змін на підприємстві - акціонерному товаристві.

Введення ринку земельних паїв і земельних ділянок потребує їх грошової оцінки. **По-перше**, на підставі облікових рентних чинників необхідно визначити вартісну (грошову) оцінку землі. Це зумовлено потребою її включення в загальну суму аграрного капіталу. Вартісна оцінка земель повинна періодично корегуватися на основі попиту і пропозиції та з урахуванням реального впливу рентних чинників щодо конкретної ділянки. **По-друге**, відповідно до вартісної оцінки та із урахуванням попиту і реалізації має встановлюватися ціна на землю. Покищо ціна на землю в Україні не відповідає світовим стандартам. Між ринком земельних паїв і земельних ділянок є різниця. Ринок земельних паїв аналогічний ринку цінних паперів, або це операція тільки з правом на земельні паї, які не виділені в натурі (на місцевості). Ринок же земельних ділянок аналогічний ринку товарів, бо це операції з конкретними, виділеними в натурі (на місцевості) земельними ділянками. Таке розмежування двох ринків землі впроваджене Указом, щоб аналогічно, як і в сфері майнових відносин власності, зміна власника не зумовлювала не тільки зміну структури майна. Важливо, щоб зміна власників на землю не вела до її розмежування, відрізів, поділу в натурі (на місцевості) та до переорювання площ, урожаю, порушень сівозмін тощо. Саме цього можна досягти шляхом продажу не самих земельних ділянок, а сертифікатів на земельні паї. З цією метою і введено ринок земельних паїв, який значною мірою застерігає від непотрібної натуралізації та від ринку земельних ділянок.

Принципи економічних перетворень в аграрному секторі АПК сформульовані у програмах усіх політичних партій. Однак найбільш широко вони відображені у документах партій, соціальною базою яких є сільські товаровиробники. Дві партії - Українська селянсько-демократична і партія вільних селян домагаються повної ліквідації колгоспно-радгоспного ладу, перетворення всієї землі у приватну

власність, розвитку фермерства.¹²⁵ Селянська партія України, визнаючи рівноправність всіх форм власності, дотримується курсу на збереження колективних сільськогосподарських підприємств.¹²⁶

Аграрна партія України проголосила себе партією ринкових реформ на селі, виходить з того, що сільське господарство є ключовою, експортно спроможною галуззю народного господарства. Вона визнає всі форми власності, в тому числі на землю, нерухомість тощо, виступає за прискорення земельної реформи та створення в Україні на законодавчому рівні умов для всебічного розвитку сільськогосподарського виробництва незалежно від їх організаційної структури та форм власності. При цьому вважає, що створення на законодавчому рівні умов для сільськогосподарського товаровиробника передбачає вирішення таких найбільш болючих питань, як вдосконалення системи оподаткування, гарантованість державою кредитування та підтримки агропромислового комплексу.¹²⁷ Аграрна партія України домагається участі юридичних осіб - виробників сільськогосподарської сировини у приватизації переробних і сировинних підприємств з тим, щоб більша частина акцій належала сільськогосподарським товаровиробникам.

Отже, по суті у програмах політичних партій, соціальною базою яких є сільські товаровиробники, відображені два концептуальні підходи щодо проведення аграрної реформи. Перший полягає в проведенні деколективізації та утвердження форм господарювання на основі приватної власності. Другий відображає прихильність до багатоукладності при пріоритетному розвитку колективних форм господарювання. Перший концептуальний підхід становить основу цілей з аграрно-селянського питання Народного Руху України, Конгресу українських націоналістів, Української консервативної республіканської партії.¹²⁸

Ліберально-демократична партія України під поняттям «земельна реформа» розуміє а) різні стартові умови громадян щодо

¹²⁵ Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. –С.426, 456.

¹²⁶ Поточний архів Селянської партії України. Програма Селянської партії України. - 1994. - С.2-3.

¹²⁷ Поточний архів Аграрної партії України. Програма Аграрної партії України. - 1996. - С.2, 4, 6.

¹²⁸ Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. –С.397, 414, 445.

приватизації землі; б) введення приватної власності на землю; г) створення ринку землі; д) пріоритетний розвиток фермерства.¹²⁹

Християнсько-демократична партія України вважає, що приватизація, яка провадиться в аграрному секторі АПК, включає деколективізацію сільського господарства та забезпечення державою всебічної технічної і фінансової допомоги селянським господарствам.¹³⁰

Ліберальна партія України виступає за створення нормативної бази, що закріплює приватну власність на землю як необхідну умову всіх ринкових перетворень, за систематичну, державну підтримку фермерських господарств. ЛПУ вважає, що у відносинах землеволодіння і землекористування треба забезпечити збереження, ефективну рекультивацію та доцільне використання земель за призначенням незалежно від їх належності за формою власності.¹³¹

Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Прогресивна соціалістична партія України виступають проти ліквідації колгоспів і радгоспів, паювання землі, знищення колективної власності. Вона добивається забезпечення державної підтримки і пріоритетної уваги як сільському господарству, так і агропромислому комплексу в цілому.¹³²

Багатоплановою за суттю і напрямками є аграрна програма Народно-демократичної партії України. Вона передбачає: а) проведення радикальної земельної реформи; б) перетворення її у високоліквідний товар; в) неухильну приватизацію землі, її сертифікацію; г) продаж права на оренду на відкритому ринку; д) жорстке регулювання державою використання землі; є) поступову трансформацію колгоспів в акціонерні товариства; з) продаж на конкурсній основі об'єктів переробної промисловості, заготівлі, сервісу; ж) формування фермерських господарств, надання їм пільгового кредитування.¹³³

Відповідні підходи до проведення аграрної реформи застосовують громадські організації, які безпосередньо виражають інтереси сільських товаровиробників. Селянська спілка України, яка створена у

¹²⁹ Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. – С.408.

¹³⁰ Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. –С.459.

¹³¹ Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. – С.404.

¹³² Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. –С.392.

¹³³ Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. – С.418.

1990 році, домагається реалізації пріоритетності соціально-го розвитку села та агропромислового комплексу у народному господарстві України через підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і забезпечення країни продовольством, надання товаровиробникам вибору форми власності і господарювання, вільного розпорядження виробленою продукцією і прибутками від її реалізації, забезпечення соціальної та правової захищеності; відродження і зміцнення культури, охорони здоров'я, моральності на селі, духовної спадщини, кращих традицій селянського життя, виховання в молоді і в суспільстві високої поваги до праці на землі, поліпшення умов життя і праці жінок та дітей, ветеранів праці та війни, сімей загиблих воїнів, закріплення молоді на селі.¹³⁴ Вона одна з громадських організацій, яка широко представлена у представницьких органах. Так, 25 членів Спілки є депутатами Верховної Ради України. Вони на постійній основі працюють у комісії з питань розвитку агропромислового комплексу. За приблизними даними понад 8506 членів Спілки обрано депутатами обласних, районних, селищних і сільських Рад, 1214 працюють в органах державних адміністрацій різних рівнів.¹³⁵

Своєрідною за структурою і напрямками діяльності є Всеукраїнська Рада колективних сільськогосподарських підприємств. Статутом, який затверджено у лютому 1993 року, визначено, що вона створена для організаційно-правового забезпечення економічної самостійності колективних сільськогосподарських підприємств, охорони їх прав, узагальнення досвіду роботи та представлення інтересів підприємств у відносинах з органами державної влади і управління. Вона координує роботу обласних і районних Рад. Всеукраїнська Рада колективних сільськогосподарських підприємств покликана: а) захищати інтереси і права підприємств; б) надавати їм юридичну, організаційну і економічну допомогу; в) представляти інтереси працівників сільськогосподарських підприємств у Верховній Раді, Кабінеті Міністрів, міністерствах, відомствах при розгляді питань, що

¹³⁴ Поточний архів Селянської Спілки України. Статут Селянської Спілки України (зі змінами та доповненнями, прийнятими на з'їзді 26-27 травня 1995 року). С.2-3.

¹³⁵ Поточний архів Селянської Спілки України. Інформація про спілкування СПУ з політичними партіями та рухами, громадськими організаціями, органами державної влади. Лютий 1996.

стосуються підприємств; г) вносити до Верховної Ради і Кабінету Міністрів пропозиції, які стосуються проблем сільськогосподарського виробництва, поліпшення умов праці та життя людей села; д) брати участь у розробці економічно обґрунтованих закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію; є) вживати заходів щодо поліпшення матеріально-технічного постачання сільськогосподарських підприємств; ж) узагальнювати і поширювати досвід виробництва сільськогосподарської продукції, домагатися зміцнення низькорентабельних господарств; з) сприяти розширенню комерційних зв'язків з інофірмами.

Близько 30 тисяч індивідуальних членів, серед яких 12 тисяч товаровиробників (фермери, орендарі) та працівники малих та переробних підприємств, розташованих у містах, селищах і селах налічує Українська Ліга підприємців агропромислового комплексу. Вона проголосила, що її основною метою є захист фінансово-економічних, правових, соціальних та інших інтересів своїх членів, а також сприяння їх підприємницькій діяльності. До того ж, спеціально підкреслюється, що місією Ліги є надання різноманітних кваліфікованих послуг, спрямованих на сприяння розвитку ринкових відносин, приватизації, малого і середнього бізнесу, обмін інформацією, зв'язку між українськими та зарубіжними підприємствами АПК. На досягнення цієї мети спрямовані такі заходи: а) організація та надання консультативно-правової допомоги і практичного сприяння її членам в розвитку підприємницької діяльності; б) інформаційне забезпечення членів Ліги, створення банку даних по законодавству України та зарубіжних країн; в) створення банку даних по членах Ліги; г) сприяння членам Ліги у пошуку партнерів для створення спільних цільових виробництв, в тому числі і за кордоном; д) сприяння створенню передумов для розвитку підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі; є) пропаганда і популяризація підприємства; з) поширення інформації про членів Ліги в зарубіжних країнах.¹³⁶

Асоціація фермерів України (АФУ), яка на початку 1996 року налічувала 35 тисяч членів, проблеми реформування у всіх блоках агропромислового комплексу розглядає з точки зору утвердження

¹³⁶ Поточний архів Української ліги підприємців агропромислового комплексу. - Статут. - С. 3-4.

селянських (фермерських) господарств. Вона висунула вимогу на основі роздержавлення та приватизації провести розукрупнення та приватизацію підприємств сільськогосподарського машинобудування та переробки сільгосппродукції, перетворення їх в акціонерні та приватні товариства. При цьому вона домагається, щоб фермери стали спів-власниками таких підприємств.¹³⁷

Багатоплановою є співпраця АФУ з Американською Корпорацією сприяння фермерському рухові та агробізнесу (VOCA), незалежною неурядовою некомерційною організацією. АФУ підтримує контакти з фермерськими організаціями США, Канади, Великобританії, Франції, Бельгії, Німеччини, Росії, Білорусії та інших країн.¹³⁸

Одним із важливих факторів ефективного розвитку агропромислового комплексу є впровадження в усі його галузі рекомендацій науки та кращого досвіду господарювання. Для втілення в життя цих принципів в Україні є широкі можливості. У 1995 році науковий потенціал аграрного сектора АПК становив 218 наукових установ. В них працювали 15423 чоловіки. Серед них 15423 наукових працівники, в тому числі 791 доктор і 6786 кандидатів наук. А в системі Мінсільгосппроду було 23 наукових установи та 20 вузів. У наукових установах працювало 4015 чоловік, (серед 1232 наукових працівників - 7 докторів і 376 кандидатів наук).

У системі Української академії аграрних наук знаходились 158 наукових установ. За станом на 1 січня 1995 року тут безпосередньо у системі Української академії аграрних наук, діяли 54 науково-дослідних інститути, 17 обласних державних сільськогосподарських дослідних станцій, 8 галузевих дослідних станцій, наукових центрів, наукововиробничих об'єднань. Серед 19692 працівників академії було 6258 науковців, в тому числі 340 докторів і 2857 кандидатів наук. Серед науковців системи УААН було 42 академіки, 56 членів-кореспондентів, 20 іноземних членів. У наукових і виробничих структурах безпосередньо працювали 26 академіків, і 32 члени ко-респонденти УААН.¹³⁹

¹³⁷ Сільське життя. - 1995, 11 листопада.

¹³⁸ Поточний архів Асоціації фермерів України. Інформації про міжнародні зв'язки АФУ. - Березень, 1996.

¹³⁹ Поточний архів Української академії аграрних наук. Інформативні дані про роботу Української академії аграрних наук в 1994 році (за станом на 01.01.1995р.). - С.3,7.

Науково-кадровий потенціал зорієнтований на: розробку нових і вдосконалення існуючих виробництв наукомісткої і експортно-потенційної продукції; виробництво імпортозамінної продукції; реалізацію цільових комплексних програм – «Агропродкомплекс», «Енергозбереження»; створення національних аграрних науково-технічних центрів для забезпечення технологічних проривів на пріоритетних напрямках агропромислового виробництва з комплексним вирішенням проблеми поєднання в ланцюгу «наука-техніка-виробництво»; створення системи комплексних науково-навчально-виробничих формувань; розвиток нових комерційних структур аграрної науки та раціонального поєднання їх діяльності з державними науковими установами; переведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських організацій в консалтингові, інжинірингові та венчурні фірми.

У державних програмах пріоритети надавалися розробці проблем: а) суть та шляхи здійснення аграрної реформи; б) формування ринку та ринкових відносин; в) збереження і підвищення родючості ґрунтів; г) створення нових генотипів рослин і тварин з високим рівнем продуктивності та якості продукції; д) формування екологічно чистого середовища; е) розробка і освоєння високоефективних біологічних і хімічних засобів захисту рослин і тварин; ж) розробка і освоєння виробництва комбікормів; з) розробка і освоєння високо-ефективної системи племінництва; і) інформатизація технологій виробництва, заготівель, збереження, переробки і реалізації продукції. Розвиток системи наукового забезпечення агропромислового виробництва і управління науково-технічним прогресом базується на збалансованому поєднанні фундаментальних і прикладних досліджень на конкурсній та контрактній основі, розробці державних цільових комплексних програм та їх науковому супроводжені. Створюються національний банк даних про наявність земельних ресурсів з якісною характеристикою ґрунтів та їх кадастровою оцінкою, рівнем хімічного і радіонуклідного забруднення, багато-річних середніх даних щодо природно-кліматичних умов ведення сільськогосподарського виробництва, потужність і якісний склад матеріально-технічних і трудових ресурсів, економіку виробництва, формування єдиної комп'ютерної системи даних сортового складу рослин і породного - тварин,

селекційно-племінної роботи, генетичних досліджень і інформатизованих технологій виробництва, заготівлі і первинної обробки продукції. У 1993-1995 роках науковці УААН опублікували 76 монографій, 44 збірники, 207 рекомендацій (розробок), 1184 буклетів, інформаційних листів, інструкцій, одержали 456 патентів і ліцензій, 38 свідоцтв на товарні знаки.¹⁴⁰

У розробках, підготовлених науковцями інституту аграрної економіки УААН, містяться рекомендації з проблем: теорія і методологія реформування майнових і земельних відносин; проведення паювання (персоніфікації) майна в колгоспах та інших недержавних сільськогосподарських підприємствах, а також реформування радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств в колективні підприємства з послідувачим паюванням їх майна; розвитку в сільському господарстві орендних відносин; організаційних та соціально-психологічних основ становлення фермерства, утвердження кооперативних принципів його розвитку; удосконалення податкового, кредитно-розрахункового та страхового механізму в аграрному секторі АПК; удосконалення інформаційно-обчислювального забезпечення органів державного управління сільським господарством; вдосконалення економічних відносин при міжгосподарській кооперації у виробництві та переробці сільськогосподарської продукції; створення системи і механізму регулювання робочої сили в аграрному секторі.¹⁴¹

Значними є й здобутки вузівських вчених. Багато років займається науковою селекцією кафедра селекції та захисту рослин Луганського сільськогосподарського інституту, яку очолює доктор сільськогосподарських наук, професор, академік УААН А.М.Шевченко. Її колектив вивів 10 нових сортів гороху. Поширення одержали стійкі до осипання насіння сорти «Неосипаючий-1», «Трудівник», «Напарник», «Надійний» та ін. Вони вже висіваються на полях країн

¹⁴⁰ Підраховано за матеріалами поточного архіву Української академії аграрних наук інформативні дані про роботу Української академії аграрних наук в 1994 році. С.36-37; інформація про видання наукової літератури, винахідництву та патентно-ліцензійну роботу наукових установ академії у 1995 році. - Лютий 1996.

¹⁴¹ Поточний архів Інституту аграрної економіки. - Основні результати роботи та напрями досліджень на перспективу. - Січень. - 1996. С.1, 2, 3-4, 5, 6, 8, 9, 10-11, 13.

СНД на площі більше як 1,5 мільйона гектарів.¹⁴² Вчені Національного аграрного університету. Сумського спеціального конструкторсько-технологічного бюро і Науково-дослідного інституту прикладної хімії розробили комплексну систему виробництва органіко-мінеральних добрив. З їх ініціативи побудували перший в Україні біоінженерний комплекс у рибоптахорадгоспі «Березняцький», що у Менському районі на Чернігівщині.¹⁴³

Організаційно-цілеспрямованому проведенню земельної реформи сприяє діяльність Центрів приватизації та аграрної реформи обласних державних адміністрацій та відділів приватизації та аграрної реформи районних державних адміністрацій.

Центри приватизації та аграрної реформи обласних державних адміністрацій наділені виконавчими функціями і контролю за здійсненням приватизації майна і землі, реформуванням відносин власності в агропромисловому комплексі області, організацією надання після-приватизаційної підтримки реформованим на засадах приватної власності на майно та землю сільськогосподарським підприємствам і організаціям. Вони здійснюють методичне керівництво і координують діяльність відповідних служб з приватизації і реформування в АПК області.

Основним завданням Центрів є забезпечення державної політики приватизації майна і землі та реформування відносин власності в агропромисловому комплексі з метою ліквідації монополії держави на землю та інші засоби виробництва для формування приватного власника, створення ефективною багатуокладної аграрної економіки на основі рівноправності всіх форм власності та господарювання. Центри мають право перевіряти дотримання чинного законодавства суб'єктами приватизації з питань приватизації і землі в АПК області, реформування відносин власності та організації нових форм господарювання.¹⁴⁴

¹⁴²Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Управління кадрами. Довідка про діяльність Луганського сільськогосподарського інституту. Січень 1996.

¹⁴³ Корбач И. Созданы новые удобрения. - Правда Украины. – 1996. - 16 августа.

¹⁴⁴ Аграрна реформа в Україні. Законодавчі акти і нормативно-методичні документи (1990-1996). - К.: Урожай, 1996. - С.32-33.

Відділи приватизації є самостійними структурними підрозділами, які підпорядковані і підзвітні районним державним адміністраціям і Центрам приватизації та аграрної реформи обласних державних адміністрацій. Вони також наділені виконавчими функціями і правом здійснювати контроль за здійсненням аграрної реформи у районі та покликані забезпечувати її неухильне і цілеспрямоване проведення.¹⁴⁵

На здійснення земельної реформи спрямовані заходи, які розробляються місцевими органами влади. На початку 90 - х років Львівська обласна Рада народних депутатів прийняла концепцію відродження села і розвитку сільського господарства Львівщини, згідно з нею вже в 1990-1991 роках на третину розширено земельні наділи присадибних господарств селян, започаткований фермерський рух. Усі колгоспи області на засадах паювання їх майна було перетворено на колективи власників - селянські спілки, сільськогосподарські кооперативи, акціонерні господарства, агрофірми, агроторги тощо. Зроблено це на основі ефективних форм. Усім членам колгоспів спочатку надали земельні частки (паї) як приватну власність. Будучі власниками земельних паїв, вони самі вирішували, що з ними робити - створювати на їх основі фермерське господарство, залишати їх у колективному користуванні, кооперуватися з іншими власниками земельних паїв тощо. Характерно, що переважна кількість хліборобів, які одержали сертифікати на земельні паї, залишилися членами колективних господарств, в основному селянських спілок та сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю. На початок 1996 року на Львівщині було 1186 фермерських господарств з середнім розміром земельної площі 11 гектарів.¹⁴⁶

На Львівщині був якийсь період, коли могли взяти гору бажання як найшвидшого досягнення успіху аграрної реформи відразу по всій області, в усіх селах. Та життя стверджувало, що не скрізь однаково до цього підготовлені, а соціально-психологічна переорієнтація селян на користь нового проявляється по-різному. Тому Львівська обласна

¹⁴⁵ Аграрна реформа в Україні. Законодавчі акти і нормативно-методичні документи (1990-1996). - К.: «Урожай» 1996. - С. 38-39.

¹⁴⁶ Гладій М. Особливості аграрної реформи у Львівській області. - Економіка України. - 1996. - N5. - С.37-41.

Рада народних депутатів визнала за необхідне посилити індивідуальну роботу з селянами або з невеликими їх групами. Колективам підприємств, спілкам селян, які швидше йшли цим шляхом, органи місцевої влади, насамперед, допомагали у виборі нових організаційних форм господарювання, роз'яснювали їх суть і особливості, розробляли відповідну організаційно-методичну документацію, а також брали безпосередню участь у підготовчій роботі та на загальних зборах, де вирішувалися складні питання реформування. У селах, де жителям важче давався вибір, де з різних причин були менше підготовлені до глибоких реформвань, здійснювалася широка, активна і максимально детальна роз'яснювальна робота. Ефективними в цьому відношенні виявилися сільські сходи. Їх особливістю було те, що на них обговорювалося велике коло питань: як розвивається село сьогодні, і що на нього чекає в майбутньому, приватизація майна; реформування земельних відносин; куди і як краще вкласти державні майнові сертифікати тощо. Для участі на таких сходах з обласного центру та з районних Рад народних депутатів направлялися групи досить кваліфікованих фахівців різних напрямів (науковці дослідних інститутів, викладачі навчальних закладів, працівники дослідних станцій, спеціалісти, які працювали в державних установах), які давали їх учасникам ви-черпні відповіді на всі запитання.

При аналізі процесу формування організаційної структури сільського господарства України в сучасних умовах враховані положення і оцінки, які містяться в працях з проблем становлення і розвитку кооперативного руху в українському селі. У монографії В.І.Марочко¹⁴⁷ вперше на основі принципів історизму та об'єктивності висвітлені питання про заснування в другій половині XIX століття споживчих і кредитних товариств, хліборобських артілей та сільськогосподарських громад. Концептуально-практичний характер носять судження і висновки про проблеми теорії кооперації в контексті соціалістичної доктрини суспільного розвитку, організаційні підвалини кооперації дрібних товаровиробників в українському селі у 20-х роках XX століття.

¹⁴⁷ Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.). - К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 217с.

Монографія В.В.Зіновчука¹⁴⁸ присвячена дослідженню можливості відродження в Україні сільськогосподарських кооперативів ринкового типу. Особливий інтерес мають ретроспективний аналіз формування існуючої організаційної структури сільського господарства України з висвітленням генезису кооперативного руху, судження про можливі наслідки ринкової трансформації в сільському господарстві України.

У другій половині 80 - х років ХХ століття, коли в СРСР здійснювалась горбачовська перебудова, були зроблені чисельні спроби структурних реформацій в агропромисловому комплексі. На міжгалузевому та міжгосподарському рівні було досягнуто певної різноманітності організаційних форм в сільськогосподарському виробництві. В Україні в другій половині 80-х років працювало 43 агропромислових комбінати, 30 агропромислових об'єднань, 48 агрофірм і 18 агроторгових об'єднань. Понад 1700 колгоспів і радгоспів, близько 200 промислових підприємств, 500 торговельних, обслуговуючих та інших організацій були залучені до їх роботи. Головне завдання цих ново-утворень полягало в пошуку такої виробничо-господарської системи, яка б була достатньо гнучкою, щоб подолати перешкоди створені командно-адміністративними методами управління та галузевою відокремленістю. З цією метою сільськогосподарські підприємства об'єднували свої зусилля з підприємствами переробної промисловості, торговими і обслуговуючими організаціями.¹⁴⁹ Саме у 80-тих роках ХХ століття також продовжувала спостерігатися тенденція до міжгосподарського кооперування. Так, наприкінці 80 - х років ХХ століття в Україні існувало 2,4 тисячі міжгосподарських формувань, 703 з яких займалися виробництвом, інші були залучені до переробки сільськогосподарської продукції та обслуговування.¹⁵⁰

¹⁴⁸Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996. – 220с.

¹⁴⁹ Саблук П.Т. и др. Состояние и основные направления дальнейшего развития специализации, кооперации в сельском хозяйстве республики (доклад-анализ). - К.: Институт аграрной экономики НАНУ, 1990. - С.17.

¹⁵⁰Щепиенко П.В., Палий Д.М. Внутрихозяйственная и межхозяйственная кооперация. - К.: Урожай, 1988. - С.8.

В процесі проведення аграрної реформи одержали подальший розвиток різноманітні агропромислові структури, які ще наприкінці 80-х років склалися в результаті утвердження інтеграційних проектів у сферах виробництва і переробки сільгосппродукції, а також доведення продуктів харчування до споживача. Ці процеси одержали розвиток на різних ієрархічних рівнях господарювання - в спеціалізованих і багатогалузевих підприємствах (із значним обсягом товарної продукції), у регіональних функціонально-галузевих продуктових системах, в агропромислових комбінатах (АПК). Зокрема, найбільшого розвитку набули останні. До 1990 року в Україні було створено 41 АПК, але через реорганізацію системи державного управління, зміни в законодавчій базі щодо агропромислового виробництва, інші об'єктивні та суб'єктивні причини на початок 1995 року їх залишилося тільки 12. В основному це ті самі комбінати, що створювалися не як «данина моді», а з власної ініціативи сільськогосподарських, переробних, сервісних та інших підприємств (організацій), і очолювалися ініціативними, підприємливими керівниками. Серед них - АПК «Нікопольський» (Нікопольського району Дніпропетровської області), «Дністровський» (Білгород-Дністровського району Одеської області), «Рось» (Білоцерківського району Київської області) та ін.¹⁵¹

У перші роки своєї діяльності АПК характеризувалися значними позитивними зрушеннями щодо збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, розширення їх асортименту та поліпшення якості. Великою мірою це зумовлювалося пошуком раціональних методів і форм організації виробництва, нарощування і вдосконалення його технічного потенціалу, розвитком інфраструктури. Досвід підтвердив, що особливо ефективно діють агропромислові корпорації, які є добровільним договірним позавідомчим об'єднанням господарчих суб'єктів різних форм власності - юридичних (сільськогосподарських, переробних, банківських, інфраструктурних, наукових та ін.) і фізичних осіб (і в тому числі - іноземних) на основі поєднання їх виробничих,

¹⁵¹Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про нові агропромислові формування в системі Мінсільгосппроду України. -1995. Квітень.

комерційних і наукових інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного із засновників, визначених у засновницьких документах. Засновники агропромислової корпорації зберігають статус юридичних осіб, а також економічну і правову самостійність щодо виробничо-господарської, підприємницької та інших не заборонених законодавством видів діяльності. На початку 1996 року реформувався в агропромисловий концерн агропромисловий комбінат "Рось" (Київська область), який об'єднав понад 100 підприємств і організацій.¹⁵²

Досвід стверджує, що в поєднанні з майновими паями, розвиток земельно-орендних відносин істотно змінює соціально-економічну суть колективних сільськогосподарських підприємств: з моноколективних вони стали приватноколективними виробничими структурами, в яких індивідуальна (приватна) власність на майно і землю поєднується з колективною (груповою) формою господарювання. Найбільш поширеною структурою стали колективні сільськогосподарські підприємства. При цьому виявляються різні ва-ріанти реформування колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства.¹⁵³

На початку 1991 року на загальних зборах колгоспу імені Фрунзе Запорізької області прийнято рішення: вважати власністю (з врученням акту на довічне користування) кожного працівника 15 га землі. При цьому кожному колгоспнику надавалося право особисто вирішувати, як йому бути далі: або вийти з колгоспу і хазяйнувати самостійно, або залишитися членом колгоспу, і тоді його земля, як і раніше, обробляється спільно. Вирішено також питання про щомісячну виплату заробітку за участь в діяльності господарства, а в кінці року кожен власник землі одержуватиме частку доходу, що припадатиме на його наділ. Це породжувало зацікавленість у високопродуктивній праці, адже чим більшим буде загальний

¹⁵²Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про нові агропромислові формування в системі Мінсільгосппроду України. -1996. Січень.

¹⁵³ Поточний архів Інституту аграрної економіки УААН. Про розвиток земельно-орендних відносин в колективних сільськогосподарських підприємствах та в основні положення механізму їх практичної реалізації. 1995.

прибуток, тим вагомішою ставатиме сума на гектар землі. Важливим було рішення й про проведення оцінки особистого внеску кожного у загальний котел за останні двадцять років (1971-1991рр.). Сплюсувавши заробіток за цей період, визначили пайову частку в основних фондах колгоспу кожного трудівника і пенсіонера. На основі коефіцієнта розподілу прибутку (пайові ставки) на особисті рахунки колгоспників почала нараховуватися належна їм частка приросту основних фондів виробництва. Для пенсіонерів - це гарантія забезпеченої старості, а для працюючих, хто мріє стати фермером - реальна можливість створення бази для самостійного господарювання. Сприймавши вказані принципи, усі члени колгоспу проголосували за створення колективного сільськогосподарського підприємства.¹⁵⁴

Наприкінці 1995 року завершено паювання землі на Черкащині. У ряді колективних сільськогосподарських підприємств проведено вручення сертифікатів на право володіння земельною часткою (паєм). У КСП імені Івана Піддубного (село Красенівка Чорнобаївського району) одержали сертифікати як працюючі, так і пенсіонери. Сертифікати одержать і ті, хто вибув тимчасово на службу до армії чи на навчання. Власникам земельних паїв стали 893 красенівці. На кожного припадає по 2,41 умовного кадастрового гектара. У грошах це становить 1 мільярд 215 мільйонів карбованців (за цінами на 1 липня 1995 року). На зборах, де відбулося вручення сертифікатів, прийняли рішення про те, що розпаювання землі і вручення земельних сертифікатів не означає ліквідацію колективного господарства.¹⁵⁵

Широкого розвитку набули підприємства типу спілки селян, яка за своєю суттю рівнозначна поняттю «спілка селян-власників». У самій назві втілено, що член такого типу колективного господарства є власником. Перша така спілка в Україні була створена у 1991 році в Городенківському районі Івано-Франківської області. На основі організаційно-методичних розробок інституту аграрної економіки УААН колишній радгосп «Ленінським шляхом» на добровільній основі одностайним рішенням його членів був перетворений у спілку селян «Покуття». Важливим тут було те, що реформування колгоспу відбулося одночасно з паюванням майна. Цей процес включає у себе

¹⁵⁴ Бакуменко І. Колгосп пропонує вибір. - Сільські вісті. - 1991, 24 травня.

¹⁵⁵ Голос України. - 1996, 14 червня.

організаційні процедури, що відбулися на одних зборах, де була завершена велика підготовча робота, яка здійснювалася протягом кількох місяців: добровільне припинення діяльності (самоліквідація) колгоспу, затвердження майнових паїв колгоспників, створення нового підприємства - спілки селян з одночасним затвердженням її статуту. Як показала практика, поєднання в часі паювання майна з виробничо-організаційним перетворенням колгоспу в прогресивнішу форму господарювання психологічно було більш дійовим, ніж вирішення кожного з цих питань окремо, як це мало місце в більшості інших господарств.¹⁵⁶

У колективній спілці селян «Яблунів» Галицького району Івано-Франківської області реформування земельних відносин проводилося за схемою: паювання земель, які були у користуванні спілки селян, між членами спілки та особами, зайнятими у соціальній сфері села; видача сертифікатів на середню земельну частку особам, включеним у списки; надання права кожному власнику визначатися із земельною часткою та майновим паєм відповідно до виданих сертифікатів; створення на основі поданих заяв власників землі та майна приватного товариства пайовиків.¹⁵⁷ Відповідно до спеціального Положення, прийнятого зборами, членам спілки селян та особам соціальної сфери села надано можливість: а) одержувати земельну частку в натурі на місцевості і самостійно вести господарство; б) об'єднатися з іншими власниками для організації спільного виробництва; в) передати свою земельну частку і майновий пай в оренду; г) вступити з наявною часткою землі і майновим паєм в нове приватне господарське формування, яке відповідно до рішення загальних зборів спілки селян «Яблунів» створюватиметься на основі реорганізованої спілки.¹⁵⁸

У Тлумацькому районі Івано-Франківської області діє тридцять три селянських спілки. Більшість членів спілки зайнято у землеробстві. Майже кожний четвертий із них працює у тваринництві. Водночас розвиваються підсобні промисли. У селянській спілці

¹⁵⁶Голос України. - 1996, 14 червня.

¹⁵⁷Баланюк І.Ф. Аграрна реформа на післяприватизаційному етапі розвитку. - Економіка АПК. - 1996. - №4. - С.25.

¹⁵⁸Плугатор Р.І. Організація і розвиток сільськогосподарських формувань. Дис. ... канд. економ. наук. - К.: Інститут аграрної економіки, 1995. - С.9.

«Жидачівська», крім відгодівельного комплексу, є власна пилорама, олійниця, швейний цех. Прибутки від діяльності цих підрозділів, як від відгодівельного комплексу, дають змогу господарству розраховуватися за електроенергію. А для оплати праці членам спілки коштів не залишається. У зв'язку з цим виплати проводилися товарами найпершої необхідності - у сільському магазині член спілки без грошей в рахунок заробленого одержував сіль, олію, мило, пральний порошок. Все це замовлялося на підприємствах, торговельних фірмах, і оплачувалося м'ясом, молоком, овочами.¹⁵⁹ Водночас у селах Івано-Франківщини утвердилися різні форми кооперативів: а) заготівельно-збутові; б) переробні; в) гурт ремісників і народних май-стрів; г) кооперативна крамниця.

Формується все більше господарств, в яких органічно сполучаються сільськогосподарське виробництво та переробні галузі. Це перш за все агрофірми, які виникли в ході реформування великих багатогалузевих колгоспів. Так, у 1987 році на базі колгоспу «Дружба народів» була створена агрофірма з такою ж назвою. До її складу ввійшли також Червоногвардійський птахокомбінат та птахофабрика імені Димитрова. Агрофірма має 14 тисяч гектарів сільгоспугідь, які щороку дають понад 30 тисяч тонн зерна, 10 тисяч тонн овочів, 6 - картоплі, понад 10 тисяч тонн фруктів і стільки ж винограду та 3 тисячі баштанних. У колективі агрофірми - понад 6500 чоловік, в тому числі 1900 пенсіонерів. Водночас діють переробні підрозділи: а) консервний цех (20 мільйонів умовних банок); б) винно-соковий завод; в) птахофабрика, яка дає з кожного квадратного метра площі по 150 кілограмів високоякісного дієтичного м'яса. Птахокомбінат з забійним та консервним цехами обладнаний голандським устаткуванням фірми «Сторк», перо-пухову фабрику, яка випускає 6 видів ковдр, перин, подушок, комплекти для новонароджених. М'ясокомбінат, обладнаний з допомогою німецької фірми «Кірхфельд» найновішим устаткуванням, виробляє за зміну 5 тонн продукції ковбаси 25-х видів та різні копчення.¹⁶⁰

Агрофірма «Зоря» Рівненського району на Рівненщині виникла у січні 1988 року на базі колгоспу «Зоря комунізму». Тут 1870

¹⁵⁹ Село годує і ... буде. - Урядовий кур'єр. - 1996, 11 червня.

¹⁶⁰ За незалежність. 1993, 17 квітня.

працюючих чоловіків і жінок. Агрофірма має 5090 гектарів земельної площі, в тому числі 4298 гектарів сільгоспугідь, 33252 гектара ріллі, її машинно-тракторний парк налічував 200 одиниць техніки. Розвиненим є тваринництво. В агрофірмі 2400 корів, 2250 голів великої рогатої худоби, 10 тисяч свиней. Функціонували м'ясокомбінат, парниковий комбінат, будівельний комбінат, завод продовольчих товарів, завод склотари, ремонтно-механічна майстерня, станція технічного обслуговування та інші структурні підрозділи. За станом на 1 серпня 1996 року основні фонди агрофірми становили 8892 мільярда карбованців, або 50 мільйонів 500 тисяч доларів. В середньому щороку вироблялося продукції на 1400 мільярдів карбованців, або 7,6 мільйона доларів, частину якої відправляли на продаж за кордон. З 1987 року агрофірма співпрацює з американською фірмою «Піонер Оверсіз» (штат Айова) в галузі вирощування кукурудзи на зерно. Результатом їх співпраці стало створення спільного підприємства «Зоря – насіння». Тут обладнана насінницька лабораторія. Згідно угоди з двома фірмами був побудований калібрувальний завод. Річна потужність - 10 тисяч тонн насіння. Разом з насінням фірма одержує компетентний агрономічний сервіс - рекомендації по обробці та підготовці ґрунту до посіву, захисту рослин, збиранню врожаю та підготовці високоенергетичних кормів на основі здрібненого кукурудзяного зерна, зерностержневої маси та силосу. Впроваджені мікробіологічні продукти «Пробіоз» і «117 Інокулянт» як добавки для силосування різних сільськогосподарських культур і добавки у раціон тварин для регулювання процесів травлення.¹⁶¹

За станом на березень 1996 року в Україні діяли 300 агрофірм. Найбільше з них зареєстровано в Чернівецькій (33), Хмельницькій (28), Черкаській (17), Тернопільській (16), Одеській (15), Київській (14) областях. Ряд колгоспів і радгоспів реформувалися в акціонерні товариства. Цей процес відбувався на основі персоніфікації.¹⁶²

Своєрідною за структурою є виробниче акціонерне товариство «Контрольне об'єднання». До його складу входять: а) українсько-американське спільне підприємство у Києві, яке займалося поста-

¹⁶¹ Агрофірма «Заря»: опыт и практика. - Правда Украины. - 1996, 6 августа.

¹⁶² Федієнко П. Агрофірми. - Пропозиція. - 1996. - №3. - С.46-47.

чанням складної комплектувальної електроніки для комп'ютерів; б) колективне сільгосп підприємство імені Куйбишева, розташоване у селі Волокитине Путівльського району на Сумщині. За угодою між колективами вказаних підприємств було створено єдину структуру з двома підрозділами. Перший зберіг свою назву і спеціалізацію. Другий - на базі вказаного КСП перетворено у сільськогосподарський цех. Промислове підприємство одержало право на користування землею при умові внесення до статутного фонду 150 мільярдів карбованців. Водночас воно звільнено від сплати податку до листопада 1996 року. Фінансове поповнення дало можливість зміцнити матеріально-технічну базу сільгоспцеху. У одному з п'яти напівпорожніх корівників обладнали пилораму з сушилкою, столярний цех, а ковбасний - потужністю 3 тонн продукції за зміну. Нове будівництво об'єктивно вимагало додаткового фінансування. Це можна було забезпечити трьома шляхами: а) з допомогою іноземних інвесторів; б) за рахунок комерційних банків; в) на основі випуску облігацій чи акцій. З урахуванням цього було складено бізнес-плани під проект фінансування завершальних робіт з будівництва забійного та ковбасного виробництв і під проект вирощування буряків на основі техніки і технології з Німеччини до кількох адресатів - комерційних банків, вітчизняних та зарубіжних інвестиційних компаній і фондів. Із 480 тисяч американських доларів, одержаних виробничим акціонерним товариством "Контрольне об'єднання" від інвесторів, 140 тисяч використані на закінчення робіт з реконструкції будівель і споруд під забійне і ковбасне виробництво, 200 тисяч - на збільшення торгового обороту із закупівлі пшениці і експорту борошна в Росію. Решту коштів - на оновлення машинного парку, закупівлі телят у населення для подальшої відгодівлі, придбання обладнання і матеріалів для консервації фруктів та овочів.¹⁶³

У 1994 -1995 роках акціонерними товариствами стали 127 колективних сільськогосподарських підприємств Львівщини. В них впроваджено внутрішньогосподарський розрахунок, періодично виплачувалися дивіденди, виявлялося піклування про спеціальний захист членів товариств. При цьому акціонерні товариства ство-

¹⁶³ Село: від КСП до ВАТ? Голос України. - 1996, 13 травня.

рюються на принципах добровільності. У селі Сахнівці Хмельницької області між хліборобами були поділені паї на землю та основні фонди. На початку 1995 року пайовики визнали за доцільне об'єднатися в акціонерне товариство «Україна». Акціонерами стали 2 тисячі осіб. У володінні товариства 7 тисяч гектарів землі, 14 тисяч голів худоби, свиноферма, м'ясокомбінат, своя нафтобаза, автотранспортний парк. Тут організована переробка усієї вирощеної продукції овочів, фруктів, м'яса, молока. Продукти харчування реалізуються у 112 магазинах району, у Хмельницькому, Києві. Директором акціонерного товариства «Україна» обрано народного депутата Віктора Семенчука.¹⁶⁴

На 1 квітня 1996 року в Україні акціонерними товариствами стали більш як 4% колишніх колгоспів і 1,2% реформованих радгоспів.¹⁶⁵ Перехід АПК до ринкових відносин вимагає нових підходів до системи господарювання. На основі приватизації радгоспів та реформування колгоспів з наступним перетворенням їх у нові організаційно-господарські структури - КСП, спілки селян, кооперативи, акціонерні товариства та інші формування (Див. додатки. Таблиці 12-13). Акціонерні товариства діють на принципах кооперування. Акціонеризація і кооперація виробництва поєднує у собі два початки: з одного боку тут залишається приватна власність на засоби виробництва, а значить і приватний інтерес, з іншого - з'являється можливість довести концентрацію капіталу та праці до оптимального рівня і здійснювати колективне користування цими засобами. Кооперативні та акціонерні товариства в асоціації, вважають автори книги «Власність: економічний аспект», - по своїй суті це одна форма власності, бо походження права володіння її об'єктами тут однакові - за рахунок прямих пайових внесків чи у формі акцій у створення виробничих та інших засобів. Різниця лише в тому, що кооперативна власність формується шляхом кооперування коштів з метою створення переважно нової виробничої чи іншої структури, а

¹⁶⁴ Прудка Н. Агропромисловий комплекс України может стать основным поставщиком валюты. При условии его реформирования. - Финансовая Украина. - 1995, 15 июня.

¹⁶⁵ Поточний архів Міністерства сільського господарства і про-довольства. Головне управління реформування і ринкових відносин. Зведені дані про хід реформування власності у системі Мінсіль-госппроду України за станом на 1 квітня 1996 року.

акціонерна - коли вже така існуюча структура реалізує акції, таким чином залучаючи до акціонерної спілки нових співвласників.¹⁶⁶

Заслуговують на увагу судження авторів про об'єкти та суб'єкти кооперативної (акціонерної) власності. До об'єктів такої власності віднесені засоби виробництва та управління кооперативними (акціонерними) підприємствами, соціальною сферою, науковими установами та закладами з їхніми виробничими та невиробничими фондами. Фінанси кооперативних (акціонерних) підприємств та організацій, їхня продукція, досягнення науки, техніки, культури, що створені за рахунок кооперативних внесків чи акцій як власною працею членів кооперативів чи акціонерних товариств, так і працею найнятих ними працівників та організацій. Ці об'єкти, за визначенням авторів книги, мають трудове походження, вартість і ціну і, звичайно, споживчу вартість. Рівень кооперативної (акціонерної) власності визначається кількістю втіленої в неї суспільної праці співсуб'єктів. До суб'єктів кооперативної (акціонерної) власності віднесені члени первинних кооперативів, акціонери, працівники, що працюють за наймом в своїй частці їх фонду розширеного відтворення робочої сили в межах їхньої трудової акції, а також працівники асоціації, які координують кооперативний рух в частці, що їм виділена рішенням представницьких органів первинних кооперативів та акціонерних підприємств. Автори книги вважають, що в майбутньому, особливо у виробничій сфері, кооперативна (акціонерна) форма власності стане провідною. При чому зросте питома вага акціонерної власності за рахунок трансформації в неї державної власності.¹⁶⁷

Напрями кооперування, що започаткувалися в Україні, адекватні світовій практиці фермерського кооперування. Основними з них є: 1) постачання, 2) виробниче обслуговування, 3) виробниче кооперування, 4) збут продукції, 5) фінансово-кредитне обслуговування, 6) управління обслуговування, 7) соціальне обслуговування.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Положій В.И., Чижов Л.П. Власність: економічний аспект. Альтернативні концепції та методики. - Суми: ВВП «Мрія»-ЛТД, 1994. - С.45.

¹⁶⁷ Положній В.М., Чижов Л.П. Власність: економічний аспект. Альтернативні концепції та методики. - Суми : ВВП «Мрія»-ЛТД, 1994. - С.52.

¹⁶⁸ Черевко Г. Фермерські кооперативи в розвинутих капіталістичних країнах. - Земля і воля. - 1992. - №13. - Квітень.

В ряді областей найбільш широко кооперування розвивається у тваринництві та підприємствах, що переробляють її продукцію. Так, на Львівщині створена широка мережа кооперативів «Маслосоюзу». До їх складу входять як виробничі, так і переробні структури. У Стрийському районі до молочарської організації входять підприємства з виробництва молочної продукції «Верховина», фермери, спілки власних селянських господарств, молокозавод, молокозбірні пункти, ряд торговельних організацій. Відносини між ними будуються на принципах господарського розрахунку. Найвищим органом молочарської організації є загальні збори його членів, які обирають наглядову раду і контрольну комісію. Наглядова комісія призначає головного директора, який відповідає за господарську діяльність організації. Для вирішення фінансової проблеми створена кредитна спілка, яка надає пільгові кредити членам «Маслосоюзу».¹⁶⁹

Відповідно до Закону України «Про промислово-фінансові групи в Україні» (ПФГ)¹⁷⁰, до такого роду об'єднань можуть входити промислові підприємства, сільськогосподарські підприємства, банки, наукові і проектні установи, інші установи та організації всіх форм власності, що мають на меті одержання прибутку. ПФГ створюються за рішенням уряду України на певний термін з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, включаючи програми згідно з міждержавними договорами, а також виробництва кінцевої продукції. Великими правами наділене головне підприємство, яке виготовляє кінцеву продукцію ПФГ, здійснює її збут, сплачує податки в Україні і офіційно представляє інтереси в різних регіонах України та за її межами. Учасники ПФГ виробляють проміжну продукцію ПФГ або надає банківські та інші послуги учасникам і головному підприємству ПФГ і має на меті стримування прибутку.

Новою формою господарювання в агропромисловому комплексі є фінансово-агропромислові формування. Перші структури подібного типу створено в Бердичівському районі Житомирської області. Їх

¹⁶⁹ Лазня В., Лазня І., Бойко В. Про необхідність розвитку агропромислових формувань ринкового типу. Економіка України. - 1996. - №2. - С.70.

¹⁷⁰ Про промислово-фінансові групи в Україні. Закон України від 21 листопада 1996 року. - Голос України. - 21 травня.

засновники - комерційний банк «Амакс», вісім колективних сільгосппідприємств, два хмелерадгоспи, фірма «Агромашсер-віскомплект», товариство з обмеженою відповідальністю «Сигма», концерн «Укragросервіс» і агрофірма «Соколівка» Черкаської області. За рахунок приведення в дію всіх форм інтеграції - через капітал і фінанси, структуру управління, технічну і цінову політику, вказане фінансово-агропромислове формування досягло позитивних результатів господарювання.¹⁷¹

Новими формами господарювання є малі господарства з колективною формою власності. Вперше в Україні вони з'явилися в 1991 році в багатьох селах Львівщини, де раніше були бригади. За ними закріпили земельні угіддя, які належали селянам до їх усупільнення. Враховувалась також кількість працюючих. Це викликало утруднення. Так, мале господарство «Зашковичі» (Городоцький район) мало 600 га землі. В період становлення тут було 2 трактори, 2 комбайни, 7 автомашин. Не було можливості власними силами виконати обсяг сільськогосподарських робіт. В цьому господарстві допомогли сусідні селянські спілки, кооперативи.¹⁷²

За станом на 1 січня 1997 року передано у власність селян - членів недержавних сільськогосподарських підприємств 38,6% усіх земель України. Було реформовано 9,5 тисячі колгоспів, або 93% до їх загальної кількості, шляхом паювання майна та створення раціональних виробничих структур, таких як колективні сільськогосподарські підприємства, спілки селян і кооперативів, акціонерні товариства, фермерські господарства тощо. На основі реформованих 1,2 тисячі радгоспів (67% їх загальної кількості) створені колективні сільгоспідприємства (75%) або акціонерні товариства. Діяло близько 38 тисяч селянських (фермерських) господарств. Однак, паювання у колективних сільськогосподарських підприємствах в цілому відбувається повільно. За станом на 1 січня 1997 року сертифікати на право земельного паю одержали всього близько два мільйона 600 тисяч чоловік. На цей же час не було приватизовано більше половини

¹⁷¹Лазня В., Лазня І., Бойко В. Про необхідність розвитку агропромислових формувань ринкового типу. - Економіка України. - 1996. - №2. - С.70.

¹⁷²Лазня В., Лазня І., Бойко В. Про необхідність розвитку агропро-мислових формувань ринкового типу. - Економіка України. - 1996. - №2. - С.70.

земельних ділянок, наданих людям для ведення підсобних господарств. А ця земля фактично вже давно перебуває у їхній власності, що треба лише узаконити.¹⁷³

У ході реформування форм власності та господарювання у аграрному секторі агропромислового комплексу утверджується фермерство. У 1992 році 82 селянські (фермерські) господарства були створені у 14 областях, при чому 36 (44% їх чисельності) у Львівській. (Див. додатки. Таблиці 14, 16). З 1992 року фермерський рух набрав більш широкого розмаху, про що свідчать дані таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Динаміка розвитку селянських (фермерських) господарств в Україні¹⁷⁴

Області	Р о к и					
	1991	1992	1993	1994	1995	1996
1	2	3	4	5	6	7
Україна	82	2098	14681	27739	31983	34687
Автономна Республіка Крим	-	121	710	1094	1090	1213
Вінницька	-	24	339	691	838	846
Волинська	1	63	321	531	567	595
Дніпропетровська	1	71	974	1803	2245	2549
Донецька	4	132	1110	1851	1926	2089
Житомирська	4	26	150	245	291	310
Закарпатська	-	135	389	670	842	971
Запорізька	-	127	474	1250	1442	1695
Івано-Франківська	10	159	451	648	722	697
Київська	2	77	328	644	772	923
Кіровоградська	-	55	632	1204	1550	1780
Луганська	2	82	444	1062	1247	1293

¹⁷³Поточний архів Міністерства сільського господарства України. Про підсуми приватизації майна підприємств системи Мінсільгосппроду України станом на 1 січня 1997 року.

¹⁷⁴ Таблиця складена за матеріалами Міністерства статистики України. Довідка про кількість селянських (фермерських) господарств. 1995. Січень; Поточний архів Асоціації фермерів України. Асоціація фермерів України - 5 років. 1996. Лютий.

Львівська	36	292	740	1023	1139	1189
Миколаївська	-	99	2134	4505	4753	4981
Одеська	4	189	1623	3038	3482	4095
Полтавська	1	14	380	1019	1306	1354
Рівненська	-	21	129	248	305	347
Сумська	1	55	444	767	927	956
Тернопільська	1	26	367	717	711	752
Харківська	13	98	394	869	1002	1035
Херсонська	-	56	1195	2047	2676	2783
Хмельницька	-	87	262	398	489	521
Черкаська	-	29	164	356	462	509
Чернівецька	-	17	235	532	621	629
Чернігівська	2	43	292	527	578	575

Характерно, що значна кількість фермерських господарств діє не в традиційних сільських, а у промислових районах. Фермерські господарства приміської зони спеціалізуються на виробництві продуктів тваринництва, овочів та фруктів. Такі процеси відбувалися у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Одеській, Харківській областях.

Виробничий потенціал фермерських господарств Харківщини у 1995 році поповнився машинним парком у кількості 15 тракторів, 7 вантажних автомобілів, 1 зернового та 10 бурякозбиральних комбайнів. А разом у 1035 фермерських господарствах краю на початок 1996 року налічувалося 811 тракторів, 230 вантажних автомобілів, 170 зернозбиральних та 34 бурякозбиральних комбайни.¹⁷⁵

Поряд із становленням нових фермерських господарств є факти їх ліквідації. На Полтавщині у 1994-1995 роках про відмову вести одноосібне господарство заявили 126 фермерів, у Черкаській - 67, Житомирській - 51, Тернопільській - 26, Волинській - 21. Це зумовлено рядом причин.¹⁷⁶ У початковий період приватизації хліборобам,

¹⁷⁵ Македонський А., Білоусько Т., Грищенко О. Становлення і розвиток фермерства на Харківщині. - Економіка України. - 1996. №5. - С. 87.

¹⁷⁶ Поточний архів Асоціації фермерів України. Доповідь М.І.Шкарбана на VI з'їзді АФУ «Стан та перспективи розвитку фермерства в Україні». - С. 7.

які виявили бажання стати фермерами, сільськогосподарські угіддя виділялись без врахування їх якості. В одному випадку це зрошувальні землі та чорноземи, у другому - змиті, піски чи каштанові ґрунти, родючість яких різниться у 2-3 і більше разів. Життя вимагає при виділенні сільськогосподарських угідь для формування фермерських господарств враховувати не лише кількість, а й якість земель. Існують проблеми і суто фермерські. До першої серед яких можна віднести практичну неможливість у користуванні послугами таких виробничих структур, як "Сільгоспхімія", "Сільгосптехніка" та автоколони, яким просто не вигідно мати справу з малими за своїми розмірами фермерськими господарствами, а не з великими колгоспами чи радгоспами. Друга важлива проблема полягає в тому, що основну частину грошей за вироблену продукцію одержують не власники-селяни, а всілякі посередники, яких безліч, і які монопольно володіють ринками збуту практично в кожному обласному центрі. Надто великими є й суми, що їх вигрібають у фермера переробники сировини, а також надмірні відсотки за кредити банків. Це ще більше ускладнює життєдіяльність фермерських господарств. Характерно, що абсолютна більшість селянських (фермерських) господарств є малозабезпеченими. На початку 1995 року до трьох гектарів сільгоспугідь мали 1,8% фермерських господарств, 4-10 - 26,2%, 11-20 - 17,5%, 21-30 - 14,5%, 31-40 - 8,9%, 41-50 - 16,3%, 51-100 - 1,6% понад 100 га - 0,1% фермерів. Не мали землі 3,1% фермерських господарств. На початку 1996 року тільки 17 тисяч фермерів мали оптимальні ділянки землі, середньої якості техніку і вели товарне виробництво. У розпорядженні 18 тисяч фермерів в основному були поганоконтурні ділянки піщаних, солонцюватих, малогумусних ґрунтів. У них не було техніки, вони не одержували кредитів, по суті вели натуральне господарство.¹⁷⁷

При розгляді питання про кількість землі, яка знаходиться у фермерів важливо враховувати, що у деяких регіонах України існує проблема земельної тісноти. (Див. додатки. Таблиця 15). Якщо середню землезабезпеченість по Україні прийняти за одиницю, то по Івано-Франківській області вона матиме коефіцієнт 0,5, Львівській -

¹⁷⁷Поточний архів Асоціації фермерів України. Доповідь М.І.Шкарбана на VI з'їзді АФУ "Стан та перспективи розвитку фермерства в Україні". - С. 5.

0,46, Закарпатській і Донецькій - 1,9, Херсонській - 2, Кіровоградській - понад 2 гектари. Це в певній мірі відобразилось і на середню кількість землі на одне фермерське господарство в областях. У Закарпатській, Чернівецькій воно становило 5 гектарів, в Івано-Франківській - 8, Львівській - 10, а у Кіровоградській - 35, Херсонській - 32, Миколаївській - 18 гектарів. У зв'язку із цим виникає необхідність диференційованого підходу спеціалізації сільгоспвиробництва у кожному регіоні. У степовій зоні України, де землезабезпеченість більш висока, ніж в інших регіонах, доцільно стимулювати створення великих зернових господарств. У пригірських районах, де орної землі менше, на не великих площах фермери могли б займатися овочівництвом. Ця галузь, хоч і трудомістка, але можна робити високорентабельними малі земельні ділянки.¹⁷⁸

Існуючі фермерські господарства все більше прагнуть до об'єднання на кооперативних основах. Створюються асоціації фермерів - добровільні об'єднання, які працюють на принципах повного госпрозрахунку, самофінансування і самоврядування, сприяють зміцненню соціально-економічного становища фермерських господарств. Одна із перших таких асоціацій утворилася влітку 1994 року у Сокальському районі Львівської області. В ній об'єдналися 74 фермерських господарства. Головою асоціації обрали фермера із села Поториця Я.Цюрика, заступником - І.Гейка. Положенням, яке затверджене на установчих зборах, передбачено, що асоціація домагатиметься збільшення інвестицій фермерам, постачання їм потрібної техніки та мінеральних добрив, запчастин, палива, насіння, елітної породи худоби, надаватиме їм допомогу в реалізації вироблюваної продукції, проведенні будівництва житла, допоміжних виробничих приміщень, поліпшенні побутових умов. Однак існують труднощі у переведенні паїв в акції та надання їм правового статусу. Досі не визначено механізм перетворення паїв в акції та включення їх у внутрігосподарський оборот.¹⁷⁹

¹⁷⁸Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про землезабезпеченість фермерських господарств. 1996. Січень.

¹⁷⁹ Дем'яненко М. Від паювання до акціонування в АПК. - Економіка, закон, ринок. - 1994. - N4.- С.3-5.

На Херсонщині на кооперативних принципах створені спільні підприємства фермерів. Влітку 1995 року 18 господарств з районів області об'єднались у спільне підприємство "Ферма Херсонщини". Його діяльність спрямована на забезпечення фермерів матеріально-технічними ресурсами, в першу чергу технікою для обробітку землі, надання допомоги в реалізації, переробці та зберіганні виробленої продукції. На базі спільного підприємства зосереджується техніка, яку можуть використовувати фермери за певну плату для проведення сільгоспробіт (посівна кампанія, збір врожаю тощо).¹⁸⁰

Виявляються фактори, що негативно впливають на об'єднання фермерів в громадські та господарські структури: а) консервативний індивідуалізм; б) відсутність критичної маси фермерських господарств в регіоні; в) малі розміри фермерських господарств та неоднаковий ступінь їх розвиненості (на початку 1996 року в середньому по Україні на район припадало 70-75 фермерських господарств). Розбазарювався державний фонд земель запасу: з 6 млн. гектарів фермерам виділено лише 800 тисяч, 13% фонду і 2% до всіх сільськогосподарських угідь. В той же час більше половини земель запасу повернено колгоспам без договорів на їх оренду, без достатньої орендної плати, яку платили фермери-орендарі.¹⁸¹

Серед фермерів виділялось дві категорії: фермери-власники; фермери-орендарі. Фермери-власники є господарями не лише земельних угідь та певного майна, а й вироблюваної продукції. Специфічно склалися господарства фермерів-орендарів. Більшість із цих господарств утворювалися на землі, яка залишається державною власністю. Одержувана від фермерів-орендарів решта направляється в прибуток держави. Останній потім використовується для соціальних потреб держави та повертається землекористувачам для цілеспрямованого підвищення родючості та охорони ґрунтів. Ряд фермерів-орендарів господарює на землях, які здали їм в оренду колишні члени

¹⁸⁰Поточний архів Міністерства сільськогосподарства і продовольства України. Довідка про нові агропромислові формування в системі Мінсільгосппроду України. 1995. Вересень.

¹⁸¹Поточний архів Асоціації фермерів України. Доповідь М.І.Шкарбана на VI з'їзді АФУ. - С.6.

колективних сільгосп підприємств.¹⁸² У селі Кульчиці Самбірського району Львівської області за рішенням загальних зборів припинила діяльність місцева селянська спілка, а 385 її колишніх членів із загальної чисельності 410 (тобто 94%) заявили про здачу належних їм земельних паїв в оренду фермеру Юрію Тарасовичу Гуті. Працюючи до цього два роки на орендних умовах з 50 селянами, він видавав їм по півтори-дві тони зерна орендної плати, що у кілька разів перевищувало кількість зерна, яке селяни одержували з спілки. Крім того, він організував закупівлю тварин у селян, виплачуючи їм гроші відразу. У 1996 році Ю. Гута орендував 1570 гектарів землі. Він створив ферму великої рогатої худоби (понад тисячу голів) і свиноферму. До того ж, Ю. Гута організував кілька переробних і торгових підприємств. Понад сотню тонн високоякісної продукції виробляв фермерський ковбасний цех. Став до ладу цех переробки цикорію. Ритмічно працювали його прилавки по реалізації фермерської сільгосппродукції у Самборі, Дрогобичі та Трускавці.¹⁸³ Широкого розмаху набула ця форма орендування у Івано-Франківській області. У 1995 році тут селяни здавали свої земельні паї в оренду вісімнадцяти фермерам.

Є фактори, які не сприяють розвитку фермерства. По-перше, на місцях ігноруються настанови, які містяться у законодавчих та нормативних актах, про надання фермерам 7-10% сільськогосподарських угідь із земель запасів, що, природно, стримує становлення і розвиток фермерства. По-друге, часто фермерам відводяться земельні ділянки у різних місцях і на значній відстані одна від одної, або ж далеко від сіл, а також на гірших за родючістю землях. По-третє, не забезпечується фінансова підтримка та кредитування фермерських господарств, внаслідок чого вони відчують гостру потребу у паливно-мастильних матеріалах, техніці, агрохімікатах та інших промислових товарах. По-четверте, недостатньо виділяється коштів із місцевих бюджетів на розвиток виробничої та соціальної інфраструктур: багато фермерів, особливо котрі господарюють на принципах

¹⁸² Юрчишин В. Розвиток сільськогосподарських підприємств і після приватизаційний період. // Економіка України та шляхи її подальшого реформування. - К.: Генеза, 1996. - С.226-227.

¹⁸³ Катрич Н. Фермер Гута іде далі. - Агро-Україна. - 1996. - №8. - Липень.

оренди, соціально незахищені. На нараді активістів фермерського руху України, яка відбулась 20 січня 1996 року в Кабінеті міністрів України, значна увага приділялась питанням фінансової підтримки фермерів, обліку та оподаткування фермерських господарств. Відзначалось, що проблематичним є подальше розширення землекористування фермерських господарств внаслідок затримки видачі сертифікатів на земельний пай у багатьох господарствах.¹⁸⁴

Життя стверджує, що здійснення земельної реформи можливе лише на основі комплексного поєднання її основних заходів із реалізацією радикальної програми комерціалізації всього комплексу аграрних відносин. Комерціалізація аграрних відносин включає: по-перше, ефективну приватизацію з наданням пріоритетних прав сільськогосподарським товаровиробникам об'єктів переробної промисловості, заготівлі сільгосппродукції та підприємств продовольчої групи товарів; по-друге, заміну існуючого механізму закупок сільськогосподарської продукції та продовольства (ліквідація, починаючи з 1995 року державної монополії як на переробку, так і заготівлю сільськогосподарської продукції); по-третє, введення державно-контрактної системи закупівлі сільгосппродукції для спеціальних потреб держави; застосування біржово-контрактної системи закупки сільгосппродукції державними організаціями, установами (через їх уповноважених і посередників). З урахуванням цього встановлено два рівні формування державних ресурсів сільгосппродукції: а) загальнодержавний фонд для спеціальних потреб держави, що фінансується на основі відповідних асигнувань з державного бюджету; б) регіональні фонди забезпечення місцевих потреб, формування яких забезпечується місцевими бюджетами. Решту продукції товаровиробники реалізують за прямими угодами із заготівельниками та торговельними організаціями.

У зв'язку з цим виникли специфічні для ринкової економіки форми купівлі-продажу сільськогосподарської продукції. По-перше, почала формуватися інформаційна служба в агропромисловому комплексі. У 1991 році була створена асоціація «Украгропромінформатика». Вона спрямувала свою діяльність на: а) створення, прид-

¹⁸⁴ Зустріч з фермерами. - Урядовий кур'єр. - 1996, 21 січня.

баня і поширення програмних продуктів; б) купівлю, поставки та виробництво, комплексне обслуговування і ремонт засобів обчислювальної, організаційної техніки і засобів зв'язку, включаючи комп'ютери, периферійне устаткування, запасні частини, сервісну апаратуру; в) розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, а також надання членам асоціації торговельно-посередницьких та інших послуг.¹⁸⁵ По-друге, виникли агробіржі. 15 жовтня 1991 року Київська міськрада зареєструвала корпорацію «Українська селянська біржа». Вона почала діяти як товариство з обмеженою відповідальністю на основі пайових внесків її співзасновників. У статуті «Української селянської біржі» визначено, що вона своєю діяльністю прагне сприяти еквівалентному обміну промислової та сільськогосподарської продукції та інших видів товарів і послуг, організувати інформаційну базу товарних ресурсів, нової техніки, сучасних технологій, організувати виставки, ярмарки, аукціони, рекламу та навчання спеціалістів.

Визначено, що основною функцією біржі є утворення і регулювання республіканського товарного ринку сільськогосподарської продукції та вироблених з неї товарів, ринку цінних паперів, валюти та інтелектуальної власності. Біржа є юридичною особою, має власне майно, власну емблему та інші реквізити, має право відкривати рахунки у банках України та за її межами. Біржа має право організувати на території України та за кордоном філіали, представництва, спільні підприємства, малі підприємства. Філіалам та представництвам надаються основні та оборотні кошти за рахунок майна біржі та діють на основі положень, затверджених біржою. Кількість засновників біржі є постійна і не може перевищувати для засновників 80 місць. Біржа самостійна у справі внутрішньої організації та регламенту, а також у використанні майна.¹⁸⁶

По-третє, у 1990-1991 роках почали здійснюватися бартерні операції при товарообміні між українськими та іноземними сільськогосподарськими підприємствами. Польська фірма «Такона» пропонувала обмін 10 зернових комбайнів вартістю у 340 тисяч рублів

¹⁸⁵ Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27. Оп.1. Спр.523. Арк.143.

¹⁸⁶ Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27. Оп.1. Спр.523. Арк.164.

на 150-160 голів м'ясних коней середньою живою вагою 350-360 кілограмів з розрахунку 6,25 рублів за 1 кілограм живої ваги.¹⁸⁷ Угорське підприємство «Штоккер» погодилося поставити колгоспу імені Чапаєва Берегівського району Закарпатської області лісоматеріали, необхідні для реконструкції товарної ферми, на 150 племінних телиць вагою від 130 до 500 кілограмів, а також 125 доз ембріону бугаїв плідників. Застосування бартерного обміну має два прояви. З одного боку, це вигідно для тих господарств, які провадять його на вигідних для себе умовах. З іншого - бартерний обмін призводить до того, що підриваються устої податкової та митної політики внаслідок чого зменшуються надходження до державного бюджету. Тому з загальнодержавних інтересів бартерні обміни не вигідні.¹⁸⁸

Таким чином, на основі плюралізму форм власності в аграрному секторі утверджуються нові господарські структури, змінюється соціальний склад працівників сільськогосподарського виробництва, їх відносин з державою, створюються умови для утвердження ринкової економіки в Україні в цілому. Економічні перетворення у аграрному секторі проводяться по 4 основних напрямках. Перший - здійснення земельної реформи, основними завданнями якої є: - передача земель у колективну та приватну власність громадян, створення резервного фонду для соціальної сфери села, інших загальнодержавних і місцевих потреб; вартісна (грошова) оцінка земель та поступове включення її у кругообіг аграрного капіталу; паювання земель колективної власності та сертифікація паїв; забезпечення прав вільного виходу з колективних сільськогосподарських підприємств їх членів та одержання ними безкоштовно у приватну власність земельних паїв у натурі (на місцевості з видачею Державного акту) з метою вільного вибору інших форм господарювання: кооперативного, селянського (фермерського) чи особистого підсобного господарства; надання власникам земельних ділянок паїв права передавати їх у спадщину, дарувати, обмінювати, здавати під заставу, надавати в оренду і продавати громадянам України без зміни цільового призначення

¹⁸⁷Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.449.Арк.61.

¹⁸⁸ Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.501.Арк.168.

ділянок; запровадження реєстраційної системи руху прав юридичних і фізичних осіб щодо земельних ділянок і паїв; - створення позабюджетного земельного інноваційного фонду на основі відрахувань від вартості земель і використання коштів на потребу їх охорони; - удосконалення системи відтворення природно-ресурсного потенціалу на основі нових земельних відносин, запровадження економічних важелів стимулювання землеохоронної діяльності власників і користувачів земельних ділянок та перехід до некапіталомістких способів захисту земель (залуження, заліснення тощо); створення інфраструктури ринку землі - земельних банків, посередницьких та інформаційних фірм. Другий напрям перетворення в аграрному секторі пов'язаний із господарською реформою, яка спрямована на: - забезпечення рівних умов розвитку різних форм господарських структур ринкового типу (господарських товариств, колективних сільськогосподарських підприємств, корпорацій, кооперативів, селянських (фермерських) і особистих підсобних господарств тощо); створення мережі сервісної інфраструктури аграрного сектора, в тому числі на приватних, міжгосподарських та кооперативних засадах сільськогосподарськими товаровиробниками з використанням лізингових умов надання послуг; формування системи закупок продукції у населення, первинної її переробки, зберігання, пакування і транспортування; першочергове перетворення переробних і агросервісних підприємств у відкриті акціонерні товариства за участю сільськогосподарських товаровиробників, а державних сільськогосподарських підприємств - у колективні сільськогосподарські підприємства чи у відкриті акціонерні товариства. На основі утвердження вказаних господарських структур ринкового типу створюватимуться корпоративізовані сільськогосподарські підприємства шляхом добровільної горизонтальної інтеграції їх структурних підрозділів або приватно-орендних підприємств.

Третій напрям виявляється у розвитку селянських (фермерських) та особистих господарств за рахунок земель запасу та оренди земельних ділянок, що перебувають у державній, колективній та приватній власності. Вони мають право засновувати кооперативи по виробництву і реалізації сільськогосподарської продукції та інших видів діяльності.

Четвертий напрям проявляється в організації ринків сільськогосподарської продукції і продовольства шляхом забезпечення товаровиробникам вільного вибору напрямів виробничої діяльності, способів і форм реалізації продукції та придбання матеріально-технічних ресурсів. При організації ринків враховуються такі основні принципи: а) вільний рух і розподіл продукції; б) організація великих оптових ринків і ярмарків та середніх оптово-роздрібних торгів і торгових структур; в) прямий зв'язок оптових, оптово-роздрібних і роздрібних ринків; г) створення розгалуженої мережі незалежних (немонополізованих) оптових ринків, аграрних бірж, селянських торгових домів, оптово-роздрібних складів ринків; д) організаційна і економічна інтеграція учасників виробництва, переробки і збуту продукції; є) державний протекціонізм сільськогосподарським товаровиробникам щодо їх соціально-економічного захисту в ринковому середовищі.

Отже, утвердження багатокладності на основі поєднання приватної та колективної власності призводить до виникнення і розвитку нових форм господарювання у сільськогосподарському виробництві. Поки що в аграрному секторі ще є господарства, які діють за статутами сільськогосподарських артілей. Основною формою господарювання залишаються КСП, радгоспи і інші державні і міжгосподарські підприємства. Одночасно утверджуються господарства, які базуються на колективно-приватній формі власності на землю та засоби виробництва. Це акціонерні товариства, асоціації пайовиків, асоціації кооператорів, селянські спілки, орендні господарства, підсобні господарства промислових підприємств і військових частин, навчальних закладів і науково-дослідних установ. Розвиваються фермерські господарства. Збільшується кількість підсобних господарств міських жителів, сільських пенсіонерів (Див. додатки. Таблиці 9-11).

За станом на 1 січня 1996 року до 35 мільйонів гектарів були власністю КСП, радгоспів, сільгоспокооперативів, селянських спілок, агрофірм. Понад 5 мільйонів гектарів оброблялися в особистих підсобних господарствах громадян, до 700 тисяч гектарів - фермерами.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Поточний архів Адміністрації Президента України. Бюлетень «Україна та її регіони». - 1996. - С.12.

Однією з вимог формування і здійснення сучасної аграрної політики є врахування історичного досвіду розвитку сільського господарства в Україні. За найкритичнішого ставлення до колективного господарювання, єдино правильно виходити з того, що сформовані в ті роки великі сільськогосподарські підприємства, майнові комплекси, система соціального захисту селян не можна відкидати лише тому, що вони надбаня минулого. Все корисне з нього не тільки варте уваги, але й має бути творчо використане в сучасних умовах.

Набуває все більшої ваги визнання необхідності врахування при опрацюванні і здійсненні сучасної аграрної політики історично зумовленої своєрідності українського селянства, яке в кількох поколіннях сформувалося в умовах колективного господарювання. За цей час у селян виробилася відповідна тим умовам психологія, недооцінка і тим більше ігнорування якої могли б обернутися для держави та суспільства великими економічними, політичними й соціально-психологічними втратами.

Ще одна вимога до сучасної аграрної політики полягає в необхідності забезпечення такої її суті, механізмів та організації здійснення, які б поєднували радикальність соціально-економічних перетворень з їх еволюційним розвитком. Спроби деяких політичних сил надати аграрній реформі на перших етапах її розвитку революційного характеру виявились, як і слід було чекати, настільки неприйнятними для селянства, що вони дуже швидко були зняті з політичних гасел таких сил. Зараз зміни на селі перейшли в спокійне русло, що все очевидніше стає однією з найважливіших передумов виваженого їх здійснення.

Земельна власність у своїй сутності є етико-політичною проблемою. З етичного боку, це питання про те, хто має володіти землею, діставати вигоди і нести за неї відповідальність. З політичного погляду землевласність ставить питання незалежності і прав власника. Крім того, виявляються економічні аспекти землевласності: на скільки землевласники здобувають корисного досвіду про особливості землі, якою вони володіють, на скільки вони можуть пристосовуватись до найбільш ефективною практики господарювання, на скільки зростатиме продуктивність виробництва. Однак, економічні аспекти

носять по відношенню до політичних і етичних підпорядкований характер.

Література та джерела:

1. Аграрна реформа в Україні. Законодавчі акти і нормативно-методичні документи (1990-1996). - К.: Урожай, 1996. – 336с.
2. Агрофирма «Заря»: опыт и практика. – Правда Украины. – 1996, 6 августа.
3. Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27. Оп.1.Спр.445.Арк.79; Спр.449.Арк.61.; Спр.500.Арк.4; Спр.501.Арк.3, 81,85.
4. Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1. Спр.501. Арк.168., Спр.503.Арк.41.
5. Архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Ф.Р-27.Оп.1.Спр.445.Арк.71-76; Спр.504.Арк.40-42; Спр.523.Арк.143. Спр.523. Арк.164.
6. Бакуменко І. Колгосп пропонує вибір. – Сільські вісті. – 1991, 24 травня.
7. Баланюк І.Ф. Аграрна реформа на післяприватизаційному етапі розвитку. – Економіка АПК. – 1996. - №4. – С.23-28.
8. Відомості Верховної Ради України. - 1992. - №14. - С.387.
9. Гладій М. Особливості аграрної реформи у Львівській області. – Економіка України. – 1996. – N5. – С.37-41.
10. Голос України. – 1996, 14 червня.
11. Дем'яненко М. Від паювання до акціонування в АПК. – Економіка, закон, ринок. – 1994. – N4.- С.3-5.
12. За незалежність. – 1993, 17 квітня.
13. Збірник нормативних актів по реформуванню власності. – К.: Урожай, 1993. – 458с.
14. Земельна реформа в Україні. Збірник законодавчих та урядових актів. - К.: Україна, 1991. – 96с.
15. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996. – 220с.
16. Зустріч з фермерами. – Урядовий кур'єр. – 1996, 21 січня.
17. Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. - К.: Видання МОН України. - 1991. – 315с.

18. Катрич Н. Фермер Гута іде далі. – Агро-Україна. – 1996.– Липень. – N8.
19. Корбач И. Созданы новые удобрения. - Правда Украины. – 1996. - 16 августа.
20. Лазня В., Лазня І., Бойко В. Про необхідність розвитку агропромислових формувань ринкового типу. – Економіка України. – 1996. - №2. – С.64-70.
21. Македонський А., Білоусько Т., Грищенко О. Становлення та розвиток фермерства в Харківській області. – Економіка України. – 1996. – N5. – С. 87-88.
22. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.). - К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 217с.
23. Нові Закони України. Випуск перший. - К.: Стилос, 1991. – 129с.
24. Плугатор Р.І. Організація і розвиток сільськогосподарських формувань. Дис. ... канд. економ. наук. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1995. – 144с.
25. Положій В.И., Чижов Л.П. Власність: економічний аспект. Альтернативні концепції та методики. - Суми: ВВП «Мрія»-ЛТД, 1994. – 80с.
26. Поточний архів Аграрної партії України. Програма Аграрної партії України. - 1996. - С.2, 4, 6.
27. Поточний архів Адміністрації Президента України. Бюлетень «Україна та її регіони». – 1996.
28. Поточний архів Асоціації фермерів України. Асоціація фермерів України - 5 років. 1996. Лютий.
29. Поточний архів Асоціації фермерів України. Доповідь М.І.Шкарбана на VI з'їзді АФУ «Стан та перспективи розвитку фермерства в Україні». – 1996. – Лютий.
30. Поточний архів Асоціації фермерів України. Інформації про міжнародні зв'язки АФУ. - Березень, 1996.
31. Поточний архів Інституту аграрної економіки УААН. - Основні результати роботи та напрями досліджень на перспективу. - Січень. - 1996. С.1, 2, 3-4, 5, 6, 8, 9, 10-11, 13.
32. Поточний архів Інституту аграрної економіки УААН. Про розвиток земельно-орендних відносин в колективних сільськогос-

- подарських підприємствах та в основні положення механізму їх практичної реалізації. – 1995.
33. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства. Головне управління реформування і ринкових відносин. Зведені дані про хід реформування власності у системі Мінсіль-госппроду України за станом на 1 квітня 1996 року.
 34. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Управління кадрами. Довідка про діяльність Луганського сільськогосподарського інституту. Січень 1996.
 35. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про землезабезпеченість фермерських господарств. 1996. Січень.
 36. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про нові агропромислові формування в системі Мінсільгосппроду України. 1995. Вересень.
 37. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про нові агропромислові формування в системі Мінсільгосппроду України.-1995. Квітень.
 38. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про нові агропромислові формування в системі Мінсільгосппроду України.-1996. Січень.
 39. Поточний архів Міністерства сільського господарства України. Про підсуми приватизації майна підприємств системи Мінсільгосппроду України станом на 1 січня 1997 року.
 40. Поточний архів Міністерства статистики України. Довідка про кількість селянських (фермерських) господарств. 1995. Січень
 41. Поточний архів Селянської партії України. Програма Селянської партії України. - 1994. - С.2-3.
 42. Поточний архів Селянської Спілки України. Інформація про спілкування СПУ з політичними партіями та рухами, громадськими організаціями, органами державної влади. Лютий 1996.
 43. Поточний архів Селянської Спілки України. Статут Селянської Спілки України (зі змінами та доповненнями, прийнятими на з'їзді 26-27 травня 1995 року). С.2-3.

44. Поточний архів Української академії аграрних наук. Інформативні дані про роботу Української академії аграрних наук в 1994 році (за станом на 01.01.1995р.). - С.3,7, 36-37
45. Поточний архів Української академії аграрних наук. Інформація про видання наукової літератури, винахідництву та патентно-ліцензійну роботу наукових установ академії у 1995 році. - Лютий 1996.
46. Поточний архів Української ліги підприємців агропромислового комплексу. - Статут. - С. 3-4.
47. Про промислово-фінансові групи в Україні. Закон України від 21 листопада 1996 року. – Голос України. – 1996, 21 травня.
48. Прудка Н. Агропромышленный комплекс Украины может стать основным поставщиком валюты. При условии его реформирования. – Финансовая Украина. – 1995, 15 июня.
49. Саблук П.Т. и др. Состояние и основные направления дальнейшего развития специализации, кооперации в сельском хозяйстве республики (доклад-анализ). – К.: Институт аграрной экономики НАНУ, 1990. – 26с.
50. Село: від КСП до ВАТ? – Голос України. – 1996, 13 травня.
51. Село годує і ... буде. – Урядовий кур'єр. – 1996, 11 червня.
52. Сільське життя. - 1995, 11 листопада.
53. Сборник Указов Президента Украины. - Выпуск 4. - К.: Право, 1994. – 458с.
54. Федієнко П. Агрофірми. – Пропозиція. – 1996. - №3. – С.46-47.
55. Хто є хто в українській політиці. Випуск 3. – К.: К.І.С., 1996. – 460с.
56. Черевко Г. Фермерські кооперативи в розвинутих капіталістичних країнах. – Земля і воля. – 1992. – №13. – Квітень.
57. Щепиенко П.В., Палий Д.М. Внутрихозяйственная и межхозяйственная кооперация. – К.: Урожай, 1988. – 56с.
58. Юрчишин В. Розвиток сільськогосподарських підприємств і після приватизаційний період. // Економіка України та шляхи її подальшого реформування. – К.: Генеза, 1996. – 323с.

РОЗДІЛ 5. СПЕЦИФІКА РЕФОРМУВАННЯ ФОРМ ВЛАСНОСТІ ТА ГОСПОДАРЮВАННЯ У ПЕРЕРОБНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

До початку реформування економічної системи в Україні переробні підприємства переважно були державною власністю. Абсолютна більшість з них входила в систему Міністерств легкої та харчової промисловості. Ряд підприємств, в основному по виробництву комбікормів, підпорядковувалися двом міністерствам: радгоспів і сільського господарства. На принципах кооперативної власності діяли переробні підприємства у системі Укркоопспілки (споживчої кооперації). По вказаних напрямках будувалася і організаційна структура торговельних і сервісних організацій. Колгоспи, радгоспи не мали права організувати переробку сільськогосподарської продукції.

В процесі змін економічних відносин в Україні утверджується багатоманітність форм власності (державна, колективна, кооперативна, приватна). Водночас у Конституції України є поняття «комунальна власність».¹⁹⁰ Об'єктами комунальної власності, серед яких домінують переробні підприємства та торговельні заклади, розпоряджаються органи місцевого самоврядування.

Характерно, що аспекти змін виробничих відносин у переробній промисловості відображені у законодавчих актах прийнятих ще до проголошення незалежності України. При цьому вони розглядалися у взаємозв'язку з процесами реформування форм власності у всіх блоках агропромислового комплексу, в тому числі аграрному секторі. Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» (жовтень 1990 року) сільськогосподарським товаровиробникам (селянським (фермерським) та індивідуальним господарствам, колективним сільськогосподарським підприємствам, радгоспам тощо) гарантовано право приватної власності на свою продукцію, на добровільне (на договірній основі) прийняття державного замовлення на продукцію чи на вільну торгівлю. У 1994 році до Закону внесені доповнення. Зокрема, сільським товаровиробникам надано право на

¹⁹⁰ Конституція України.- К.: Преса України, 1996. - С.12.

придбання частки майна (акцій) підприємств харчової промисловості, сервісних, будівельних і торговельних підприємств, інших виробництв агропромислового комплексу при здійсненні приватизації на умовах, рівних з їх колективами. Надано також право на придбання частки майна (акцій) промислових об'єктів агропромислового комплексу тим підприємствам і організаціям, які брали участь у їх фінансуванні, будівництві та матеріально-технічному забезпеченні.¹⁹¹

З проголошенням незалежності України постало питання про форми управління промисловими підприємствами, які перебували у союзному підпорядкуванні. У липні 1991 року створюється республіканський галузевий концерн «Укрцукор», у серпні 1991 року - концерни «Укрмолоко», «Укрм'ясо», «Укрпродспілка», а у жовтні 1991 року – «Укрконсервмолоко». Вище згадані виробничо-господарські об'єднання діють на принципах госпрозрахунку і самоврядування. До їх складу на добровільних засадах можуть входити інші об'єднання, організації та підприємства незалежно від форм власності на основі спільних економічних і соціальних інтересів. Концерни створювалися з метою більш ефективної діяльності харчових та переробних підприємств України на основі впровадження нових технологій, використання орендних відносин, принципів кооперування, утвердження самофінансування.¹⁹²

На початку серпня 1991 року створено Державний комітет з питань харчової та переробної промисловості України («Держхарчопром») якому підпорядковувалися: а) 16 структур виробничого характеру (концерн «Укрцукор», виробничі об'єднання «Укроліяжирпром», «Укрмінводпивопром», «Укрспиртдріжджпром», «Укркондитерпром», «Укрсільпром», «Укрконсервмолоко», «Укрхарчопостачтара», науково-виробниче об'єднання «Спектр», управління «Укрхарчозбутсировина», «Укрм'ясомолпоставка», державне кооперативне об'єднання «Укрефірпарфюмерпром», спеціалізовані підприємства «Укрхарчокомплект», «Укрхарчотехпром», «Укрм'ясомолпром»); б) 5 наукових і проектних організацій (Державний інститут по проек-

¹⁹¹ Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. – К.: Фонд державного майна в Україні, 1995.- С.30.

¹⁹² Архів «Держхарчопрому» України. Ф. 4743. Оп.1. Спр. 86. Арк. 18-20, 57-59, 61-63, 70-72, 94-96. Спр.87. Арк.116-118.

туванню підприємств «Південзахідпродцукорпром», державний інститут Південзахідпродм'ясомолпром, республіканський науково-технічний центр з проблем виробництва харчових продуктів, науково-інженерний центр з проблем транспортування технологічних комплексів, республікансько-виробнича лабораторія продовольства м'ясної та молочної промисловості); в) 14 навчальних закладів і центрів (Вінницький та Свалявський політехнікуми, Вінницький та Білоцерківський технікуми м'ясної та молочної промисловості, Лохвицький та Ємецький технікуми харчової промисловості, Харківський технікум молочної промисловості, Полтавський технікум м'ясної промисловості, Сумський технікум цукрової промисловості, Одеський технікум - коледж харчових технологій, Інститут підвищення кваліфікацій керівників і спеціалістів переробної промисловості, республіканський навчально-методичний кабінет по професійно-навчальній роботі кадрів, Одеський навчально-курсний комбінат.¹⁹³

Указом Президента України від 6 липня 1993 року встановлені підходи щодо часток державного майна, яке приватизується та кооперативного майна підприємств «Української кооперативно-державної корпорації по агропромислому будівництву». Встановлено, що при визначенні перерахованих часток державного майна, яке приватизується та кооперативного майна підприємств «Укragропромбуду» слід виходити з балансової вартості цих часток майна на момент утворення підприємств в системі Республіканського державного об'єднання по агропромислому будівництву –«Укragробуд», реорганізованого у травні 1991 року в «Укragропромбуд».¹⁹⁴

У 1993-1996 роках форми та методи приватизації майна підприємств переробної промисловості визначилися Декретами та Постановами Кабінету Міністрів України. Так, його Декретом від 17 травня 1993 року встановлено, що приватизація майна підприємств, які переробляють сільськогосподарську сировину, борошномельно-круп'яної та комбікормової промисловості, сервісних, будівельних, фірмових торговельних, несільськогосподарських підприємств агропромислового комплексу незалежно від вартості об'єктів приватизації

¹⁹³ Архів Держхарчопрому України. Ф. 4743. Оп.1. Спр. 86. Арк. 38-39.

¹⁹⁴ Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. - К.: Фонд державного майна в Україні, 1995.- С.48.

(але не менше необхідної для створення статутного фонду акціонерного товариства згідно з чинним законодавством) проводиться шляхом перетворення їх у відкриті акціонерні товариства. При цьому встановлювалося, що члени трудових колективів підприємств, що приватизуються (крім підприємств і організацій агропромислового комплексу, які підлягають приватизації за погодженням з Кабінетом Міністрів України), та сільськогосподарські товаровиробники, а також прирівняні до них особи мають переважне право на придбання не менше як 51 відсотка акцій підприємств, що приватизуються. Однак, при цьому зроблено застереження про конкретні розміри квоти, що встановлюється у плані приватизації об'єкта.¹⁹⁵

Спеціальними постановами Кабінету Міністрів України визначено: а) порядок перетворення в процесі приватизації державних підприємств у відкриті акціонерні товариства (грудень, 1992 рік); б) порядок проведення інвентаризації майна державних підприємств, що приватизуються, а також майна державних підприємств та організацій, які передаються в оренду (березень, 1993 рік); в) порядок пільгового продажу сільськогосподарським товаровиробникам акцій підприємств і організацій агропромислового комплексу (січень, 1994 рік); г) положення про порядок перетворення радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств і організацій у колективні сільськогосподарські підприємства; д) перелік переробних підприємств агропромислового комплексу, приватизація яких провадиться відповідно до Декрету від 17 травня 1993 року. “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі”; е) порядок погодження з Кабінетом Міністрів умов приватизації окремих об'єктів державної власності (серпень, 1994 рік); є) методику оцінки вартості об'єктів приватизації (січень, 1995 рік); ж) методику розрахунку орендної плати (жовтень, 1995 рік); з) порядок проведення індексації балансової вартості основних фондів та визначення розмірів амортизаційних відрахувань на повне їх відновлення у 1996 - 1997 роках (травень, 1996 рік).

¹⁹⁵ Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. – К.: Фонд державного майна в Україні, 1995.- С.53, 55, 35, 31,47,49.

Відповідно до Декретів та Постанов Кабінету Міністрів певні нормативно-виробничі матеріали розробили Фонд державного майна України та Міністерство фінансів України. У Положенні про застосування способів приватизації майна державних підприємств, затвердженому наказом Голови Фонду державного майна України від 4 лютого 1993 року, визначені умови та порядок: а) викупу об'єктів приватизації товариствами покупців, створеними працівниками цих об'єктів приватизації на аукціоні; б) продажу об'єктів приватизації за конкурсом; в) продажу акцій відкритих акціонерних товариств. У Положенні наведені зразки документів, які повинні складатися при приватизації майна державних підприємств (зразковий договір куплі-продажу державного майна, зразковий акт передачі майна державного підприємства, заява на участь у конкурсі(аукціоні) з приватизації, заява на придбання акцій, реєстр акцій акціонерного товариства та інші). Міністерство фінансів України розробило ряд документів, в яких визначені: а) порядок відображення бухгалтерського обліку і звітності операцій, пов'язаних з приватизацією та орендою державних підприємств (грудень, 1993 рік); б) порядок видачі дозволу на здійснення діяльності по випуску та обігу цінних паперів як виключної діяльності; в) порядок передачі акцій засновникам відкритих акціонерних товариств державним органам приватизації; г) порядок реєстрації випуску акцій відкритих акціонерних товариств, створених із державних підприємств у процесі приватизації та інформації про їх випуск.¹⁹⁶

Концептуально-орієнтаційний характер має Закон України «Про господарські товариства» (вересень 1991 року). У 83 його статтях визначені умови створення різних видів товариств, сформульовані форми та методи їх діяльності. Законом встановлено, що господарськими товариствами визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди з юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. До господарських товариств віднесені акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариств-

¹⁹⁶ Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. – К.: Фонд державного майна в Україні, 1995. - С. 155-169.

ва. Господарські товариства можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, яка не суперечить законодавству України. За Законом установчі документи повинні містити відомості про вид товариства, предмет і мету його діяльності, склад засновників та учасників, найменування та місцезнаходження, розмір та порядок утворення статутного фонду, порядок розподілу прибутків, збитків, склад та компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, по яких необхідна одназначність або кваліфікована більшість, порядок внесення змін до установчих документів та порядок ліквідації і реорганізації товариства.

У другому розділі дається визначення поняття та перелік видів господарських товариств. Акціонерним визнається товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства. Вказано, що можуть створюватися: а) відкриті акціонерні товариства, акції яких можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі - продажу на біржах; б) закриті акціонерні товариства, акції яких розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі; в) товариства з обмеженою відповідальністю, що мають статутний фонд, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами; учасники таких товариств несуть відповідальність у межах їх вкладів; г) товариства з додатковою відповідальністю, статутний фонд яких поділений на частки, визначені установчими документами розмірів; учасники таких товариств відповідають за його борги своїми внесками до статутного фонду, а при недостатності цих сум - додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника; д) повні товариства; його учасники займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном; е) командитні товариства, які включають поряд з одним або більшістю учасників, які несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім майном, також одного або більше учасників, відповідальність яких обмежується у майні товариства (вкладників). Якщо у командитному товаристві беруть участь два або більше учасників з повною

відповідальністю, вони несуть солідарну відповідальність за борги товариства.¹⁹⁷

Вчені Української академії аграрних наук розробили ряд методичних матеріалів з питань приватизації в аграрному секторі АПК. Це: а) плани-графіки приватизації радгоспу шляхом створення колективних сільськогосподарських підприємств; б) плани-графіки приватизації переробних та агросервісних підприємств АПК; в) типові статuti колективного сільськогосподарського підприємства, відкритого акціонерного товариства; г) рекомендації щодо паювання майна у колективних сільськогосподарських підприємствах; д) принципи залучення аудиторських фірм до приватизації підприємств агропромислового комплексу.¹⁹⁸

Узагальнюючі підходи у вирішенні проблем реформування у переробній промисловості сформульовані у Законі України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» (липень, 1996 рік).¹⁹⁹ Другою статтею Закону передбачено, що приватизація майна підприємств харчової промисловості, які переробляють сільськогосподарську сировину, борошномельно-круп'яної та комбікормової промисловості, а також сервісних, будівельних, фірмових торговельних, інших сільськогосподарських підприємств та організацій агропромислового комплексу, які виконують роботи і надають послуги сільськогосподарським товаровиробникам незалежно від вартості об'єктів приватизації (але не менше необхідного для створення статутного акціонерного товариства згідно з законодавством України) здійснюється шляхом перетворення їх у відкриті акціонерні товариства у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. При цьому повинна зберігатися профільність, технологічна єдність виробництва та цілісність майнових комплексів і технологій. Найбільш вагомою є третя стаття, в якій дано перелік пільг на

¹⁹⁷Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти.- Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. – К.: Фонд державного майна в Україні, 1995.- С.12-13, 17, 19, 21.

¹⁹⁸ Приватизація АПК: Законодавчі та нормативні акти.- Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. – К.: Фонд державного майна в Україні, 1995.- С.170-214.

¹⁹⁹ Урядовий кур'єр. - 1996, 15 серпня.

придбання акцій. Право на пільгове придбання акцій за номінальною вартістю (за приватизаційні майнові сертифікати, а також за власні кошти у розмірі, що не перевищує половини вартості приватизаційних майнових сертифікатів), мають працівники підприємств, що приватизуються. Працівники сільгосп підприємств мають право на пільгове придбання акцій (за приватизаційні майнові сертифікати, а також за власні кошти і компенсаційні сертифікати, у розмірі, що не перевищує половини вартості приватизаційних майнових сертифікатів). Вказаними пільгами користуються також особи, які: а) вийшли з цих підприємств на пенсію, звільнені у зв'язку із скороченням штатів і не працюють з моменту звільнення на інших підприємствах; б) мають право відповідно до законодавства України повернутися на попереднє місце роботи на цьому підприємстві, та інваліди, звільнені у зв'язку з каліцтвом або професійним захворюванням чи станом хвороби.

Надзвичайно важливим є положення, що 51% акцій підприємств, які приватизуються (включаючи розміщення приватизаційних майнових сертифікатів, а також власних коштів і компенсаційних сертифікатів працівників відповідних сільгосп підприємств та прирівняних до них осіб через довірчі товариства, створених в колективах товаровиробників), передаються безоплатно недержавним сільгосп підприємствам (колективні сільськогосподарські підприємства, спілки селян, колгоспи, спілки кооперативів, акціонерні товариства, селянські (фермерські) господарства, інші об'єкти сільгосп підприємств недержавної форми власності).

Характерно, що Верховна Рада України, прийнявши Закон «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі», затвердила Перелік державних підприємств і організацій агропромислового комплексу, приватизація майна яких здійснюється за погодженням з Кабінетом Міністрів України. До них внесені: 1. Холодильники, об'єкти складського господарства, що призначені для постійного розміщення державних резервів. 2. Підприємства цукрової та олійно-жирової промисловості. 3. Хлібокомбінати, хлібо-заводи, макаронні фабрики, хлібоприймальні та хлібозаготівельні підприємства, елеватори, реалізаційні бази, хлібні бази, комбінати хлібопродуктів, млинзаводи, експедиції по захисту хлібопродуктів,

ремонтно-механічні майстерні (заводи), контори матеріально-технічного постачання галузі хлібопродуктів. 4. Машинобудівні станції, дослідні заводи сільськогосподарського машинобудування. 5. Насінницькі, племінні заводи та підприємства, радгоспи-заводи, а також державні сільськогосподарські підприємства, що виробляють вино та інші готові алкогольні напої, і державні сільськогосподарські підприємства, які спеціалізуються на вирощуванні багаторічних насаджень (хміль, сади, виноградники, ефіроолійні та лікарські рослини), кінні заводи, іподроми та державні заводські конюшні, селекційно-гібридні центри, сортовипробувальні станції та дільниці, радгоспи-технікуми, дослідні господарства навчальних і науководослідних закладів, установ і організацій. 6. Об'єкти океанічного, рибпромислового флоту, рибні підприємства по переробці океанічної (морської) сировини та рибні господарства (рибокомбінати, рибоводно-меліоративні станції, нерестово-вирощувані господарства) та холодильники ємністю більше двох тисяч тон одночасного зберігання рибопродукції.²⁰⁰

Важливі положення про приватизацію, які відносяться й до вказаного процесу в агропромисловому комплексі містяться в Законі України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» (15 травня 1996 року).²⁰¹ У Законі п'ять розділів. У кожному з них є положення, які в певній мірі визначають шляхи та форми приватизації в агропромисловому комплексі. Стаття перша вказує, що сферою застосування Закону є галузі, які підлягають першочерговій приватизації: переробна і місцева промисловість, промисловість будівельних матеріалів, легка і харчова промисловість, будівництво, окремі види транспорту, торгівля і громадське харчування, побутове обслуговування населення, житлово-експлуатаційне і ремонтне господарство. Частина підприємств перелічених галузей промисловості та соціальної сфери відноситься до агропромислового комплексу.

²⁰⁰ Перелік державних підприємств і організацій агропромислового комплексу, приватизація яких здійснюється за погодженням Кабінету Міністрів України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 10 липня 1996 року - Урядовий кур'єр. - 1997, 23 січня.

²⁰¹ Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №41. - С.189-190.

Характерно, що процес приватизації переробних, агросервісних і будівельних підприємств та організацій Мінсільгосппроду України відбувається в цілому прискорено. Якщо протягом 1992-1993 років було приватизовано 200 таких підприємств або 4%, в 1994 році - 940 підприємств (23%), то в 1995 році процесом приватизації було охоплено 1,4 тисячі підприємств або 34%, а найбільш активно приватизувалися підприємства переробних галузей промисловості (Див. Додатки. Таблиця 17). На 1 січня 1996 року тут було приватизовано 512 підприємств, що становило 63% їх загальної кількості, а в м'ясопереробній промисловості 96%, в молокопереробній - 63%, комбікормовій - 71%. Агросервісних підприємств приватизовано 253 або 13%, що на 155 більше проти 1994 року, а з урахуванням підприємств, що знаходилися в стадії приватизації, всього було охоплено процесом приватизації 993 підприємства або кожне друге. Швидкими темпами приватизація провадилася у концерні «Украгро-техсервіс», де реформуванням власності наприкінці 1995 року було охоплено 645 підприємств - 76% їх наявності.²⁰² За станом на 1 січня 1997 року приватизовано близько 2 тисяч переробних і агросервісних підприємств. Це 42 % до тих, що підлягають приватизації, а з урахуванням тих, що перебували в стадії реформування - 80%.²⁰³ По підприємствах будівельного комплексу в 1996 році приватизовано і знаходиться в стадії приватизації 626 підприємств і організацій (53%), в тому числі в корпорації «Украгропромбуд» - 379 підприємств або 44% до їх наявності, в концерні «Украгротехсервіс» - 198 підприємств (88%).²⁰⁴

Різноманітними були способи приватизації. З 962 переробних і агросервісних підприємств загальнодержавної власності, які у 1995

²⁰² Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду України. Оперативні дані про хід реформування в системі Мінсільгосппроду України.1996.Лютий.

²⁰³ Поточний архів Міністерства статистики України. Зведені дані про хід реформування підприємств системи Мінсільгосппроду України за станом на 1 січня 1997 року.-1997. Січень.

²⁰⁴ Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду України. Оперативні дані про хід реформування в системі Мінсільгосппроду України.1996.Серпень.

році завершили процес зміни власності, приватизовано шляхом створення відкритих акціонерних товариств 582 підприємства (60%). 380 підприємств (40%) приватизовані без участі сільських товаровиробників, в т.ч. шляхом створення закритих акціонерних товариств - 151 підприємство (16%), викупу майна трудовим колективом - 174 (18%). Іншими способами - 54 підприємства (6%).²⁰⁵

Аналіз приватизації підприємств загальнодержавної власності в розрізі областей свідчить, що процесами приватизації найбільш охоплено таких підприємств у Львівській області - 73%, Донецькій та Івано-Франківській областях - 68%, Одеській - 63%, Житомирській, Луганській - по 60%. За станом на 1 січня 1996 року було найменше приватизовано підприємств загальнодержавної власності в Автономній Республіці Крим - 17%, Полтавській, Миколаївській, Тернопільській, Харківській областях - по 38%.²⁰⁶

Досвід свідчить, що в харчовій промисловості істотне значення має створення агропромислових асоціацій. Це дає можливість використовувати ресурси як єдиний технологічний цикл - від вирощування сировини до її переробки та реалізації продукції, в таких підгалузях, як цукрова, плодоовочево-консервна, масложирова, м'ясна, молочна та інших перспективою може стати добровільне об'єднання сільськогосподарських, заготівельних, переробних, транспортних, торгівельних та інших підприємств в асоціації. При цьому, спочатку всі члени агропромислової асоціації можуть зберігати господарську самостійність, права юридичної особи і не змінювати форми власності, а їх економічні відносини можуть будуватися на договірній основі. Створення таких виробничих асоціацій відкриває широкі перспективи інтенсифікації виробництва й досягнення високих показників використання сировини і матеріалів, збільшення випуску продукції. В таких об'єднаннях розкриваються додаткові можливості для координації та раціонального розвитку обслуговуючих і

²⁰⁵ Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду України. Оперативні дані про хід реформування в системі Мінсільгосппроду України.1996. Лютий.

²⁰⁶ Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду України. Оперативні дані про хід реформування в системі Мінсільгосппроду України.1996. Лютий.

допоміжних виробництв, маневрування виробничими ресурсами. У ряді підгалузей дуже важливим напрямком підвищення ефективності може бути організація спільних підприємств і, в першу чергу - тих, які можуть залучати іноземні інвестиції та технології.²⁰⁷

Визначилося два підходи щодо приватизації підприємств харчової промисловості. Перший - безоплатно передати сільськогосподарським виробникам 51% акцій переробних підприємств, що приватизуються та перетворення їх у відкриті або закриті акціонерні товариства, які були сформовані шляхом приватизації державного майна, зданого в оренду. При цьому пропонується здійснити додатковий випуск акцій та продаж часток (паїв) відповідних підприємств для того, щоб загальна кількість акцій для сільськогосподарських товаровиробників становила не менше 51% статутного фонду. Другий - якого дотримуються керівники підприємств харчової промисловості - не допустити безоплатну передачу сільськогосподарським товаровиробникам контрольного пакету акцій, який нібито призведе до різкого падіння фактичної вартості приватизаційних паперів і поповнення ринку обезціненими акціями, ускладнить і зменшить інвестиційні процеси, в першу чергу, з боку іноземних інвесторів.

Якщо на 1 січня 1993 року було приватизовано лише 3 підприємства харчової промисловості, то на 1 січня 1996 року їх кількість склала 274 об'єкти, або 38%, тих, що підлягають приватизації. Ще понад 260 об'єктів перебувало у стадії приватизації. Серед приватизованих і тих, щодо яких прийнято рішення, було 165 цукрових заводів (87% загальної їх кількості), 17 олійно-жирових (85%), 30 кондитерських фабрик (майже всі). Приватизації підлягають всі підприємства Держхарчопрому, за винятком 133 підприємств спиртної, лікерогорілкової, соляної промисловості, які залишаються державними.²⁰⁸

Життєво необхідною є структурна перебудова галузі збуту хлібопродуктів. Адже від цієї найбільш важливої галузі у значній мірі залежить на лише забезпечення населення високоякісними продуктами, але й напрями реформ в багатьох галузях агропромис-

²⁰⁷ Слюсар В. Інтенсифікація виробництва у харчовій промисловості України.- Економіка України.-1996.-№2.-С.62.

²⁰⁸ Поточний архів Держхарчопрому України. Інформація про процес реформування власності у харчовій промисловості. 1996. Січень.

лового сектора (рільництво, тваринництво) і переробної промисловості (виробництво кормів). Перший досвід приватизації у цій галузі дає підстави твердити, що на базі хлібозаводів, державних комбікормових підприємств найбільш доцільно створювати акціонерні товариства (в основному закритого типу). Водночас у районах, де домінує сільськогосподарське виробництво, допустима реорганізація хлібозаводів, комбікормових заводів у акціонерні товариства відкритого типу, а також на конкурсній основі викуп майна невеликих підприємств окремими або групами громадян. На Вінниччині, Полтавщині, Київщині формою приватизації підприємств казенного профілю стала оренда з викупом. На початку 1995 року в Україні на цих принципах в системі хлібопродуктів працювали 110 підприємств, де трудилися 20 тисяч осіб, або 14% загальної кількості робітників і службовців галузі. На базі 12 підприємств створені акціонерні товариства; 18 були викуплені трудовими колективами.²⁰⁹

Важливим у структурній перебудові галузі збуту хлібопродуктів є зміни, що сталися в системі торгівлі. У 1992 році виробничі структури, що входили до Держхарчопрому України, почали створювати власну торгівельну мережу по продажу харчових продуктів власного виробництва. Показовим в цьому плані був досвід Черкаського виробничо-торгівельного об'єднання харчової промисловості. За станом на серпень 1992 року воно мало 25 фірмових магазинів, де працювало 55 чоловік. Вони продавали продукти на комерційній основі за цінами нижчими, ніж у державних магазинах. Колегія Держхарчопрому схвалила цей досвід і рекомендувала до поширення. Водночас визнано за доцільне застосовувати його у сфері громадського харчування.²¹⁰

Комерціалізація торгівлі призвела до ліквідації багатьох торговельних підприємств. Зросла роль торговельної мережі, котру формують самі хлібзаводи. Нині в системі Укрхлібопрому діє понад 730 магазинів і майже 340 кіосків фірмової торгівлі.²¹¹

²⁰⁹ Семенюк В. Етап і перспектива розвитку підприємств в системі хлібопродуктів в умовах ринкових відносин.-Харчова і переробна промисловість.-1995.-№1.-С.1-3.

²¹⁰ Архів Держхарчопрому України.Ф.4743.Оп.1.Спр.149. Арк.7.

²¹¹ Смешко С. За класичною технологією. - Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №9. - С.28-29.

З урахуванням змін у формах господарювання створюються нові структури управління їх діяльністю. Постановою Кабінету Міністрів України (серпень, 1996 рік) проголошено про створення державної акціонерної компанії «Хліб України». Компанія є право-наступницею головних управлінь по хлібопродуктах та комбікормовій промисловості Мінсільгосппроду і входить до складу агропромислового комплексу України. Вона також має право випускати цінні папери, створювати на території України та за її межами філії, представництва та дочерні підприємства, провадити інші дії, що не суперечать законодавству. «Хліб України» несе відповідальність за своїми обов'язками лише у межах власного майна. Після перетворення державних і орендних підприємств галузі у відкриті акціонерні товариства компанія приймає від Фонду державного майна в довірче управління пакети акцій, які перебувають у власності держави. забезпечує інтереси держави щодо закупівлі за державним замовленням зерна, насіння, їх зберігання та розподіл між споживачами. Компанія бере участь у посередництві закупівлі зерна, здійснює експортно-імпорتنі операції.²¹²

По суті казенними повинні залишитися 73 спиртових та 140 лікєро-горілчаних підприємств. Однак остаточне формування нормативної бази приватизації майна в АПК ще не завершено. На розгляді у Верховній Раді та Адміністрації Президента України перебувають проекти наступних нормативних актів: Закону України «Про внесення змін і доповнень до Декрету Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1992 року №26» («Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі»); Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін і доповнень до постанови Верховної Ради України від 17 червня 1994 року №59/94» («Про подолання кризового стану в агропромисловому комплексі»); Указу Президента України «Про внесення змін і доповнень та визнання такими, що втратили чинність деяких Указів Президента України». Проекти Закону і Постанови Верховної Ради України передбачають зняття заборон на приватизацію тих об'єктів, механізм приватизації яких визначено Законом України «Про особливості приватизації

²¹² Хліб України. - Сільські Вісті. - 1996, 19 листопада.

майна в агропромисловому комплексі». Завдяки зняттю заборони на приватизацію вдасться застосувати механізми приватизації, викладені у Законі України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» і ще додатково приватизується понад 700 підприємств АПК. Зокрема, це стосується: рибокомбінатів; елеваторів, хлібоприймальних та хлібозаготівельних пунктів; сільськогосподарських підприємств, що виробляють вино та інші алкогольні напої, тощо.²¹³

У деяких галузях переробної промисловості приватизація проводиться з використанням іноземних інвестицій. Проблема інвестування одна з найболючіших в системі АПК, переробних галузях зокрема. АПК України за наявності структури виробництва вимагає значного залучення інвестицій та розширення комерційних джерел фінансування. Це є однією з визначальних умов зростання виробництва. Проте останні 5 років характеризувались різким зменшенням загальних інвестицій, що призвело до серйозних обмежень як кількісних так і якісних показників виробництва. Останнім часом спостерігаються позитивні тенденції з боку приватних інвестицій, але це не більше як маленькі струмки. Майбутні інвестиції залежать від багатьох факторів: а) форми власності та господарювання в переробних галузях АПК; б) державних гарантій; в) розвитку відповідних внутрішніх інституцій, які б могли представити дану галузь як таку, якою б можна зацікавитись (бізнес-план, штрих-коди, упаковка, внутрішні інвестори, сервісне обслуговування галузі, державна політика); г) стану галузі, її прибутковості та здатності працювати в умовах ринку, вміння реагувати на його зміни і потреби.

Відповідно до Указу Президента України від 8 серпня 1995 року №719/95 для залучення внутрішніх та іноземних кредитних ресурсів та інвестицій в пріоритетні галузі економіки, було створено державну кредитно-інвестиційну компанію - Держінвест України. Згідно з дорученням прем'єр-міністра України (на лист Держінвесту від 13 лютого 1996 року № 0165) від 16 лютого 1996 року Держінвест України призначений відповідальним виконавцем проекту Міжнародного банку реконструкції та розвитку «Фонд передекспорних гаран-

²¹³ Приватизація в агропромисловому комплексі. - К.: Міжнародний центр приватизації, інвестицій та менеджменту, 1996. - С.6, 14, 17, 54.

тій».* Для виконання всіх робіт, пов'язаних з наданням, обліком та обслуговуванням гарантій і у відповідності до вимог світового банку при Держінвесті України засновується Група управління гарантіями (ГУГ). Вона є самостійною юридичною особою, має свій бюджет і виконує всі функції, пов'язані з наданням та обслуговуванням спеціальних державних гарантій від ризиків некомерційного характеру.²¹⁴

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 1995 року № 641 Р для розробки проекту Міжнародного банку реконструкції та розвитку «Фонд підтримки передекспортних гарантій» було створено міжвідомчу комісію яка підготувала пакет документів, серед яких рамковий гарантійний контракт «Спеціальна державна гарантія від ризиків некомерційного характеру», де міститься детальний перелік всіх некомерційних ризиків, можливі збитки від яких покриваються її власником, механізм і процедура такого покриття.²¹⁵

Президент України 19 березня 1996 року підписав закон № 93/96 - ВР «Про режим іноземного інвестування», що визначає особливості режиму іноземного інвестування на території України, виходячи з мети, принципів і положень законодавства України, а також Державні гарантії захисту іноземних інвестицій.²¹⁶

Зроблені кроки сприятимуть: а) збільшенню обсягів прямих контактів між підприємствами АПК та іноземними інвесторами; б) виходу українських галузей АПК на нові технолого-економічні рівні; в) конкурентоспроможності та експорту вітчизняної продукції сільського господарства та переробної галузі АПК; г) розвитку ринку фінансових послуг в системі АПК, стабілізації фінансово-кредитної

* Міжнародним банком реконструкції та розвитку (кредитна установа світового банку) розроблено проект «Фонд підтримки передекспортних гарантій», що забезпечує підтримку у формі фінансової гарантії на покриття можливих збитків від чітко визначеного переліку ризиків некомерційного характеру.

²¹⁴ Про хід реалізації проекту «Фонд підтримки передекспортних гарантій». - Пропозиція. - 1996. - №8. - С.6-7.

²¹⁵ Про хід реалізації проекту «Фонд підтримки передекспортних гарантій». - Пропозиція. - 1996. - №8. - С.6-7.

²¹⁶ Закон України «Про режим іноземного інвестування». - Діловий вісник. - 1996. - №8. - С.7-8.

системи; д) забезпеченню рівних умов розвитку всіх форм власності і господарювання; е) зростанню довіри до України як держави.

Згідно міжнародної агропродовольчої програми (ЕРС) за підрахунками регіонального менеджера Адріана Ніла загальні потреби в інвестиціях у сільськогосподарське виробництво та переробну промисловість становлять більше 35 мільярдів доларів США, з них у сільське господарство - 15 мільярдів доларів США, молочну промисловість - більше 150 мільйонів доларів США, м'ясопереробну - більше 120 мільйонів доларів США, цукрову - 12 мільярдів доларів США, зернопереробну - 1-1,5 мільярдів доларів США, переробку насіння і соняшнику - 1,2 мільярдів доларів США.²¹⁷

В системі Держхарчопрому створено Торговий Дім з представництвами в країнах СНД. Його основне завдання - забезпечити комплексні поставки української продукції на експорт. На початку 1996 року його акціонерами стали 60 підприємств галузі. Маркетингова служба у Торговому домі працює над відновленням старих та встановленням нових ділових зв'язків із споживачами вітчизняної продукції за межами України, в першу чергу в країнах СНД.²¹⁸

Різні форми зміни власності виявляються у молочній промисловості України. На початку 1996 року вона включала 528 молокопереробних підприємств та організацій. З них до складу Головомолпрому входять 54 підприємства, до корпорації «Дитяче харчування» - 9; до центру «Укрконсервмолоко», «Держхарчопрому» - 9, до агропромислових комбінатів - 32. Статус самостійних мало 14 підприємств.²¹⁹

На початку 90-х років ХХ століття до складу виробничої молочної бази України входило 422 підприємства по виробництву молочних продуктів, в тому числі підпорядкування Мінсільгосппроду 411, Держхарчопрому - 9, Мінекономіки - 2. Переробкою м'яса було зайнято 140 підприємств. Ними випускалося більше 450 найменувань харчової, технічної та медичної продукції обсягом понад 141,7

²¹⁷ Адріан Ніл. Майбутні інвестиції у сільськогосподарське виробництво та переробну промисловість. - Пропозиція. - 1996. - №8. - С.8-14.

²¹⁸ Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №1.

²¹⁹ Бондаренко В. Проблеми виробництва та реалізації молочної продукції. - Пропозиція.-1996.-№2.-С.40-41.

мільярдів карбованців.²²⁰ Протягом 1992-1996 років вказані підприємства були роздержавлені. Більшість із них перетворені у акціонерні товариства.²²¹ Одним із напрямків роботи молокопереробної промисловості є інтегрування інтересів товаровиробників і переробної промисловості шляхом створення асоціацій до складу яких входять колективні сільськогосподарські підприємства, селянські спілки, агрофірми, радгоспи, інші товаровиробники, молочні заводи, транспортні організації. Головна мета при створенні асоціацій - збільшення виробництва молочних продуктів з одночасним зменшенням витрат.

Стабілізації фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників-постачальників сировини та здешевлення молочних продуктів, створення системи реалізації молочної продукції та зміцнення технічної бази підприємств може сприяти: забезпечення пари-тету цін між продукцією сільського господарства, зокрема молока, та продукцією промисловості і послуг сервісного обладнання; встановлення державної дотації на молокосировину в розмірі 30-35% до договірної закупівельної ціни, яка відноситься на собівартість молочної продукції;- встановлення сезонних закупівельних цін на молоко; відміна на молочну продукцію податків на добавлену вартість; прирівнювання підприємств молочної промисловості в частині пільг щодо оподаткування прибутку до підприємств з переробки молока на власних потужностях в сільськогосподарських підприємствах; обмеження торговельної націнки при реалізації тваринного масла до 10, продукції з незбираного молока - до 15%; прийняття запропонованого науковцями механізму оплати закупленого молока в залежності від його складу з таким рівнем вартості компонентів - жирність 55%, сухий знежирений залишок - 45%.²²²

²²⁰Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Статистичні дані про виробничу базу м'ясної та молочної промисловості. - 1992. Березень.

²²¹Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Зведені дані про реформування підприємств переробної промисловості. - 1996. Грудень.

²²² Бондаренко В. Проблеми виробництва та реорганізації молочної продукції.- 1996.-№2.-С.40-41.

Прикладом плідної співпраці виробників і переробників служить організація роботи Ічнянського молокозаводу (Чернігівська область) з сільгосп підприємствами району. Відкривши в селах 53 приймальні пункти, матеріально зацікавивши виробника, переробне підприємство стабільно отримує сировину (молоко) і на цій основі ритмічно працює.²²³

Успішно діє акціонерне товариство «Геліос» (колишній Ужгородський маргариновий завод). Почали з оренди - акціонувались, збільшили (!) кількість робочих місць, впровадивши нове виробництво в межах українсько-польського підприємства «Сонях», що почало випускати майонез та кетчуп, протягом 3-х місяців відкрили новий цех. Тепер у «Геліос» - 300 працюючих. У колективі 92% акцій, 8% - у держави, пенсіонерів та бюджетників області, котрі змогли придбати цінні папери з аукціону, до речі, залишок їх, 3,5 тисяч - реалізовано через центр сертифікатних аукціонів. Продукція іде по Україні, в Росію, Прибалтику. У товариства своя медична частина, магазин, їдальня, готель для іноземних партнерів.²²⁴

На своєрідних принципах діє акціонерне товариство «Мрія» - колишній державний молочний завод у місті Черкаси. Тут має місце концентрація власності - 36% контрольного пакету акцій належить сімом членам правління, 20% акцій - власність інвесторів, в тому числі іноземних, а решта - кількох працівників товариства. Наявність більш як третини акцій у членів правління, дає можливість оперативно вирішувати найскладніші організаційно-технічні питання, часом без погодження на загальних зборах. У «Мрії», на відміну від інших молочних підприємств України, немає проблем як зі збутом так і, особливо, з постачанням. Тут платять за молоко істотно більше, ніж аналогічні підприємства, розташовані в кількох десятках кілометрів від ферми. Причому, розраховуються сповна і негайно - сюди регулярно привозять молоко 49 колективних сільськогосподарських підприємств області і одне навіть з сусідньої Полтавщини. «Мрія» створила власну роздрібну мережу, де молокопродукти продаються по

²²³ Бондаренко В. Проблеми виробництва та реорганізації молочної продукції.- 1996.-№2.-С.40-41.

²²⁴ Копейко В. Проблеми із збутом немає.-Харчова і переробна промисловість.- 1996.-№1.-С.4.

більш низьким цінам, ніж у державних і навіть приватних магазинах.²²⁵

Як і в інших підприємствах третього блоку АПК, на розвиток молочної промисловості негативно впливає зношеність устаткування. Матеріально-технічна база потребувала значного технічного переоснащення. У 1993 році 30% м'ясокомбінатів були розміщені в при місцевих, збудованих до 1950 року і незабезпечених в повній мірі водою, паром, холодом. До 40% холодильників та інших виробничих цехів потребували капітального ремонту, реконструкції та технічного переоснащення. Близько 50% технологічного, енергетичного та холодильного устаткування було морально та фізично застарілим, потребували заміни, а половина технологічного, 70% енергетичного і майже все холодильне устаткування виготовлялося за межами України.²²⁶ Оновлення устаткування молочної промисловості щорічно становить 2% (замість запланованих 15-20%). При цьому воно відбувається за рахунок поставок із країн СНД. Надзвичайно важливим є створення вітчизняного машинобудування по випуску устаткування для молочної промисловості. На це спрямована «Національна програма виробництва технологічних комплексів і устаткування сільського господарства, харчової та переробної промисловості». Вона включає створення 240 найменувань обладнання. Зокрема, передбачено розробити та створити виробництво сепараторів (9 найменувань), пастеризаційно-охолоджувальних установок (11 найменувань), фасувально-пакувальних автоматів (14 найменувань), обладнання для виробництва сиру, санітарної обробки технологічного обладнання та трубопроводів, лічильної для молока, насосів різних типів.

Відповідно з накресленнями «Програми...» на Дніпропетровському заводі «Авіаагрегат» налагоджено виробництво відцентрованих насосів потужністю 25 тисяч літрів молока, на Чернігівському приладо-будівельному підприємстві - лічильники - витратоміри для

²²⁵Феномен «Мрії». Думки на користь радикальної зміни форми власності.- Урядовий кур'єр.-1996, 5 листопада.

²²⁶Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про виробництво і переробку м'яса, продукції птахівництва, вівчарства. - 1993. Лютий.

молока.²²⁷ Однак, в цілому «Програма...» виконується повільно. Між тим, для стабільної роботи молочної промисловості важливо створити: 1-спеціалізоване машинобудування для переробки тваринницької продукції та системи сервісного його обслуговування, для організації серійного випуску сепараторів, пастеризаційно-охолоджувальних установок, фасувального обладнання; 2-розвинути індустрію виробництва таропакувальних матеріалів, споживчої тари і упаковки та поліграфічну базу для їх оформлення, яка відповідала б сучасним вимогам продовольчого ринку. Ця вимога є важлива і для інших підприємств третього блоку.

Нині частка фасованих харчових продуктів становить 25%. Головна мета - довести обсяг виробництва фасованих продуктів на підприємствах «Держхарчопрому» до 70%. За завданням «Держхарчопрому» спеціалісти Науково-інформаційного центру «Томаполхарчопак», при якому працює асоціація переробників, виготівників і споживачів тари для підприємств харчової промисловості (рік заснування - 1990, включає 31 організацію), розробили комплексну програму «Тара і упаковка для харчових продуктів». Її включено в «Державну програму розвитку виробництва тари і таропакувальних матеріалів на період до 2 000 року», затверджену у 1994 році.²²⁸

А у вересні 1995 року прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про внесення доповнень до державної програми розвитку виробництва тари і таро-пакувальних матеріалів на період до 2 000 року». Ці урядові рішення спрямовані на створення власної індустріальної бази таро-пакувального виробництва, забезпечення його необхідним обладнанням і сировиною у достатньому обсязі.²²⁹

Уже зроблено перші кроки. За рубежом для пакування харчових продуктів широко використовуються рулонні плівкові полівінілхлоридні (ПВХ) матеріали. Виробництво ПВХ композицій для виготовлення тари налагоджується в акціонерному товаристві «До-

²²⁷ Трембовецька Г. Утилізація використаних матеріалів.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №8. - С.27-28.

²²⁸ Яриш П. Упаковка: досвід, проблеми, перспектива.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №12.-С.26-30.

²²⁹ Кучеренко О. Додаткові ресурси.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №7.-С.24-25.

нецький хімзавод», виробництво ПВХ харчового призначення - у відкритому акціонерному товаристві «Слов'янський завод Тореласт». Всі розробки на вітчизняній сировині. Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат підключився до виробництва гофротари для упакування. Здійснено реконструкцію цеху по випуску підпергаменту на Понінківському картонно-паперовому комбінаті. Виробництвом етикеткового паперу займається Дніпропетровська паперова фабрика.²³⁰ Продовжує свою діяльність відкрите акціонерне товариство Київська поліграфічна фабрика «Зоря», що раніше забезпечувала всю Україну пакувальною продукцією. Замовники її: Укр-кондитер, Укрхлібпром, Укрспирт, Укрпродспілка.²³¹

Державе фінансування охоплює приблизно 20% завдань Програми. Звідси випливає необхідність вишукування додаткових фінансових ресурсів. Згідно з угодою між урядом України і товариством Європейської співдружності англійська фірма «Мотт ЮАйСі» в 1995 році закінчила роботу над проектом програми ТАСІС «Генеральний план розвитку промислового пакування харчової продукції України». Головна мета проекту - розробка напрямів промислового пакування харчової продукції в Україні, виготовлення бізнес планів для конкретних підприємств з метою залучення інвестицій з боку Європейського банку реконструкцій та розвитку та інших фінансових інститутів Європи, приватних капіталів. Особлива увага при цьому відводиться забезпеченню харчової продукції засобами пакування. Серед розроблених бізнес планів для 20 об'єктів є й об'єкти, передбачені Державною програмою. Більшість з цих проектів передана на експерт в Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), чи в Українські банки, де ЄБРР має свої відділи (Укркредитбанк, Аваль, Укрінбанк, Градобанк, Приватбанк).²³²

З 1993 року співпрацює з нами відома індійська фірма «Ніхром». Першим покупцем пакувальних машин став Київський маргариновий завод. На сьогодні на українських підприємствах є 50

²³⁰ Кучеренко О. Додаткові ресурси.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №7.-С.24-25.

²³¹ Бажан О. Запрошуємо до співпраці.-Харчова і переробна промисловість.-1996. - №6. -С.36.

²³² Кучеренко О. Додаткові ресурси. - Харчова і переробна промисловість.-1996.- №12.- С.26-30.

пакувальних машин.²³³ Виробниче об'єднання «Укрпластик» спільно з італійською фірмою FIAR мають намір організувати виробництво пакувальних ПВХ - матеріалів. Це ПВХ плівки з твіст-ефектом для упакування карамелі, що вже пройшла випробування на вітчизняних кондитерських фабриках та показала хороші результати; а також ПВХ - стрейч-плівки для упакування м'яса та рибних продуктів.²³⁴ Є вже перші вітчизняні ластівки на міжнародному ринку. Це промислово-комерційна компанія «ЛВГ і КО» (місто Маріуполь) по виробництву тари і упаковки.²³⁵

Важливим для пропаганди сучасної тари і упаковки, а також обладнання для їх виготовлення є міжнародні виставки («Упаковка – 96» (Київ)) та конференції (Міжнародна конференція «Упаковка: обладнання, матеріали, переробка відходів, екологія» (1996 рік)).²³⁶

У науковому інформаційному центрі організована постійно діюча виставка з проблем сучасного таропакування. А в п'яти регіонах України «Томахолкарчопак» разом з Укрпродспількою створюють на базі нашого обладнання центри по забезпеченню підприємств та-рою та упаковкою.²³⁷

Ще однією обов'язковою умовою виходу на світовий ринок є наявність штрихового кодування продукції. У країнах Європейського співтовариства, куди 9 листопада 1995 року офіційно прийнято Україну, вже давно й успішно функціонує автоматизована система управління обігу споживчих, в тому числі й харчових, товарів. Європейська асоціація товаровиробників запропонувала нову систему кодування споживчих товарів EAN (European article numbering) - європейська нумерація товарів.²³⁸

² Яриш П. Упаковка: досвід, проблеми, перспективи. - Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №.12. - С.26-30.

²³⁴ Джанні Є. та ін. Перспективні пакувальні плівки. - Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №.8. -С.28-29.

²³⁵ Яриш П. Упаковка: досвід, проблеми, перспективи. - Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №.12. - С.26-30.

²³⁶ Нові члени ТПП України. - Діловий вісник. - 1996. - №1.-С.9.

²³⁷ Гутін С. «Термопластик автомат»- партнер надійний.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №8. -С.31-33.

²³⁸ Хромов О. Це не данина моді, а перепустка на зовнішній ринок.- Харчова і переробна промисловість.-1996.-№.7. - С.15-16.

У нашій країні нагромаджений деякий досвід щодо кодування товарів. Так, акціонерне товариство «Одеса» (колишня кондитерська фабрика ім. Рози Люксембург) близько трьох років тому через посередника - науково-виробниче об'єднання «Спектр» (Київ) звернулось до Європейського співтовариства та здобуло право на застосування штрихового кодування продукції під власним кодом виробника 0033. Значна частина виробів акціонерного товариства надходить у продаж із штрих-кодами. Для налагодження системи кодування необхідні пакувальні лінії, сканери (здійснюють прийом інформації), персональні комп'ютери (містять відомості про товар). Підприємство вже зараз має право виходу із своїми високоякісними товарами на європейський ринок.²³⁹

Певні особливості виявилися у реформуванні форм власності у цукровій промисловості. Це зумовлено рядом обставин: а) для галузі характерним є сезонний характер виробництва; б) у структурі витрат досить високою є вага сировини (до 70%); в) значним був рівень фізичного зносу обладнання на багатьох заводах (в середньому понад 50,5%, а на окремих підприємствах - 70-80%).

У червні - серпні 1992 року, коли розроблялися шляхи приватизації, домінували судження про приватизацію окремих підрозділів цукрових заводів. Вони не одержали підтримки. З урахуванням вказаних обставин рекомендувалось проведення приватизації цукрових заводів переважно як цілісних майнових комплексів і реформування їх в акціонерні товариства. Водночас визначалось за можливе в окремих випадках, в залежності від ступеня взаємозв'язку з основним виробництвом, розглядати як самостійні об'єкти приватизації цілісні комплекси структурних підрозділів підприємств, як правило, допоміжного характеру (ремонтні, транспортні, будівельні та інші підрозділи). Передбачалась і можливість викупу майна цукрових підприємств в цілому і окремих їх підрозділів зокрема. При цьому визначалось, що це стосується малоперспективних заводів. З метою їх модернізації допускалось залучення іноземних інвестицій.²⁴⁰

²³⁹ Хромов О. Це не данина моді, а перепустка на зовнішній ринок.- Харчова і переробна промисловість.-1996.-№.7. - С.15-16.

²⁴⁰ Архів Держхарчопрому України. Ф. 4743. Оп.1. Спр.149. Арк. 34-35.

У цукровій промисловості приватизація відбувалась досить швидкими темпами, про що свідчать дані таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Стан приватизації у цукровій промисловості в 1995-1996 роках*

Стан приватизації	Кількість приватизованих підприємств, одиниць		
	01.01.1995	01.01.1996	01.02.1996
1	2	3	4
Кількість цукрових заводів	194	194	194
в тому числі державних	131	76	45
Приватизовано	28	58	62
Знаходяться у стані приватизації	35	60	87

Заводи перетворюються в основному на відкриті акціонерні товариства. Власниками акцій стають деякі буряководи і працівники цукрових заводів. На деяких підприємствах невеличка частка акцій належить Фонду державного майна з правом наступного ви-купу акціонерами. Є приватизовані заводи, які мають пакети акцій конкурсного продажу. Кращі результати спостерігаються на приватизованих заводах, бо створюються умови для реструктуризації заводів та можливості повної самостійності.²⁴¹

Основними виробниками сировини для заводів є 9 тисяч колективних і державних сільськогосподарських підприємств, 6 тисяч фермерських господарств (загальна площа посівів 1,5 мільйона гектарів). В 1995 році господарства не мали державних замовлень на цукрові буряки, а всю сировину здавали на давальницьких умовах, а за послуги по її переробці частина цукру (в середньому по Україні - 32,5%) залишалася підприємствам. Весь цукор надійшов на ринок за

* Пропозиція - 1996. - №9.-С.36-37.

²⁴¹ Мелентьев Б. Виробництво цукру: статистика та тенденції. - Пропозиція - 1996. - №9.-С.36-37.

вільними цінами.²⁴² Так, наприклад, співпрацюють трудівники Самбірського цукрового заводу та виробники сировини. На базі підприємства створено асоціацію, до якої ввійшли селянські спілки: Новосілівська, Михайлевицька, Вошанецька.²⁴³

Постановою уряду Мінсільгосппроду, Держхарчопрому, урядові Криму, обласним державним адміністраціям доручається вжити організаційних заходів з метою створення на базі цукрових заводів та сільськогосподарських підприємств агропромислових формувань по вирощуванню й переробці цукрового буряку.²⁴⁴ На думку спеціалістів, формування перспективної мережі підприємств повинно здійснюватися за принципом мікрорайонування цукробурякової зони. Для більшості заводів можна сформувати комплектні сировинні зони з доставкою буряків автотранспортом на відстані не більше 35-40 км. Можна сформувати близько 130 мікрорайонів, розраховуючи на забезпечення сировиною базових заводів потужністю від 6 до 9 тисяч тонн на добу.²⁴⁵

За останні 5 років обсяг виробництва цукрових буряків в Україні скоротився на 12,3 мільйонів тонн, а звідси - виробництво цукру з 5 до 3,5 мільйонів тонн.²⁴⁶ Застаріла та недосконала техніка, невеликі потужності цукрових заводів - 2-3 тисячі тонн в день (на Заході - 6-12 тонн в день) є фактор, що знижує їх конкурентноспроможність на міжнародному рівні. За оцінкою Міністерства сільського господарства і продовольства України 50 цукрових заводів знаходиться у задовільному стані, 50 - у незадовільному, більш як 90 - є банкрутами.²⁴⁷

Для виведення бурякосіючих господарств, а згодом і цукрових заводів, з глибокої кризи з ініціативи міністерств та відомств АПК,

²⁴² Головняк Ю. Ринок цукру: потрібна нова стратегія.-Діловий вісник.-1996.-№10.-С.14-15.

²⁴³ Воробель І. На взаємовигідних умовах.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №4. - С.12-13.

²⁴⁴ Пропозиція.-1996.-№4. - С.4.

²⁴⁵Слюсар В. Проблеми й перспективи розвитку цукрової про-мисловості. - Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №12. - С.16-17.

²⁴⁶ Мелентьев Б. Виробництво цукру: статистика та тенденції. - Пропозиція - 1996. - №9.-С.36-37.

²⁴⁷ Адріан Ніл. Майбутні інвестиції у сільськогосподарське ви-робництво та переробну промисловість. - Пропозиція. - 1996. - №8. - С.8-14.

Агропромбанк Україна та Українська агропромислова біржа спільно з всесвітньо відомими фірмами Німеччини та Австрії - Франц Клейне, АгрЕво, КВС ТОПЕКС створили спільне українсько-австрійсько-німецьке підприємство «Укрінтерцукор» і розробили Проект вирощування цукрового буряку на 5100 гектарах за прогресивними технологіями. Пріоритет віддається господарствам, що об'єднанні в агропромислові комплекси (асоціації, товариства, комбінати та інші) і мають у своєму складі бурякосіючі господарства та переробні підприємства.²⁴⁸

Вже першого сезону (1995 рік) із бурякосіючими господарствами різних форм власності було укладено 118 договорів про спільну діяльність, в яких на правах рівноправних партнерів взяли участь 49 цукрових заводів. Заявки на участь подали 11 областей України. Перевага надавалась Київській, Вінницькій, Полтавській областям. За масштабами впровадження нової технології і обсягами поставок матеріально-технічних ресурсів у стислі строки, а також новизною виробничих відносин не було аналогів (понад 50 тисяч гектарів, 580 агрегатів сільськогосподарської техніки, 33958 упаковок елітного насіння, 30625 літрів/кілограм засобів захисту рослин).²⁴⁹

Середня врожайність за проектом склала 374 центнери з гектара за середньої цукристості 17,5%. Це на 140 центнерів вище від середнього врожаю цукрового буряку вирощеного в Україні 1995 року, а за цукристістю - на 1,54%. По областях відповідно: Полтавська - 421,6 центнерів з гектара - 18,28%, Вінницька - 445,0 центнерів з гектара - 18,9%, Дніпропетровська - 408,6 центнерів з гектара - 17,1%. Значно нижча врожайність у Рівненській, Волинській, Львівській областях (у зв'язку з погодними умовами). Середня врожайність по областях - 191 центнерів з гектара при цукристості 15,59%, по господарствах учасниках проекту - 287 центнерів з гектара при цукристості - 18,18%.²⁵⁰

²⁴⁸ Проект «Укрінтерцукор» - програма виведення цукрової галузі з кризового стану. - Пропозиція. - 1996. - №10. - С.36-39.

²⁴⁹ Хряков Ф. Реалізація Проекту вирощування цукрового буряку за прогресивною технологією.-Пропозиція. - 1996. - №11.-С.32-33.

²⁵⁰ Хряков Ф. Реалізація Проекту вирощування цукрового буряку за прогресивною технологією.-Пропозиція. - 1996. - №11.-С.32-33.

Позитивною тенденцією у розвитку цукрової промисловості є приватні інвестиції. Так, англійська компанія Tate & Lyle придбала 60% акцій крупного цукроворафінадного заводу в Одесі. І в 1996-1997 роках планує вкласти ще 15 мільйонів доларів на розширення виробничих потужностей заводу до 1-1,5 тисяч тонн в день (1995 рік - 750 тонн в день).²⁵¹

При наявності певних відмінностей у приватизації галузевих підприємств переробної промисловості, більшість з них приватизовані шляхом перетворення їх у відкриті акціонерні товариства з подальшим продажем їх акцій у кілька етапів: 1) пільговий продаж сільгоспвиробникам (за сертифікати і гроші); 3) відкритий продаж громадянам та фінансовим посередникам (за сертифікат); 4) відкритий продаж громадянам та юридичним особам (за гроші).²⁵²

У процесі створення і становлення нових аграрних формувань особливу роль відіграє агропромислова інтеграція, тобто створення агропромислових асоціацій з участю виробників сільськогосподарської продукції, переробних підприємств і торгівлі. В умовах України перспектива - за створення підприємств, в яких відповідна особа орендує майнові і земельні паї членів цих підприємств. Нині триває активний пошук найефективніших моделей реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств і форм господарювання. Їх практична реалізація залежить від природно-економічних, соціально-технічних та інших умов регіонів України. У Львівській та ряді інших західних областей поширення набувають приватно-орендні підприємства, селянські спілки; у Донецькій - сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю; Сумській - акціонерні товариства закритого типу; Кіровоградській - малі виробничі колективи кооперативного характеру тощо.²⁵³

Зросла кількість структур по переробці сільськогосподарської продукції в колективних сільськогосподарських підприємствах. Протягом 1991-1995 років в колгоспі "Серп і молот" Смілянського району

²⁵¹ Світові ринки. - Діловий вісник. - 1996. - №10.-С.28.

²⁵² Кізіма А.Я. Приватизація переробної галузі АПК: проблеми і перспективи.- Економіка АПК.-1996.-№1.-С.24.

²⁵³ Як господарювати на землі - колективно чи індивідуально? - Голос України. - 1997, 30 січня.

на Черкащині побудували млин, круп'яний та консервні цехи, пекарню.²⁵⁴ У 24 колективних сільськогосподарських підприємствах Шаргородського району Вінницької області в 1996 році обладнали свої власні міні - пекарні. Це дало змогу значно здешевити ціни на хлібобулочні вироби, зменшити витрати на доставку їх споживачам.²⁵⁵ Мешканці села Дністрівка Сокирянського району Чернівецької області відмовились одержувати дивіденди, які їм належали в місцевій селянській спілці. Ці гроші вони вирішили вкласти у будівництво олійні. Вона, на думку громади, конче потрібна. Адже на своїх присадибних ділянках люди здавна вирощують соняшник і виробляють олію для власних потреб, реалізуючи значну частину на ринку. Технологічне обладнання замовили на підприємствах України, Молдови та Росії, а решту місцеві механізатори виготовили самі. У грудні 1996 року олійня стала до ладу. Колектив з трьох осіб переробляє за добу 8 тонн соняшнику.²⁵⁶

В ряді регіонів України створюються асоціації сільських товаровиробників та працівників підприємств харчової промисловості. У Статуті асоціації «Харківм'ясопром» визначено, що вона створена з метою координації господарської діяльності її учасників, захисту прав і інтересів членів асоціації у державних та інших організаціях, а також сприяння ефективному розвитку виробництва шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу, нових технологій та передового досвіду для подальшого розвитку виробництва, поліпшення соціальної сфери в інтересах трудових колективів учасників асоціації. У Статуті асоціації «Прикарпатм'ясо» (місто Івано-Франківськ) записано, що вона створюється з метою постійної координації господарської діяльності її членів з питань заготівлі, переробки та реалізації м'яса і м'ясопродуктів, встановлення взаємовигідних зв'язків між сільськогосподарськими товаровиробниками і сільськогосподарськими підприємствами.²⁵⁷

²⁵⁴ Журавель В. Людина, яка пізнала правду хліба. - Урядовий кур'єр. - 1996, 11 січня.

²⁵⁵ Кимак Л. Свій хліб. - Сільські вісті. - 1996, 24 січня.

²⁵⁶ Олійня на дивіденди. - Урядовий кур'єр. - 1996, 31 грудня.

²⁵⁷ Урядовий кур'єр. - 1996, 21 січня.

Створено товариство з обмеженою відповідальністю промисловий центр – «Агромелпром», яке здійснюватиме промислові розробки, видобуток та переробку вапняно-крейдових покладів і на цій основі виробництво комбікормових та концентрованих кормів, товарів народного споживання, будівельних матеріалів, предметів побуту, продукції виробничо-технічного призначення.²⁵⁸

Проте аналіз показує, що чинне законодавство не забезпечує потрібної участі сільськогосподарських товаровиробників у приватизації переробних і агросервісних підприємств, особливо орендних. Протягом 1993-1995 років у власність трудових колективів орендних підприємств без викупу переходило від 60 до 80 і більше відсотків вартості майна²⁵⁹, що поставило в нерівні умови приватизації членів трудових колективів орендних підприємств і сільськогосподарських товаровиробників.

За станом на 1 грудня 1996 року без участі сільськогосподарських товаровиробників здійснено акціонування 51% підприємств, а в більшості випадків - з продажем їм незначної кількості акцій²⁶⁰, що різко погіршило забезпечення переробних підприємств сировиною, а товаровиробників змусило зводити примітивні переробні цехи. А це не на користь як сільськогосподарським, так і особливо, переробним підприємствам.

В той же час і ті частки майна, що виділялися планами приватизації для пільгового продажу сільськогосподарським товаровиробникам, в багатьох випадках ними не викуплялися. Так, по акціонерному товариству Ржищенського сирзаводу Волинської області із виділених сільгоспвиробникам 54% акцій, фактично було викуплено 10%, по акціонерних товариствах Братського сирзаводу - із 50% виділених акцій викуплено 20%, а Вознесенського сиркомбінату Миколаївської області викуплено 70% акцій. По молокопереробних

²⁵⁸ Урядовий кур'єр. - 1997, 1 лютого.

²⁵⁹ Поточний архів Міністерства статистики України. Оперативні дані про хід реформування підприємств переробної промисловості України за станом на 1 січня 1996 року. - С.9.

²⁶⁰ Поточний архів Міністерства статистики України. Оперативні дані про хід реформування підприємств переробної промисловості України за станом на 1 грудня 1996 року. - С.10.

підприємствах Одещини із виділених товаровиробниками акцій в розмірі 62% від державної частки майна викуплено 20%. В Чернігівській області із 46% від вартості майна загальнодержавної власності та 50% від власності орендарів, було викуплено лише 3,5% зазначених акцій. Це свідчило про вкрай низький рівень організації цієї роботи на місцях з боку органів приватизації, сільгосп-продорганів, керівників і спеціалістів підприємств.²⁶¹

Отже, для ефективного функціонування виробничих структур у післяприватизаційний період необхідно: а) забезпечити пріоритетність участі і сприятливих умов для одержання сільськогосподарськими товаровиробниками не менше 51% акцій підприємств, що приватизуються, які займаються переробкою сільськогосподарської продукції, а також агросервісних; б) щоб контрольний пакет акцій знаходився у юридичних осіб - поставщиків сировини.

Має свої особливості і приватизація переробних підприємств, які знаходяться на оренді, а також ті, які викуплені трудовим колективом через оренду. Участь сільськогосподарських товаровиробників у приватизації таких підприємств обмежена. Для участі в приватизації на умовах кооперації з сільськогосподарськими товаровиробниками необхідний додатковий випуск акцій в розмірі, що забезпечить одержання ними контрольного пакету. Одним із напрямків вирішення цього питання може бути дозвіл на видачу (продажу) акцій в рахунок заборгованості за здану продукцію.

Досвід свідчить, що конче необхідно культивувати інтеграційні процеси у другому та третьому блоках АПК на основі технологічного циклу “виробництво сировини - переробка - реалізація”. Інтеграція у цих блоках - об’єктивний процес, пов’язаний з необхідністю підвищення ефективності суспільного виробництва та конкурентоспроможності продукції як на внутрішньому, так і на світовому ринках.

Розвиток інтеграції в АПК має ще одне надзвичайно важливе завдання - подолання монополізму і диктату переробних галузей по відношенню до виробників сировини, забезпечення реальної кооперації та узгодження їх господарської діяльності. Найбільш

²⁶¹ Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Інформація про хід реформування підприємств системи Мінсільгосппроду України за станом на перше квітня 1996 року. - 1996. - Травень.

перспективною є форма інтеграції за участю сільськогосподарських, переробних, обслуговуючих, торговельних підприємств, інших юридичних (можливо й фізичних) осіб, включаючи зарубіжних та інших інвесторів з метою встановлення стабільних технологічних і економічних зв'язків між учасниками інтегрованого формування і забезпечення якнайповнішого використання потужностей сільськогосподарських і переробних підприємств. Такі інтегровані структури можуть формуватися на районному, обласному та загальнодержавному рівнях. Це можуть бути асоціації, акціонерні товариства, фінансово-агропромислові групи, корпоративні об'єднання та інші формування.

В процесі реформи виробничих відносин і структури управління докорінні зміни відбуваються і в статусі та формах діяльності підприємств переробної промисловості. По-перше, відповідно до Закону "Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі" підприємства олійно-жирової промисловості, хлібокомбінати, хлібзаводи, елеватори, макаронні фабрики залишилися державною власністю і входять до структур певних міністерств і державних комітетів. По-друге, приватизовані підприємства виробничого та сервісного характеру в більшості своїй мають статус акціонерних товариств відкритого типу. По-третє, утвердились приватні підприємства, тобто набув розвитку малий бізнес у сфері торгівлі та комунального обслуговування. При цьому відзначилося дві категорії малого бізнесу: а) підприємства створені приватним капіталом у 1992-1996 роках (близько 95 тисяч); б) малі підприємства, які стали такими в результаті приватизації (з початку роздержавлення їх кількість на кінець 1996 року досягла 49 тисяч; майже 108 тисяч, 65% їх загальної чисельності діяли в сільській місцевості.²⁶² По-четверте, зростає чисельність українсько-іноземних підприємств по переробці сільськогосподарської продукції та реалізації виробів продовольчих товарів. По-п'яте, характерною особливістю розвитку переробної промисловості в сучасних умовах є те, що підприємства по переробці сільськогосподарської продукції (млини, олійні), виробництву товарів народного споживання (пекарні, консервні заводи, цехи), комунально-побутового обслуговування (магазини, пункти ремонту побутової

²⁶² Поточний архів Міністерства статистики України. Зведені дані про розвиток малого бізнесу в Україні. - 1996. Грудень.

техніки) є комунальною власністю, якою розпоряджаються органи місцевого самоврядування. Влітку 1996 року до комунальної власності в сільській місцевості України відносились майже 2/3 об'єктів переробної промисловості, понад 20% ще становили державну власність, майже 16% були структурами колективних сільськогосподарських підприємств, асоціацій фермерів, підрозділів споживчої кооперації.²⁶³

Органи місцевого самоврядування не лише управляють майном, що є в комунальній власності, але й враховують можливості підприємств усіх форм власності, які розташовані на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, при затвердженні бюджетів, програм соціально-економічного і культурного розвитку. У відповідності з цим встановлюються місцеві податки і збори. Є ряд факторів, які негативно впливають на розвиток переробної промисловості. По-перше, продукція сільського господарства і переробної промисловості є неконкурентоспроможна на внутрішньому ринку. Більш дешеві імпортовані продовольчі товари знаходять збут. Дорога вітчизняна продукція при вкрай низькому платоспроможному попиті не знаходить збуту. Товаровиробники змушені реалізовувати вироблену продукцію або обмінювати її за цінами нижчими від затрат. В результаті згортається м'ясне і молочне скотарство, птахівництво, громадський сектор відмовляється від трудомісткого овочівництва та картоплярства, значно зменшилось виробництво буряків, що ускладнило постачання переробних підприємств потрібною сировиною. По-друге, значна кількість сировини вивозиться за кордон (у 1996 році вивезено 30% вирощеного соняшнику та чверть усієї сирої, тобто неочищеної олії). По-третє, відсутня дійова заготівельна інфраструктура, внаслідок чого власники індивідуальних господарств у 1996 році зуміли продати переробникам лише третину м'ясної та четверту частину молочної продукції.²⁶⁴

²⁶³ Підраховано за даними Міністерства статистики України про роздержавлення і приватизацію власності у харчовій та легкій промисловості. - 1996. Серпень.

²⁶⁴ Кучма Л.Д. Реформування АПК: конкретна робота, персональна відповідальність. - К.: Нива, 1997. -24с.

Джерела та література:

1. Адріан Ніл. Майбутні інвестиції у сільськогосподарське виробництво та переробну промисловість. - Пропозиція. - 1996. - №8. - С.8-14.
2. Архів Держхарчопрому України. Ф. 4743. Оп.1. Спр. 86. Арк. 18-20, 57-59, 61-63, 70-72, 94-96. Спр.87. Арк.116-118.
3. Архів Держхарчопрому України. Ф. 4743. Оп.1. Спр. 86. Арк. 38-39.
4. Архів Держхарчопрому України.Ф.4743.Оп.1.Спр.149. Арк.7.
5. Архів Держхарчопрому України. Ф. 4743. Оп.1. Спр.149. Арк. 34-35.
6. Бажан О. Запрошуємо до співпраці.-Харчова і переробна промисловість.-1996. - №6. -С.36.
7. Бондаренко В. Проблеми виробництва та реалізації молочної продукції. - Пропозиція.-1996.-№2.-С.40-41.
8. Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №41. - С.189-190.
9. Воробель І. На взаємовигідних умовах.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №4. - С.12-13.
10. Головняк Ю. Ринок цукру: потрібна нова стратегія.-Діловий вісник.-1996.-№10.-С.14-15.
11. Гутін С. «Термопластик автомат»- партнер надійний.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №8. -С.31-33.
12. Джанні Є. та ін. Перспективні пакувальні плівки. - Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №.8. -С.28-29.
13. Журавель В. Людина, яка пізнала правду хліба. - Урядовий кур'єр. - 1996, 11 січня.
14. Закон України «Про режим іноземного інвестування».- Діловий вісник. - 1996. - №8. - С.7-8.
15. Кимак Л. Свій хліб. - Сільські вісті. - 1996, 24 січня.
16. Кізима А.Я. Приватизація переробної галузі АПК: проблеми і перспективи.-Економіка АПК.-1996.-№1.-С.23-28.
17. Конституція України.- К.: Преса України, 1996. – 64с.
18. Копейко В. Проблеми із збутом немає.-Харчова і переробна промисловість.-1996.-№1.-С.4.
19. Кучеренко О. Додаткові ресурси.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №7.-С.24-25.

20. Кучма Л.Д. Реформування АПК: конкретна робота, персональна відповідальність. - К.: Нива, 1997. -24с.
21. Мелентьєв Б. Виробництво цукру: статистика та тенденції. - Пропозиція - 1996. - №9.-С.36-37.
22. Олійня на дивіденди. - Урядовий кур'єр. - 1996, 31 грудня.
23. Перелік державних підприємств і організацій агропромислового комплексу, приватизація яких здійснюється за погодженням Кабінету Міністрів України. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 10 липня 1996 року - Урядовий кур'єр. - 1997, 23 січня.
24. Підраховано за даними Міністерства статистики України про роздержавлення і приватизацію власності у харчовій та легкій промисловості. - 1996. Серпень.
25. Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду України. Оперативні дані про хід реформування в системі Мінсільгосппроду України.1996.Лютий.
26. Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду України. Оперативні дані про хід реформування в системі Мінсільгосппроду України.1996.Серпень.
27. Поточний архів Держхарчопрому України. Інформація про процес реформування власності у харчовій промисловості. 1996. Січень.
28. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про виробництво і переробку м'яса, продукції птахівництва, вівчарства. - 1993. Лютий.
29. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Інформація про хід реформування підприємств системи Мінсільгосппроду України за станом на перше квітня 1996 року. - 1996. - Травень.
30. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Зведені дані про реформування підприємств переробної промисловості. - 1996. Грудень.
31. Поточний архів Міністерства сільського господарства і продовольства України. Статистичні дані про виробничу базу м'ясної та молочної промисловості. - 1992. Березень.
32. Поточний архів Міністерства статистики України. Зведені дані про розвиток малого бізнесу в Україні. - 1996. Грудень.

- Поточний архів Міністерства статистики України. Про роздержавлення і приватизацію власності у харчовій та легкій промисловості. - 1996. Серпень.
33. Поточний архів Міністерства статистики України. Зведені дані про хід реформування підприємств системи Мінсільгосппроду України за станом на 1 січня 1997 року. -1997. Січень.
34. Поточний архів Міністерства статистики України. Оперативні дані про хід реформування підприємств переробної промисловості України за станом на 1 січня 1996 року. - С.9.
35. Поточний архів Міністерства статистики України. Оперативні дані про хід реформування підприємств переробної промисловості України за станом на 1 грудня 1996 року. - С.10.
36. Поточний архів Міністерства статистики України. Зведені дані про хід реформування підприємств системи Мінсільгосппроду України за станом на 1 січня 1997 року.-1997. Січень.
37. Приватизація в агропромисловому комплексі. - К.: Міжнародний центр приватизації, інвестицій та менеджменту, 1996. – 240с.
38. Приватизація в АПК: законодавчі та нормативні акти. Збірник документів. – К.: Фонд державного майна в Україні, 1995. – 240с.
39. Проект «Укрінтерцукор» - програма виведення цукрової галузі з кризового стану. - Пропозиція. - 1996. - №10. - С.36-39.
40. Про хід реалізації проекту «Фонд підтримки пердекспортних гарантій». - Пропозиція. - 1996. - №8. - С.6-7.
41. Пропозиція.-1996.-№4. - С.4.
42. Пропозиція - 1996. - №9.-С.36-37.
43. Світові ринки. - Діловий вісник. - 1996. - №10.- С.28.
44. Семенюк В. Етап і перспектива розвитку підприємств в системі хлібопродуктів в умовах ринкових відносин.-Харчова і переробна промисловість.-1995.-№1.-С.1-3.
45. Слюсар В. Інтенсифікація виробництва у харчовій промисловості України.-Економіка України.-1996.-№2.-С.57-64.
46. Слюсар В. Проблеми й перспективи розвитку цукрової промисловості. - Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №12. - С.16-17.
47. Смешко С. За класичною технологією. - Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №9. - С.28-29.

48. Трембовецька Г. Утилізація використаних матеріалів.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №8. - С.27-28.
49. Урядовий кур'єр. - 1996, 21 січня, 15 серпня.
50. Урядовий кур'єр. - 1997, 1 лютого.
51. Феномен «Мрії». Думки на користь радикальної зміни форми власності.-Урядовий кур'єр.-1996, 5 листопада.
52. Хліб України. - Сільські Вісті. - 1996, 19 листопада.
53. Хромов О. Це не данина моді, а перепустка на зовнішній ринок.- Харчова і переробна промисловість.-1996.-№.7. - С.15-16.
54. Хряков Ф. Реалізація Проекту вирощування цукрового буряку за прогресивною технологією.-Пропозиція. - 1996. - №11.-С.32-33.
55. Як господарювати на землі - колективно чи індивідуально? - Голос України. - 1997, 30 січня.
56. Яриш П. Упаковка: досвіт, проблеми, перспектива.-Харчова і переробна промисловість. - 1996. - №12.-С.26-30.

ВИСНОВКИ

Зміна економічної системи в Україні об'єктивно вимагає вирішення проблеми власності не лише у сільському господарстві, а й у промислових галузях АПК, що мають два напрями. Перший-підприємства, що випускають сільськогосподарську техніку, мінеральні добрива, засоби захисту рослин, запасні частини. Другий - підприємства, що переробляють сільгосппродукцію (більшість з них належать до харчової та легкої промисловості). Вказані підприємства до початку 90-х років були загальнодержавною власністю, при цьому підприємства першого напрямку - союзного підпорядкування. Після проголошення незалежності України вони перейшли у власність української держави і стали суб'єктами демонополізації, роздержавлення, приватизації. Досвід підтвердив, що це - єдино можливий шлях до формування реально вільних і рівноправних ринкових суб'єктів, без чого не може існувати соціально-економічне середовище ринкового господарювання. Демонополізація державної власності відкриває дорогу всім іншим соціально-економічним нововведенням до яких належить гарантоване утвердження рівноправності усіх форм власності, розвиток конкуренції, формування реальних господарств, здійснення ефективної підприємницької діяльності. Реформування власності на цих засадах має незворотний характер.

У процесі демонополізації, роздержавлення, приватизації утверджується ринкова економіка, яка відображає матеріалізацію товарно-грошових відносин, суспільну форму розвитку продуктивних сил. Загально визнаними ознаками ринкової економіки є: багатокладність економіки, в тому числі й приватизаційний сектор, нормальне функціонування приватної власності; економічна відособленість, тобто повна економічна самостійність та економічна відповідальність товаровиробників; панування еквівалентних, тобто економічно справедливих зв'язків та відносин між господарюючими суб'єктами; реальна дієздатність товарно-грошового інструментарію; розвиненість ринкової інфраструктури - різного роду бірж та їх інструментів, маркетингових служб, інформаційно-посередницьких та інших фірм. Характерно, що особливості вказаних явищ виявляються у кожному з блоків агропромислового комплексу.

За станом на 1 січня 1997 року у першому блоці АПК було роздержавлено до 15% підприємств. При цьому виявились такі специфічні риси. По-перше, більшість з них є великими підприємствами та відносяться до загальнодержавної власності. По-друге, до початку 90-х років їм був властивий високий рівень самоінвестування, бо вироблювана ними продукція реалізувалась у плановому порядку та за рахунок державних коштів, які у чітко встановлені терміни їм переводились. По-третє, нарощування фондів багатьох підприємств відбувалось за рахунок комерційних операцій. По-четверте, вони відрізнялись стабільністю трудових колективів, що зумовило пряму залежність розміру створених фондів від трудового внеску кожного працівника. З урахуванням цього реформування здійснювалось на основі забезпечення оплатної та безоплатної приватизації. Оплатна приватизація проводиться трьома шляхами: розпродаж акцій та паїв; передача в оренду з правом викупу; розпродаж підприємств або частини їх майна на умовах конкурсу чи аукціону.

Безоплатна приватизація здійснюється на основі вручення працівникам сертифікатів. Більшість підприємств першого напрямку перетворені відповідно в акціонерні, орендні, кооперативні, приватновласницькі. Серед останніх з'явилися мережі середніх і малих підприємств вузького профілю. В цілому роздержавлення та приватизація вищезгаданих підприємств відбувається повільно. Великі підприємства (Харківський тракторний, Кіровоградський завод сільгоспмашин, Мелітопольський - транспортних гідроагрегатів та інші) залишаються державними. Не проводиться реформування форм власності та господарювання на підприємствах військово-промислового комплексу, що почали випуск сільгосптехніки.

У переробній промисловості процес реформування форм власності та господарювання відбувався більш швидкими темпами (Див. додатки. Таблиця 18), ніж у сільськогосподарському машинобудуванні та аграрному секторі АПК, але, при цьому не поетапно. Роздержавлення, приватизація і зміна форм господарювання проводилися одночасно, особливо при реформуванні підприємств у приватні. Це зумовлено тим, що, відповідно до законодавства, зміна економічних відносин у вищезгаданій галузі відбувалась шляхом проведення аукціонів, тобто продажу певних підприємств на

конкурсній основі - власником ставав той, хто пропонував вищу плату за об'єкт.

Реформування у легкій і текстильній промисловості йшло шляхом корпоратизації. За станом на перше січня 1996 року у системі Держкомлегтексту 62% становили приватизовані, 27% - орендні і тільки 18 - державні підприємства. Понад 2/3 приватизованих і орендних підприємств стало акціонерними товариствами.²⁶⁵

Специфічно відбувається реформування у переробній промисловості (хлібзаводи, м'ясокомбінати, молоко- та цукрозаводи, підприємства по виробництву борошна, круп, кормів). На 1 січня 1996 року приватизовано понад 500 і передано в оренду близько 400 підприємств харчової промисловості. На їх базі створено 380 асоціацій, 125 концернів, корпорацій, консорціумів, 98 акціонерних товариств. Концерни створені з урахуванням виробничої спеціалізації підприємств – «Укрцукор», «Укрм'ясо», «Укрмолпром», «Укрпродспілка», «Укроліяжирпром».²⁶⁶

У легкій та харчовій промисловості домінують приватизовані підприємства із колективною формою власності, що розглядається як перехідна до акціонерних товариств. Взагалі приватизація у цих галузях відбувається в основному через оренду. При цьому у власність орендарів - працівників певних підприємств - передається без викупу 70-90% майна, внаслідок чого обмежується, а в ряді випадків стає неможливим участь в їх приватизації сільгоспвиробників. По-над 85% підприємств вказаних галузей акціоновано без виділення частки акцій для сільгоспвиробників.²⁶⁷ Роздержавлення і приватизація підприємств харчової промисловості відбувається в умовах, коли в сільгосппідприємствах створюються переробні структури (млини, олійні, пекарні, консервні, ковбасні, пивоварні цехи, молокозаводи та інше). Виготовлена продукція реалізується через фірмові магазини, тобто утверджується конкуренція як у виробництві так і в реалізації продуктів харчування.

²⁶⁵ Поточний архів Держкомлегтексту України. Інформація про процес реформування власності у легкій і текстильній промисловості. 1996. Січень.

²⁶⁶ Поточний архів Держхарчопрому України. Інформація про процес реформування власності у харчовій промисловості. 1996. Січень.

²⁶⁷ Поточний архів Міністерства статистики України. Оперативні дані про хід реформування підприємств переробної промисловості України. 1996. Грудень.

За станом на перше січня 1997 року у III блоці АПК було приватизовано 71,3% переробних підприємств, 30,9% - агросервісних, 52,5% будівельних підприємств. Понад 8% приватизованих підприємств вказаних категорій викуплено трудовими колективами, 90,5% - реформувалися в акціонерні товариства, 1,3% - в орендні підприємства.²⁶⁸

Більш складно протікають процеси реформування форм власності та господарювання в аграрному секторі АПК. І перш за все тому, що повільно й суперечливо здійснюється земельна реформа, в ході проведення якої визначилися три найсуттєвіші причини занепаду у сільському господарстві. По-перше, попередні уряди шукали вихід з глибокої економічної кризи, в якій опинилась Україна, за рахунок села і допустили небачені порушення еквівалентності обміну між містом і селом, яке, до речі, мало місце за часів радянської влади. До того ж, криміналізація економіки, корупція, розкрадання майна набули в агропромисловій сфері чи не найбільших масштабів. По-друге, низьким був професійний рівень команд, що очолювали АПК. Навіть за умови, що траплялися серед них і окремі високопорядні, добре підготовлені, з великим досвідом роботи спеціалісти - не вони визначали загальну стратегію розвитку АПК. Декому з них заважали надмірні амбіції, небажання прислухатися до думки опонентів. Інші ж, ігноруючи реалії сьогодення всі зусилля зосереджували на втіленні в життя нав'язаних їм ідей на зразок негайного запровадження куплі-продажу землі. По-третє, великої шкоди завдала селу затяжна політична боротьба навколо земельної реформи, небажання певних сил порозумітися, виробити спільну стратегію її здійснення, яка врахувала б інтереси різних груп і верств селян, сприяла загальному прогресу в АПК.

Вказані причини у значній мірі негативно впливали на проведення земельної реформи, а формально вона проходить поетапно. На першому етапі, який вже здійснено, проведено роздержавлення землі та передачу її у власність колективним господарствам. В ході другого - поділено землю, що вже стала колективною власністю, на

²⁶⁸ Поточний архів Мінсільгоспроду України. Про підсумки приватизації майна підприємств системи Мінсільгоспроду України станом на 1 січня 1997 року.

частки (паї) без виділення їх у натурі та видано відповідний документ - сертифікат на право приватної власності на землю. Селянин дістає статус працюючого власника з правом отримання доходів відповідно не лише до своєї праці, а і розміру земельно-пайового внеску колективних господарств. При цьому, в будь-який момент він може вийти з нього зі своїм паєм. Однак більшість селян ще не виявляють такого бажання.

Паювання у колективних господарствах стало важливим кроком у проведенні земельної реформи, проте цей виняткової ваги захід значною мірою заформалізовано. Він ще не став однією з основних підвалин створення на селі інституту реальних власників. Досвід свідчить, паювання землі колективних підприємств не означає їх руйнації. Стало очевидним, що паювання є вихідним у перетворенні аграрних підприємств на акціонерні та інші господарські об'єднання, які об'єднують земельних власників. Тому важливо прискорити паювання землі та майна, передати їх у власність селянам. Лише на цій основі стане можливим здійснити реструктуризацію сільськогосподарських підприємств і перейти до нових форм господарювання, що, по суті становить третій етап реформи.

Третій етап, що розпочався наприкінці 1996 року, пов'язаний з завершенням роботи по роздержавленню і приватизації продуктивних земель, передачі у власність земельних ділянок, якими користуються громадяни, формуванню землекористування і землеволодінь селянських (фермерських) господарств, реструктуризація існуючих недержавних сільськогосподарських підприємств. Водночас відбувається становлення на базі приватної власності на землю нових за своїм змістом колективних господарств, переважно акціонерного типу. Частина колективних господарств трансформувалися в акціонерні товариства, більшість з яких оголосили себе закритими акціонерними товариствами. З організаційної точки зору вони мають багато спільного з виробничими кооперативами. У обох типів підприємств членство і право власності органічно поєднуються. Вони мають однакові систему управління, структуру, джерела капіталу, можливості і проблеми вступу у ринкові відносини. Водночас, закритим акціонерним товариствам притаманні певні властивості. По-перше, гіпотетично член - власник господарства може отримати свій

пай лише у випадку, коли хтось бажає працювати в цьому господарстві і викупує цей пай. Або це робить саме господарство, розподіляючи його між рештою власників. По-друге, застосовуються своєрідні форми контролю за господарською діяльністю і розподілу прибутку (голосування пропорційно розмірам пайового капіталу, виплата дивідендів на пайовий капітал).

Створення фермерських господарств здійснюється двома шляхами: а) за рахунок спеціального земельного фонду і державної дотації; б) шляхом еволюційного перетворення особистого підсобного господарства у господарствах фермерського типу. Виникли фермерські асоціації, що базуються на кооперативних принципах, але їх місія більше носить політичний і організаційний характер, ніж економічний і комерційний. Успішна діяльність фермерських господарств можлива при умові їх сталих зв'язків з організаціями ринкової інфраструктури (біржі, торгові дома, комерційні банки, страхові компанії тощо). Цілком ймовірно розвиток кредитної кооперації і створення власних фермерських банків. Завдяки цьому може значно прискоритися обіг коштів і підвищитися маневреність капіталовкладень. Щоб вирішити такі складні проблеми, фермерам та їх асоціаціям необхідно буде значна кількість спеціалістів в галузі менеджменту і маркетингу, достатньо розвинена соціальна база на комп'ютерній основі і висока культура ділового спілкування.

В аграрному секторі утверджуються й спільні українсько-іноземні підприємства. Через спільне підприємництво в сільськогосподарське виробництво впроваджуються нові технології, дійові форми організації виробництва. На цій основі досягається не лише висока ефективність виробництва, а й підвищується його культура, розширюється виробничий кругозір, зростає кваліфікація працівників. Спільне підприємництво є важливим чинником прискорення процесу виходу сільськогосподарської продукції України та продуктів його переробки на зарубіжний ринок. Воно створює передумови для формування конкурентоздатного, економічного середовища, виховання у керівників розуміння того, що входження в ринок, успіх і виживання в ньому можливі лише за умови виробництва конкурентоздатної продукції.

У 1995 році саме в системі Мінсільгосппроду України значно прискорилися процеси роздержавлення і приватизації. За станом на 1 січня 1997 року в цілому були реформовані майнові відносини в недержавних та приватизоване майно державних підприємств в 64,1% їх кількості, а з урахуванням підприємств, що знаходилися в стадії реформування або приватизації - 80,1% від їх наявності. Щодо державних майнових об'єктів, то їх приватизація була проведена у 1,7 тисяч підприємств (26%), а з урахуванням таких, що знаходилися в стадії приватизації - 3,9 тисяч підприємств, що становило майже 59% до їх загальної кількості.²⁶⁹

За станом на 1 січня 1996 року була завершена робота по реформуванню колгоспів у Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій областях. В цілому в Україні було реформовано 9,3 тисячі колгоспів або 97,5% до їх загальної кількості. При цьому паювання майна проведено у 8,7 тисяч господарств. На базі розпайованих колгоспів створені колективні сільськогосподарські підприємства, спілки селян і кооперативів, акціонерні товариства. Проведено також реформування майнових відносин в 1,4 тисяч недержавних міжгосподарських формувань (44%), а з урахуванням підприємств, що знаходилися в стадії реформування - 66,7% від їх загальної кількості. На основі приватизації майна 655 радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств (34% їх загальної кількості) були реформовані у колективні сільськогосподарські підприємства.²⁷⁰

Відповідно до змін господарювання відбуваються докорінні зміни у соціальній структурі працівників агропромислового комплексу. У промислових галузях АПК (перший та третій блоки) домінуюче місце залишилося за робітниками. Однак серед них визначилося п'ять категорій: а) робітники державних підприємств; б)

²⁶⁹ Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду. Оперативні дані про хід реформування власності в системі Мінсільгосппроду України за станом на 1 січня 1997 року. - 1997. - Січень.

²⁷⁰ Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду. Оперативні дані про хід реформування власності в системі Мінсільгосппроду України за станом на 1 січня 1996 року. - 1996. - Січень.

робітники корпоративних підприємств; в) робітники акціонерних товариств; г) робітники приватних підприємств; д) робітники спільних українсько-іноземних підприємств.

За станом на 1 січня 1996 року в першому блоці на державних підприємствах працювали майже дві третини робітників, у акціонерних товариствах - 23%, а на українсько-іноземних підприємствах - лише 9%. На підприємствах третього блоку відповідно 19%, 58% і 14%. У промислових галузях АПК зменшилася чисельність виробничої інтелігенції. Однак переважна її більшість працювала на державних і корпоративних підприємствах. Серед працівників першого і третього блоків АПК з'явилися і нові соціальні верстви - підприємці, бізнесмени. На початку 1996 року у переробній промисловості та сфері торгівлі їх налічувалося понад 100 тисяч, а на підприємствах першого блоку - менше 9 тисяч.²⁷¹

З точки зору власності на засоби виробництва можна виділити такі групи підприємців: підприємець, якому належать усі засоби виробництва, або всі випущені акції; підприємець, що володіє й управляє підприємством при допомозі контрольного пакету акцій, що забезпечують йому статус реального господаря виробництва; підприємець, що контролює виробництво при допомозі чужих акцій, які довірили йому на тих чи інших умовах власники акцій. Серйозні зміни відбулися у соціальній структурі працівників сільськогосподарського виробництва. Серед них вже не домінують колгоспники і робітники радгоспів. Чисельність перших зменшилась у зв'язку із реформуванням колгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства на основі паювання землі та майна, а в других - із перетворенням значної кількості радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства на основі акціонування. За станом на 1 січня 1996 року в Україні серед хліборобів існували такі основні категорії: а) колгоспники (члени колгоспів, що продовжують діяти за статутами сільгоспартілей) - 478 тисяч (12,4% зайнятих в аграрному секторі); б) аграрний загін робітничого класу (в основному працівники радгоспів та підприємств матеріально - технічного обслуговування сільгоспвиробництва) - 390 тисяч (9,1%); в) члени колективних господарств на новій майновій

²⁷¹ Поточний архів Міністерства статистики України. Довідка про зміни в соціальній структурі працівників промислових галузей АПК. - 1996. - Січень.

основі (акціонерних товариств, асоціацій пайовиків, асоціацій кооператорів, селянських спілок, агрофірм) - 2 мільйони 370 тисяч (52,8%); г) орендарі - 479,9 тисяч (12,6%), д) фермери - 160 тисяч (із членами сімей - 12,9%); є) працівники малих сільськогосподарських підприємств (в основному переробних) - 4,3 тисяч (1,1%); ж) сільськогосподарська виробнича інтелігенція - 390 тисяч (9,1%).²⁷²

Отже, наявність різних категорій, хоч і не стабільних за своїм складом, свідчить про певне утвердження багатокладності та виникнення умов для конкурентоспроможності різних форм господарювання в аграрному секторі України.

Реформування агропромислового комплексу України відбувається суперечливо. В період переходу до ринкової економіки, в усіх його блоках, розвивається плюралізм власності та господарювання. Водночас у промислових галузях та аграрному секторі АПК зменшується виробництво товарів народного споживання.

Негативно на стан справ в усіх блоках агропромислового комплексу впливає порушення паритету цін на сільськогосподарську продукцію. З 1991 по 1996 роки оптові ціни на промислову продукцію, що споживається сільським господарством, зросли у 280 тисяч раз, а ціни на сільськогосподарську продукцію - лише у 60 тисяч раз. Тобто різниця майже п'ятикратна.²⁷³ Якщо у 1990 році, щоб купити зернозбиральний комбайн "Дон", потрібно було продати 176 тонн пшениці III класу, то в 1996 році - 926 тонн, або у п'ять разів більше. Тонна бензину у 1990 році за ціною була еквівалентна 300 кг молока, або 40 кг м'яса, то у 1996 році цей показник зріс у 10 разів.²⁷⁴

Реформування форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі мають не вузькогалузеве, а загальнодержавне значення. По-перше, вони охоплюють найважливіші галузі народного господарства України: підприємства машинобудівної промисловості, аграрний сектор, підприємства переробної промисловості, в першу чергу легкої та харчової. По-друге, вони призводять до зміни форм

²⁷² Поточний архів Міністерства статистики України. Інформація з питань зайнятості в аграрному секторі за формами господарювання.-1996. - Січень.

²⁷³ Кучма Л.Д. Реформування АПК: конкретна робота, персональна відповідальність. - К.:Нива, 1997. - С.13.

²⁷⁴ Уряд готовий до рішучих реформаторських дій у сільському господарстві. - Урядовий кур'єр. - 1997, 14 січня.

власності та господарювання як в аграрній сфері так і у важливих галузях промисловості. По-третє, вказаними процесами в однаковій мірі охоплені міське і сільське населення, різні за професійною належністю громадяни - робітники, хлібороби, представники виробничої, наукової, творчої інтелігенції, чоловіки та жінки, представники різних вікових категорій (Див. додатки. Таблиці 1-3). По-четверте, реформування форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі призводить до зміни виробничих відносин і соціального складу не лише сільського, а й значної кількості міського населення, до появи і утвердження нових соціальних груп як в аграрному секторі так і в промисловості та організаціях, які обслуговують АПК, в тому числі в наукових установах, навчальних закладах та владних структурах. За станом на 1 січня 1996 року понад 28 мільйонів громадян України одержали свої приватизаційні майнові папери і понад 5 мільйонів з них стали власниками акцій паїв, часток майна приватизованих об'єктів.²⁷⁵

Досвід стверджує, що без державної підтримки приватизовані підприємства не можуть ефективно розвиватися. Регулюючи процес приватизації, держава сприяє прискоренню реформування власності в Україні, створенню прошарку недержавних власників, структурній перебудові економіки. Однак це не означає, що держава повинна підтримувати усі приватизовані підприємства. Головним в цьому напрямі є інвестиційна підтримка підприємств на зворотній основі з урахуванням економічних пріоритетів. Державна інвестиційна підтримка приватизованих підприємств полягає у створенні таких умов власникам (колективним власникам), щоб вони змогли закріпити набуту власність в процесі ефективної господарської діяльності. Джерелами інвестиційної підтримки є кредитні ресурси, іноземні інвестиції, позабюджетні кошти, інноваційні фонди тощо. Доцільність державної політики по здійсненню після-приватизаційної підтримки підприємств гарантується на послідовному вирішенні економічних проблем по виходу з кризового стану.

Практика функціонування ринкової економіки свідчить про важливість і необхідність державної підтримки та регулювання таких

²⁷⁵ Поточний архів Фонду державного майна України. Довідка. Стан приватизації в Україні.-1996.Квітень.

організаційних та економічних важелів: 1 - аграрних бірж; 2 - маркетингових організаційних формувань; 3 - систем кредитування та страхування сільськогосподарського виробництва; 4 - створення та регулювання умов для конкуренції в аграрному секторі; 5 - активного державного регулювання цін та перерозподілу в АПК; 6 - активно діючої системи підготовки та перепідготовки кадрів і наукового забезпечення АПК.

З іншого боку, державна підтримка приватизованих підприємств полягає у взаємозв'язку між державою і приватизованим підприємством на партнерських засадах. Інвестування впливає на виробничо-технічну базу, сприяє подоланню кризових явищ. Внаслідок чого суспільство одержить оновлене виробництво, поновлення державного бюджету, нові робочі місця, підвищення матеріального становища населення, що призведе до позитивних соціально-економічних наслідків.

У процесі реформування форм власності та господарювання відбуваються зміни і у формах використання тракторів та сільськогосподарських машин. По-перше, складна техніка використовується на основі довгострокової оренди (лізингу) та закупівлі сільськогосподарської техніки за прямими зв'язками. По-друге, створюються госпрозрахункові машинно-технологічні станції, прокатні пункти на кооперативних началах. По-третє, формується розгалужена мережа торговельно-посередницьких організацій, сервісних установ, лізингових та дилерських фірм.

Потрібна чітка всебічно продумана програма в галузі сільськогосподарського машинобудування. Паралельно слід забезпечити ефективне використання наявної техніки. З цією метою важливо: а) розширити сферу лізингу, створити відповідні комерційні компанії у регіонах; б) розвивати мережу машинно-технологічних станцій та прокатних пунктів; в) раціонально використовувати та провадити відновлення наявного парку машин на основі нових економічних відносин; г) відмовитись від принципу адміністративного закріплення тракторів, комбайнів, автомобілів за механізаторами, провести приватизацію техніки.

Важливо законодавчо закріпити умови регулювання оренди земельних і майнових паїв. При цьому слід врахувати досвід ряду

країн, де орендна плата становить 5% від ціни землі, що орендується. Якщо такий пункт буде законодавчо закріплено в Україні, то це стане відчутним заробітком для власників паїв, які не в змозі самотійно обробляти землю. Врегулювання орендних відносин позначаться на поліпшенні інвестиційної ситуації. Хоча орендована земля не може бути предметом застави, як гарант повернення кредитів, але заставою буде урожай, вирощений на ній.

Для забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва доцільно: а) переоформити борги колгоспів і радгоспів у довгостроковий кредит, перерахований у гривни на певний строк - 10-15 років від 7 до 10% річних з відстрочкою на 3-4 роки; б) прийняти рішення про перетворення колективних сільськогосподарських підприємств в акціонерні товариства; в) перейти на кредитування виробництв сільськогосподарської продукції у гривнях під 14-25% річних під конкретні виробничі проекти; г) спростити порядок експорту сільськогосподарської продукції у країни СНД і створити на рівні районів спеціальні державні служби для вирішення проблем експорту.

Аналіз процесу реформування в агропромисловому комплексі дозволяє сформулювати ряд рекомендацій. По-перше, принципово важливим при визначенні шляхів подальшого його здійснення є враховування стану всіх форм господарювання і можливостей не лише агропромислового комплексу, але й усієї економіки України. Лише на цій основі можливо забезпечити збалансований еквівалентний обмін між містом і селом, ефективний розвиток товарообміну між промисловістю та аграрним сектором, поглиблення товарно-грошових відносин. По-друге, слід створювати сприятливі умови для розвитку усіх форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі, широко використовуючи для цього кооперативні та орендні відносини. По-третє, в однаковій мірі забезпечувати фінансування як колективних так і індивідуальних трудових селянських господарств, сприяти розвитку кредитної кооперації, надавати сільськогосподарським товаровиробникам право вільного вибору способів приватизації державного майна і землі, форм власності, напрямів господарської діяльності, вільно розпоряджатися результатами своєї праці. За допомогою системи нормативних актів

необхідно створити такий економіко-правовий простір, який сприяв би ефективному забезпеченню реформування аграрного сектора економіки, пріоритетності соціального розвитку села та агропромислового комплексу України. Важливо забезпечити спрямування інвестицій (у тому числі іноземних) на першочергове створення матеріально-технічної бази по виробництву засобів механізації, хімізації, переробної промисловості, будівельної індустрії. Маючи власну, майже незавантажену промисловість, економічно недоцільно та не вигідно закуповувати готові вироби (наприклад, зернозбиральні і бурякозбиральні комбайни, сіялки, машинні системи, різноманітні хімічні продукти, тощо) за кордоном, втрачаючи внутрішній ринок, величезні валютні кошти і робочі місця для зайнятості власної робочої сили. В цьому ж напрямі треба здійснювати й політику розвитку ринкової інфраструктури досить специфічного, капітало- і наукомісткого продовольчого ринку. По-четверте, врегулювати відносини сільськогосподарських товаровиробників і держави за допомогою системи фінансування, кредитування, страхування, оподаткування, передбачивши при цьому комплекс відповідних пільг, організувати та провадити заготівельні закупки сільськогосподарської продукції на принципах контрактації. Водночас слід розробити механізм постачання сільських товаровиробників технікою, мінеральними добривами, засобами захисту рослин.

Для успішного проведення аграрної реформи конче необхідно скерувати національну промисловість на першочергове забезпечення потреб (попиту) агропромислового комплексу, випуск конкурентоздатних технологічних систем для землеробства і тваринництва в різних формах і умовах господарювання, а також випуск сучасних технологій для глибокої промислової переробки сільськогосподарських продуктів і сировини з широким асортиментом і високою якістю кінцевих продуктів споживання.

Важливо удосконалити податкову систему щодо агропромислового комплексу з тим, щоб: а) захистити вітчизняних товаровиробників; б) підвищити роль земельного податку, його питомої ваги у сукупних податках і податкових платежах з урахуванням грошової оцінки землі, використовувати надходження від нього на забезпечення охорони і раціонального використання земель, вирівнювання еко-

номічних умов господарювання на гірших землях; в) стимулювати виробництво сільськогосподарської продукції, її промислово переробку та здійснення експортних поставок; г) удосконалити механізм оподаткування фермерських господарств; д) збалансувати місцеві податки із загальною системою оподаткування, особливо щодо встановлення максимальної межі оподаткування суб'єктів господарювання; є) звільнити натуральну оплату працівників сільгосппідприємств від обкладання прибутковим податком; з) розширити податкове кредитування.

Життя підтвердило неефективність багатогалузевої моделі господарювання у аграрному секторі. В кожному колгоспі вироблялося в середньому до 60 видів продукції. В сучасних умовах визначено за доцільне у крупнотоварних господарствах зберегти високорентабельне рослинництво (з пріоритетним розвитком високоліквідного зернового виробництва). А тваринництво, картоплярство і овочівництво поступово перекласти на плечі приватного сектора, де їх виробництво більш рентабельне в умовах пасовищної системи утримання худоби та кращого догляду.

Реформування економічних відносин у агропромисловому комплексі стверджує необхідність: а) прискореного розвитку малого і середнього бізнесу та більш широкого використання можливостей регіонів і територій України; б) створення розгалуженої банківської і фінансово-кредитної інфраструктури з метою більш активного включення в господарський обіг широкого кола ресурсів, які досі лише частково виконують економічні функції (нерухомість, земля, цінні папери та інші фінансові похідні); в) відпрацювання концепцій, структури, положень про економічну діяльність підприємства, фірми, корпорації в умовах перехідної економіки.

Основним напрямом у подальшому реформуванні земельних відносин має стати розвиток оренди. З одного боку, вона дає змогу селянам збільшувати розміри землі в обробітку, долучати до власних угідь орендовані. З іншого - селяни, що не можуть уже вести власне господарство і не мають спадкоємців, користуватимуться правом здавати землю в оренду. Оренда землі може стати еволюційним шляхом реформування земельних відносин без корінної, крутої ломки господарсько-організаційних структур виробництва на селі. При

цьому можливе надання прав орендодавців власникам земельних паїв.

Доцільно здавати землю в оренду і закордонним фірмам, бо оренда не продаж землі, а основним засобом залучення іноземного капіталу у формі сучасної техніки, передових технологій і може стати основою створення спільних з іноземцями підприємств. До того ж, договором між сторонами, що створюють таке спільне підприємство, можна передбачити поступове погашення вкладеного іноземцями капіталу за рахунок продажу їм частини врожаю, яка належить українським селянам. Важливо також відродити внутрігосподарську оренду (орендні колективи) - бригади, ланки, тощо - вони повинні бути невеликими за складом. Слід узаконити право будь-якого колективного господарства брати в оренду землю іншого господарства; це повинно відбуватися на строго добровільній основі, за згодою на це кожного власника земельного паю, що здається в оренду. Можлива задача свого паю в оренду фермеру.

Досвід свідчить, що необхідний перехід до системи управління агропромисловим комплексом на засадах єдиного державного органу. Мова йде не про реанімацію колишнього Держагропрому, а створення структури, яка б забезпечувала економічні взаємовідносини сільських товаровиробників, переробних підприємств та торгівельних установ - від виробництва сільськогосподарської сировини до реалізації готової продукції.

Характерно, що виникли недержавні форми керівництва аграрним сектором. У ряді регіонів Херсонської та Івано-Франківської областей діють агентства розвитку, які об'єднують на акціонерних засадах виробництво, переробку та реалізацію продукції. Досвід свідчить, що приватизація в аграрному секторі АПК повинна відбуватися синхронно, у комплексі з реструктуризацією колективних господарств, їх організаційним зміцненням.

Життя вимагає удосконалення кредитного обслуговування села. Відповідно із досвідом розвинених країн стрижнем кредитування сільського господарства повинна стати іпотека і лізинг. Саме на цій основі стане можливим надання сільськогосподарським товаровиробникам кредитних ресурсів під заставу землі та нерухомість.

Бюджетом 1997 року на фінансування програм і заходів в АПК, передбачено близько одного мільярда гривень, в тому числі

державних централізованих капіталовкладень 123 мільйона гривень. Вперше за останні роки виділяються кошти на програмну підтримку розвитку тваринництва - близько 250 мільйонів гривень. Ще 30 мільйонів гривень спрямовується на ремонт та підготовку техніки. Характерно й те, що підприємствам хімічної промисловості буде виділено природного газу із державного резерву на суму понад 400 мільйонів гривень, що сприятиме збільшенню виробництва мінеральних добрив і засобів захисту рослин.

Питання розвитку агропромислового комплексу можна поділити на дві групи. До першої належать ті, які слід розв'язувати на місцях, другу - має вирішувати держава. Останнє стосується фінансування програм захисту ґрунтів, підтримки великих тваринницьких комплексів і птахофабрик, збереження і розвиток таких галузей як льонарство, хмелярство, бавовнярство. Безумовно, що другий напрям відіграє величезну роль у розвитку агропромислового комплексу. В той же час, успішне проведення економічних реформ у всіх галузях АПК залежить від того, як місцеві органи влади, керівники забезпечують виконання законодавчих і нормативних актів, мобілізацію існуючих у своїх регіонах можливостей для виконання виробничих і соціальних завдань.

На основі проведених соціальних досліджень, Українсько-американський центр стратегічних комунікацій зробив такі висновки:

1. У соціальній структурі українського суспільства створився стійкий активний прошарок власників, що може найближчим часом трансформуватися у клас, здатний вести реальну боротьбу за владу.

2. З'явилися реальні можливості для повернення під дахом іноземних інвестицій капіталів, які свого часу втекли за кордон.

3. Близько 70% приватного капіталу і державних промислових підприємств, що становлять інтерес для інвесторів і акціонерів, знаходяться в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Одеській, Запорізькій областях та в Криму, а також в шести містах - Києві, Львові, Миколаєві, Харкові, Херсоні, Ужгороді. Це означає, що найближчим часом відбуватиметься новий переділ владних відносин у бік Південного Сходу та представників його політичної і ділової еліти.

4. - Україна в притул підійшла до великої приватизації, а точніше великого переділу власності.²⁷⁶

Таким чином, реформування агропромислового комплексу має з загальнодержавне значення і є одним з важливих факторів розбудови української держави, перетворення її у демократичну, соціальну, правову, економічно розвинену країну.

Література та джерела:

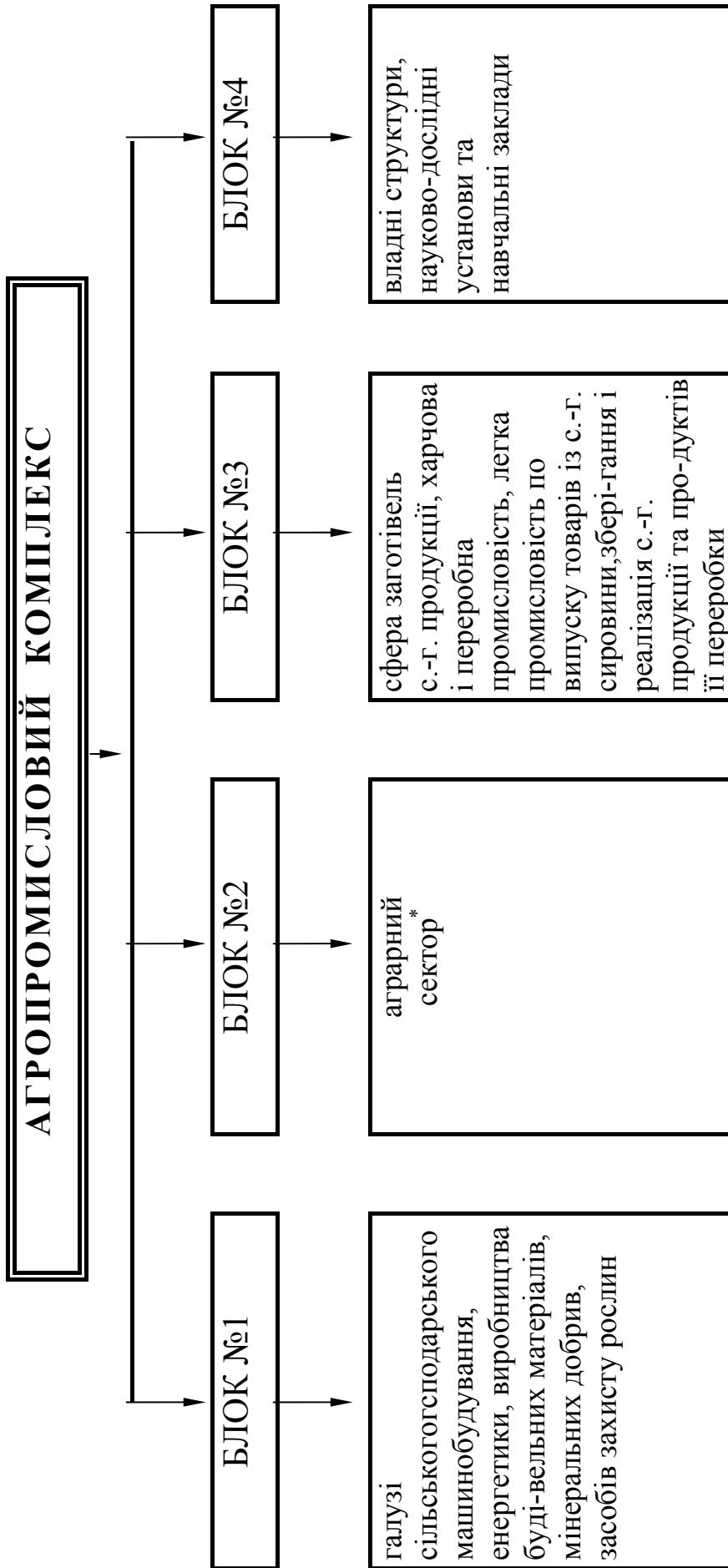
1. Кучма Л.Д. Реформування АПК: конкретна робота, персональна відповідальність. – К.: Нива, 1997. – 24с.
2. Матвієнко В. Спроба політичного прогнозу. - Голос України. - 1997, 28 січня.
3. Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгоспспроду. Оперативні дані про хід реформування власності в системі Мінсільгоспспроду України за станом на 1 січня 1996 року. - 1996. - Січень.
1. Поточний архів Головного управління реформування і ринкових відносин Мінсільгоспспроду. Оперативні дані про хід реформування власності в системі Мінсільгоспспроду України за станом на 1 січня 1997 року. - 1997. - Січень.
2. Поточний архів Держкомлегтексту України. Інформація про процес реформування власності у легкій і текстильній промисловості. 1996. Січень.
3. Поточний архів Мінсільгоспспроду України. Про підсумки приватизації майна підприємств системи Мінсільгоспспроду України станом на 1 січня 1997 року.
4. Поточний архів Міністерства статистики України. Довідка про зміни в соціальній структурі працівників промислових галузей АПК. - 1996. - Січень.
5. Поточний архів Міністерства статистики України. Інформація з питань зайнятості в аграрному секторі за формами господарювання.-1996. - Січень.

²⁷⁶ Матвієнко В. Спроба політичного прогнозу. - Голос України. - 1997, 28 січня.

6. Поточний архів Міністерства статистики України. Оперативні дані про хід реформування підприємств переробної промисловості України. 1996. Грудень.
7. Поточний архів Фонду державного майна України. Довідка. Стан приватизації в Україні.-1996.Квітень.
8. Уряд готовий до рішучих реформаторських дій у сільському господарстві. - Урядовий кур'єр. - 1997, 14 січня.

ДОДАТКИ

Схема 1

* 20 вересня 1996 р. в Міністерстві юстиції зареєстровано лісове господарство, 31 жовтня 1996 р. - рибне господарство, які за специфікою господарювання слід віднести до II блоку АПК.

Загальнополітичні завдання та цілі політичних партій з аграрних проблем

Партії	Загальнополітичні завдання та цілі політичних партій з аграрних проблем.		Завдання з аграрних проблем
	Кількість членів	Лідер	
Комуністична	140000	Симоненко П.М.	Збереження соціалістичної спрямованості у розвитку суспільства, утвордження в ньому гуманістичних, демократичних, колективних основ, панування закону, забезпечення рівності громадян усіх національностей, входження України до СНД.
Селянська	72051	Довгань С.В.	Відродження села і селянства як основи державного відродження України, розвиток господарств на основі поєднання колективних і приватних форм власності, принципів кооперування.

Народний Рух	50000	Чорновіл В.М.	Утвердження державної незалежності України, побудова української національної держави	Роздержавлення і приватизація в АПК, пріоритет приватної власності на землю, встановлення права її про- дажу і купівлі.
Соціалістична	29000	Мороз О.О.	Створення в Україні справді соціалістичного суспільства, захист інтересів трудящих верств населення, пенсіонерів, студентів, учнівської молоді	Розвиток багатокладності в сільському господарстві з пріоритетами кооперативних форм власності та господарювання.
Конгрес українських націоналістів	15600	Стецько Я. С.	Створення самостійної унітарної української держави.	Деколективізація, відкинення усього колективістського, відтворити селянський суспільний стан з власністю на землю і її управління родинними кооперативними способами.
Республіканська	13000	Горинь М.М.	Побудова соборної незалежної демократичної держави на основі Загальної декларації прав людини ООН.	Розвиток фермерства на кооперативних принципах господарювання.

Українська Національна Асамблея	10000	Витович О.В. Корчинський Д.О.	Програма-мінімум - участь у розробці державної політики, формування органів влади, місцевого і регіонального самоуправління, представництво у їх складі. Програма-максимум - прихід до влади; встановлення міцної влади.	Утвердження приватної власності на землю і відповідно із цим відповідних форм власності.
Селянсько-демократична	5000	Плачинда С.В.	Утвердження самостійної правової української держави із пріоритетом загально-людських цінностей і моралі.	Ліквідація колгоспів і радгоспів, утвердження фермерства, створення асоціацій фермерів на кооперативних засадах.
Християнсько-демократична	12000	Журавський В.С.	Побудова незалежної правової держави та громадянського суспільства.	Розвиток аграрного сектора на основі приватної власності.
Демократична	4000	Яворівський В.О.	Утвердження незалежності України. Свобода економічної діяльності, рівноправ'я усіх форм господарювання, відродження і вільний розвиток культури української нації та усіх етносів.	Відродження традицій українського селянства на приватній основі.

Трудовий конгрес	4000	Матвієнко А.С.	Побудова в Україні правової соціальної держави, справедливого демократичного суспільства, що базується на загальнолюдських цінностях; позбавлятися класово-форміційних ознак; поетапна ринкова трансформація економіки; право на працю і справедливий заробіток.	У перехідний період встановити багатокласовість на селі; в подальшому утверджувати кооперативні форми господарювання.
Соціал-демократична	близько 3500	Онопенко В.В.	Перетворення України у парламентську республіку, утворення місцевого самоврядування виключно шляхом виборів. Національно-культурна автономія для всіх меншин.	Багатокласовість в сільському господарстві, розвиток фермерства на кооперативних принципах.
Республіканська консервативна	близько 3000	Хмара С.І.	Побудова і зміцнення соборної незалежності демократичної української держави.	Ліквідація колгоспів і радгоспів, державна підтримка розвитку фермерства, асоціацій фермерів.
Громадянський конгрес України	3000	Співголови: Базиліук О. Ф. Мещеряков В. Ф.	Консолідація демократичних сил з метою побудови в Україні громадянського суспільства.	Проведення земельної реформи без зазіхання на право людей вести

		Терехов В.	пільства, відродження зруйнованих внаслідок розпаду СРСР економічних, культурних, інформаційних та інших зв'язків між колишніми республіками.	колективне господарство.
Партія зелених	2500	Кононов В.М.	Вищення екологічних і загальнодемократичних проблем політичними методами.	Розвивати сільськогосподарське виробництво на принципах чистих технологій.
Міжрегіональний блок реформ	2000	Гриньов В.Б.	Побудова в Україні громадянського суспільства, яке забезпечить пріоритет прав і свобод особистості та реалізує на практиці переваги місцевого самоуправління.	Підприємницько-фермерські форми господарювання у аграрному секторі, утворення місцевого самоуправління на селі.
Партія економічного відродження Криму	3400	Співголови: Шевьов В.І. Копиленко С.	Розвиток Криму як демократичної республіки із пріоритетом економічної свободи.	Збереження і зміцнення колективних і державних форм господарювання в сільському господарстві.
Ліберально-демократична	3000	Климчук В.М.	Виступає за незалежну, демократичну правову державу	Провести радикальну земельну реформу,

			<p>парламентсько-президентського устрою, посилення контрольних функцій законодавчої влади, реальну багатопартійність і різноманітність форм соціальної активності.</p>	<p>розпустити агропроми і колгоспи, роздержавити радгоспи, створити ринок землі, забезпечити пріоритетний розвиток фермерства.</p>
<p>Конституційно-демократична</p>	<p>2000</p>	<p>Золотарьов В.Є.</p>	<p>Незалежна демократична Україна, президентська форма правління, двопалатний парламент (верхня палата має представляти інтереси регіонів, нижня- загальнонаціональні). Культурна автономія національних меншин.</p>	<p>Основа ринкової економіки - малий і середній бізнес; розвиток фермерства і оренди в аграрному секторі.</p>
<p>Солідарності та соціальної справедливості</p>		<p>Лашутін Е.Л.</p>	<p>Утвердження в Україні демократичної правової держави з конституційним закріпленням багатопартійності та поділом властей.</p>	<p>Однакові умови розвитку різних форм власності та господарювання як в промисловості, так і у сільському господарстві.</p>
<p>Ліберальна</p>	<p>10000</p>	<p>Меркулов І.Р.</p>	<p>Створення правової української держави; наділення органів місцевого самоврядування повноваженнями, які надавали б можливості реа-</p>	<p>Приватна власність: на землю, розвиток фермерських господарств при державній підтримці.</p>

				лізувати потенціали регіонів, враховувати соціокультурні, економічні та історичні можливості областей.	
Організація українських націоналістів	Сливка М. І.			Встановлення Української соборної самостійної держави, її збереження та розвитку.	Поєднання приватної, націоналізованої та кооперативної форм власності.
Демократичного відродження (ПДВУ)	Філенко В.П.	3000		Перетворення України у федеративну державу (федерацію земель з автономією Криму), у президентську республіку з розподілом повноважень між федеральним і муніципальними (місцевими) органами самоврядування.	Земельна реформа в сільському господарстві з виходом на продаж і передачу в оренду землі за ринковими цінами.

Таблиця 1

**Трудовий потенціал АПК,
середньорічний чисельність працівників (тис. осіб).**

	1990	1995
Агропромисловий комплекс	9888	8900
в тому числі по галузях:		
- в галузі промисловості, що виробляють техніку для сільськогосподарського виробництва	2483	1994,3
- сільське господарство (включаючи організації по обслуговуванню сільського господарства, особисті підсобні господарства населення)	4911	4635
- лісове господарство	64	62
- заготівлі	100	87
- галузі промисловості, які переробляють сільськогосподарську продукцію	735	698
- торгівля та громадське харчування	482	397
ремонт тракторів і сільськогосподарських машин	139	101
- будівництво	511	387
- транспорт	286	194
- матеріально-технічне постачання	51	44
наука і наукове обслуговування	46	37
- підготовка кадрів з вищою освітою та спеціальною освітою, підготовка та підвищення кваліфікації робітників	48	44
- апарат органів управління	40	47

Таблиця складена за матеріалами управління реформування і ринкових відносин Мінсільгосппроду України. Зведені дані про трудовий потенціал АПК.1990. Лютий - березень 1996 р.

Таблиця 2

Середньорічна чисельність працівників, які зайняті у сільськогосподарському виробництві в колективних, міжгосподарських сільгоспідприємствах та радгоспах (тисяч осіб)

	1990	1991	1992	1993	1994
Україна	4581,3	4427,1	4219,7	4063,6	3827,9
Автономна Республіка Крим	213,9	208,8	205,3	195,3	176,1
Вінницька	285,3	277,9	265,4	264,0	250,8
Волинська	141,0	134,9	127,2	121,4	113,0
Дніпропетровська	215,2	209,1	199,2	194,9	189,0
Донецька	181,3	179,3	172,7	166,5	155,0
Житомирська	192,4	184,3	178,9	171,5	160,2
Закарпатська	105,4	100,7	87,3	72,9	59,9
Запорізька	166,9	161,8	155,0	146,7	137,4
Івано-Франківська	132,8	123,7	99,1	87,6	78,2
Київська	228,8	220,6	209,3	199,1	190,0
Кіровоградська	170,2	166,2	159,7	154,1	147,6
Луганська	128,5	125,8	120,6	116,3	109,8
Львівська	186,1	176,3	166,0	158,3	144,2
Миколаївська	153,8	150,3	145,9	139,9	134,1
Одеська	261,7	251,2	241,9	231,4	218,7
Полтавська	222,9	215,9	206,9	202,6	195,3
Рівненська	139,9	133,4	127,1	120,6	113,3
Сумська	168,2	162,1	156,6	154,1	147,8
Тернопільська	179,7	175,1	165,7	162,0	155,1
Харківська	186,2	182,0	178,6	175,1	169,6
Херсонська	166,0	161,9	159,1	155,8	149,4
Хмельницька	227,7	219,2	211,9	208,7	202,6
Черкаська	206,8	201,8	192,0	192,3	179,6
Чернівецька	107,4	102,8	95,6	87,7	79,6
Чернігівська	213,2	202,0	192,7	184,8	171

Таблиця 3

Розподіл постійного сільського населення за віком
(на 1 січня, тисяч чоловік)

	1990						1996					
	Кількість населення, тис. осіб.			В % до всього на- селення відповідної статі			Кількість насе-лення, тис. осіб.			В % до всього на- селення відповідної статі		
	Всьо- го	Чоло- віки	Жін- ки	Всьо- го	Чоло- віки	Жін- ки	Всьо- го	Чоло- віки	Жін- ки	Всьо- го	Чоло- віки	Жін- ки
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Все сільське населення	16895,0	7670,2	9224,8	100	100	100	16127,1	7140,4	8986,7	100	100	100
в т.ч. у віці, років до 5 включно	1412,2	720,7	691,5	8,4	9,4	7,5	1296,6	695,1	655,5	8	9,7	7,3
6-15	2339,4	1186,7	1152,7	13,8	15,5	12,5	2301,3	1183,4	1117,9	14,3	16,6	12,4
16-29	2786,0	1470,1	1315,9	16,5	19,2	14,3	2701,0	1429,4	1217,6	16,7	20	13,5
30-54	5052,9	2459,3	2593,6	29,9	32,0	28,1	4952,4	2198,3	2754,1	30,7	30,8	30,6
55-59	1048,5	466,1	582,4	6,2	6,2	6,3	949,8	458,4	491,4	6	6,4	5,5

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
60 і старші	4256,0	1367,3	2888,7	25,2	17,8	31,3	3926,0	1175,8	2750,2	24,3	16,5	30,6
із загальної кількості населення у віці: молодше працездатного	3751,6	1907,4	1844,2	22,2	24,9	20	3597,9	1878,5	1719,4	22,3	26,3	19,1
працездатні	8305,0	4395,5	3909,5	49,2	42,4	42,3	8104,1	4103,1	4001,0	50,3	55,5	44,5
Старше працездатного	4838,4	1367,3	3,4711	28,6	28,3	37,7	4425,1	1158,8	3266,3	27,4	16,2	36,4
Середній вік	39,8	35,9	43	x	x	x	x	x	x	x	x	x

Таблиця складена за даними книги "Соціальна сфера села України" -с.38; поточний архів Мінсільгосппроду. Зведені дані про сільське населення України.

Таблиця 4

СТАН

про освоєння та виробництва машин і устаткування для сільського господарства, харчової і переробної промисловості з початку виконання Національної програми*

Роки реабілітації програми	Створено	Стан виробництва (найменувань виробів)	
	нових видів (наймен.)	Промислові зразки	Серійне виробництво
1. Енергетичні засоби для сільського господарства			
1992	-	-	-
1993	12	-	6
1994	1	3	9
1995	-	2	1
1996	-	-	-
1992-1996	13	5	16
2. Машини для рослинництва			
1992	14	1	25
1993	29	19	72
1994	21	38	48
1995	14	16	8
1996	3	9	1
1992-1996	81	83	154
3. Машини для тваринництва			
1992	11	2	14
1993	28	19	42
1994	23	12	26
1995	12	9	9
1996	-	1	2
1992-1996	74	24	93
4. Машини для харчової і переробної промисловості			
1992	5	4	33
1993	24	2	23
1994	45	-	10
1995	22	-	2
1996	-	-	-
1992-1996	96	6	68
ВСЬОГО	264	118	331

* Поточний архів Державного департаменту тракторного сільсько-господарського машинобудування. 1996. Травень.

Таблиця 5

Виробництво тракторів та сільськогосподарських машин на підприємствах України (тисяч штук)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Трактори	106,2	90,2	71,2	55,5	16,0	10,3
Плуги тракторні	89,2	71,9	58,4	33,4	5,8	4,6
Сівалки тракторні	57,1	48,7	17,6	17,0	4,2	3,9
Машини для внесення в ґрунт мінеральних добрив і вапна	13,9	14,2	8,5	7,3	1,0	0,9
Комбайни кукурудзозбиральні	5,5	5,6	3,0	1,1	0,05	-
Комбайни бурякозбиральні	8,6	7,2	3,7	3,1	0,9	0,6
Жатки рядові	58,8	54,3	31,2	17,6	5,2	3,9

Див. Поточний архів Міністерства статистики України. Статистичний збірник “Сільське господарство”. - с.49.

Таблиця 6

Динаміка виробництва техніки для аграрного сектора України

Машина та обладнання	Наявність ма- шин, тис. шт.		Орієтова- ний план на 2005 р.	В % до 1995 року
	1990 р.	1995 р.		
Трактори всього, в тому числі:				
загального призначення	454,8	411,2	515	125,3
універсально- просапні	159,9	145,8	138	94,5
універсальні	232,6	202,4	302	149,5
Причепні трактори	362,7	330,9	426	128,7
Плуги загального призначення	144,3	140,7	120,7	85,1
Плуги-луцильники для мілкої оранки	1,2	1,8	10,2	622,2
Комбіновані машини для предпосівного обробітку ґрунту	10,2	6,7	20,2	301,5
Машини для внесення добрив:				
мінеральних	47,9	39,3	40,9	104
органічних	44,9	36,4	51,7	142
Сівалки зернові	138,6	117,4	128,4	109,4
Комбайни зерно- збиральні	107,4	94	90,1	96
Кукурудзозбиральні комбайни:				
самохідні	5,8	5,3	4,4	8,3
причіпні	8,9	8,6	20	323
Комбайни кормо- збиральні:				
самохідні	24,7	20,2	15,9	78,7
причіпні	32,6	22,3	27,5	133,3
Комбайни льнозбиральні	4,5	3,3	2,4	72,7
Навантажувачі кормів	13,1	14,2	19	133,8
Доїльна установка	69,2	73,2	80	109,3

Підраховано за матеріалами поточного архіву Міністерства сільського господарства і продовольства України. Довідка про основні напрямки техніко-технологічного переоснащення агропромислового комплексу. Грудень 1995.

Таблиця 7

Поставки техніки та інших матеріально-технічних ресурсів
у 1990-1995 роках

Техніка та матеріально-технічні ресурси	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996 Пот- реба	1995 до	
								1990 %	1994 %
Трактори тис. шт.	49,4	33,7	39,9	30,1	9,4	0,52	33,8	1,1	5,5
Автомобілі вантажні, тис. шт.	49,7	33,3	21,0	0,8	3,4	0,15	32,6	0,3	4,4
Зернозбиральні комбайни, тис.шт	9,6	6,9	4,9	2,6	0,6	1,9	7,5	19,8	в 3,2 раза
в тому числі "Дон-1500"	2,1	1,5	1,3	0,8	0,2	0,72	5,0	34,3	в 3,6 раза
Кормозбиральні комбайни, тис.шт	3,6	3,7	5,7	2,5	0,1	0,09	12,0	2,5	90
Автобензинт ис. т.	4629	4498	3057	1921	1677	1480	2800	60,5	88,3
Дизпаливо, тис. т.	7161	6855	5633	4155	3856	3622	4900	50,6	93,9
Моторні масла, тис.т.	205	191	122	82	138	161	182	88,8	116,7

Основними причинами такого стану є високі ціни на техніку та неплатоспроможність господарств. З цих причин у 1995 році за-куплено лише 5 % від потреби тракторів, не закуповувалася техніка для механізації тваринницьких ферм.

Поточний архів Адміністрації Президента України. Економічний і соціальний розвиток України у 1995 році. - С. 166.

Таблиця 8

Деякі показники рівня механізації в сільському господарстві України

	1990	1994	1996
Трактори (на кінець року)			
- всього, тис. штук	495,1	498,7	497,4
- в розрахунку на 1000 га ріллі, штук	14	15	15
Потужність двигунів, тис.к.с.	41755	43159	42798
Середня потужність двигунів трактора, к.с.	84,3	86,5	85,4
Зернозбиральні комбайни:			
- всього, тис. шт.	107,4	96,6	79,3
- в розрахунку на 1000 га посіву зернових, штук	8	8	7
Кукурудзозбиральні комбайни			
- всього тис. штук	14,5	14,2	13,9
- в розрахунку на 1000 га посіву кукурудзи, штук	14	39	38
Картоплезбиральні комбайни:			
- всього, тис. штук	9,5	8,2	7,8
- в розрахунку на 1000 га посіву картоплі, штук	22	49	47
Бурякозбиральні комбайни:			
- всього, тис. штук	18,9	19,9	18,3
- в розрахунку на 1000 га посіву буряків, штук	11	13	11
Вантажні автомобілі у громадських господарствах (в фізичних одиницях, тис. штук)	296,3	289,2	269,4
Установки та агрегати на доїння корів у громадських господарствах, тис. штук	76042	68264	63792

Таблиця складена за матеріалами поточного архіву Міністерства статистики України. Статистичний збірник "Сільське господарство".- с.51, 164, 165, 166, 167, 168, 171.

Таблиця 9

Земельна площа і розподіл сілгоспугідь України
по землевласникам та землекористувачам тис.га

	Тисяч гектарів						Структура в % до підсумку					
	Всі с/г угіддя (рілля, сади, пасов.)		з них		загальна площа		Всі с/г угіддя (рілля, сади, пасов.)		з них		загальна площа	
	Рілля, сади, пасов.)	адя, пасов.)	Рілля	Сіно-жаті	Пасо-вища	на 1.01.95	на 1.07.95	Рілля	Сіно-жаті	Пасо-вища	на 1.01.95	на 1.07.95
Всього земель	41861,6	34684,1	33291,2	2212,4	5291,7	60354,8	60354,8	100	100	100	100	100
- Землі с/г підприємств і господарств	28682,1	1621,5	28682,1	1621,5	3784,6	40601,3	40551,6	82,9	73,3	71,5	67,3	67,2
В тому числі												
-Землі колективних с/г підприємств	25924,4		21595,1	1326,0	2696,6	30301,0	30419,9	61,9	59,9	51,0	50,2	50,4
-Землі державних с/г підприємств	8360,7		6753,1	280,8	1049,1	9848,8	9681,7	20,0	12,7	19,8	16,3	16,0
-Землі с/г кооперативів	96,3		83,7	2,7	8,6	106,6	89,4	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1
-Землі с/г акціонерних товариств	302,8		250,2	12,0	30,3	344,9	360,7	0,7	0,5	0,6	0,6	0,6
II Землі громадян	6098,1		4282,6	400,6	961,3	6434,2	6601,6	14,6	18,1	18,2	10,7	10,9
III Землі інших категорій	10779,4		326,3	190,3	545,8	13319,3	13201,6	2,6	8,6	10,3	22,1	21,9

Див.: Поточний архів Управління з питань економіки Адміністрації Президента України. Україна та її регіони, С.14.

Таблиця 10

Кількість власників землі та землекористувачів

Форми господарювання	Кількість власників землі, землекористувачів		Земельні угіддя (тис. га)			Поголів'я великої рогатої худоби, поголів'я свиней			
	1990	1995	1996	1990	1995	1996	1990	1995	1996
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Підприємства суспільного сектору	13345	14952	14249	38701,4	34684,1	33585	$\frac{21083,1}{1407,9}$	$\frac{15741,5}{8044,0}$	-
в т.ч. колективні	8820	10467	10253	28774,0	26323,4	25924,3	$\frac{16210,9}{10597,0}$	$\frac{12386,6}{5459,8}$	-
державні	4525	4485	3996	9927,4	8360,7	7660,7	$\frac{4872,2}{4363,3}$	$\frac{3354,9}{2584,2}$	-
особисті підсобні господарства населення	9206055	11056874	110897300	2669,0	5356,7	6098,1	$\frac{3540,3}{5356,0}$	$\frac{3855,5}{5863,7}$	-
селянські фермерські господарства	332	31983	34687	4,0	699,7	788521	$\frac{0,2}{0,0}$	$\frac{27,3}{37,8}$	-
сільськогосподарські кооперативи	-	369	516	-	69,4	96,3	-	-	-
сільськогосподарські акціонерні товариства	-	141	239	-	185,1	302,8	-	-	-
Підсобні сільські господарства підприємств, організацій та установ	4804	3316	29756	248,1	582,4	496,7	128,7	210,4	173,4

Таблиця складена за: Поточний архів Міністерства статистики України. Сільське господарство. Статистичний збірник для службового користування. Березень 1996. Дані про власників землі та землекористувачів у 1995 році. 1996. Квітень.

Таблиця 11

Кількість землевласників та землекористувачів
по категоріях господарств станом на 1 січня 1996 р.

	Колек- тивні сільгосп- підприє- мства	Державні сіль- госпід- приємст- ва	С.г. коопе- ративи	С.г. акціо- нерні това- риства	Всього колек- тивних, дер- жавних с.г. підприємств, с.г. кооперативів і акціо-нерних това-риств	Особисті підсобні госпо- дарства грома- дян, ти- сячі
1	2	3	4	5	6	7
Україна	9467	5485	369	141	15462	11057
Автономна Республіка Крим	124	225	34	1	384	406
Вінницька	706	308	16	2	1032	629
Волинська	359	154	7	-	520	251
Дніпропет- ровська	350	266	18	10	644	648
Донецька	302	287	17	4	610	859
Житомир- ська	554	229	4	5	792	429
Закарпатська	157	108	4	4	273	319
Запорізька	286	286	36	2	610	454
Івано-Фран- ківська	205	96	36	12	439	382
Київська	405	329	10	13	757	602
Кіровоград- ська	399	180	4	8	591	377
Луганська	209	254	8	1	472	526
Львівська	504	210	23	25	762	450
Миколаївська	312	247	16	17	592	333

Продовження таблиці 11

1	2	3	4	5	6	7
Одеська	432	315	53	14	814	534
Полтавська	475	174	3	4	656	483
Рівненська	297	189	10	-	496	262
Сумська	402	273	3	2	680	372
Тернопільська	512	168	5	2	693	320
Харківська	330	301	33	9	673	542
Херсонська	183	235	20	1	439	318
Хмельницька	610	233	6	3	852	416
Черкаська	504	198	2	1	705	446
Чернівецька	205	53	-	-	258	267
Чернігівська	549	167	1	1	718	432

Таблиця 12

Зведені дані про хід реформування і приватизації підприємств
і організацій Мінсільгосппроду України
(За станом на 1 жовтня 1996 року)

Назва об'єктів	Всього підприємств	Підлягає приватизації	Приватизовано (реформовано)	
			Всього	%
Радгоспи та інші державні сільськогосподарські підприємства	1905	1792	1588	89
Переробні, агросервісні та будівельні	5098	4269	2844	67
Колгоспи	9658	9658	9585	99
Міжгосподарські підприємства	3220	3220	2161	67

Таблиця складена за матеріалами поточного архіву Головного управління реформування і ринкових відносин Міністерства сільськогосподарства і продовольства України. Інформація про хід реформування і приватизації і організацій Мінсільгосппроду України. 1996. Жовтень.

Таблиця 13

Реформування і приватизація підприємств і організацій Мінсільгоспспроду України

Назва об'єктів	Приватизовано (реформовано)	із них по напрямках									
		Колгоспи з пайовими відносинами	Міжгоспи з пайовими відносинами	Колективні сільгосп підприємства	Акціонерні товариства	Орендні підприємства	Спілки		Інші напрями агрофірми, агрокомбінати)		
Колгоспи	9585	518 (6%)	-	7004 73,6%	407 4,6%	445 5,2%	1024 10,9%	69 0,9%	445 4,8%		
Радгоспи та інші державні сільськогосподарські підприємства	1588	-	-	1289 81,2%	96 6%	96 6%	-	-	107 6,8%		
Міжгосподарські підприємства	2161	-	1859 86,5%	75 3,5%	77 3,6%	61 2,8%	-	-	89 4,1%		
Агросервісні організації та підприємства	1269	-	-	96	395	215					

Таблиця складена за матеріалами поточного архіву головного управління реформування і ринкових відносин Міністерства сільського господарства і продовольства України. Інформація про хід реформування і приватизації підприємств приватизації і організації Мінсільгоспспроду України.-1996. - Жовтень.

Таблиця 14

Динаміка розвитку селянських (фермерських) господарств в Україні
(на кінець року)

	1991	1992	1993	1994	1995
Кількість селянських (фермерських) господарств, одиниць	2098	14681	27739	31983	34687
Темп зростання до попереднього року	-	7,0	1,89	1,15	1,08
Площа наданих с/г угідь, тис. га	39,7	292,3	558,2	699,7	788,5
Темп зростання до попереднього року	-	7,36	1,92	1,25	1,13
У т.ч. ріллі, тис. га	30,7	259,8	504,6	638,5	718,3
Темп зростання до попереднього року	-	8,46	1,94	1,27	1,12

Таблиця 15

Розміри селянських (фермерських) господарств України

	Припадає на 1 господарство сільгоспугідь, га					Питома вага сільгосп-угідь у загальній площі сільгоспугідь, %				
	1991	1992	1993	1994	1995	1991	1992	1993	1994	1995
Україна	19	20	20	22	21	0,10	0,70	1,3	1,7	1,6
Авт.Респуб.Крим	18	15	13	15	15	0,12	0,50	0,8	0,9	0,9
Вінницька	25	20	20	21	22	0,03	0,33	0,7	0,9	0,9
Волинська	11	12	14	16	15	0,06	0,35	0,7	0,8	0,9
Дніпропетровська	28	29	26	27	29	0,08	1,14	1,9	2,4	2,5
Донецька	16	22	21	23	23	0,10	1,18	1,9	2,1	2,1
Житомирська	8	20	19	18	19	0,01	0,18	0,3	0,3	0,3
Закарпатська	3	5	5	5	5	0,09	0,39	0,7	0,8	0,6
Запорізька	31	31	30	31	32	0,18	0,66	1,7	2,0	2,1
Івано-Франківська	11	7	7	8	8	0,28	0,48	0,7	0,9	0,8
Київська	19	23	23	23	22	0,09	0,44	0,9	1,0	0,9
Кіровоградська	27	24	24	25	25	0,07	1,04	2,0	2,6	2,4
Луганська	32	32	34	38	39	0,13	0,74	1,9	2,5	2,7
Львівська	9	10	10	10	11	0,20	0,57	0,8	0,9	1
Миколаївська	25	13	15	18	20	0,12	1,35	3,4	4,2	4,3
Одеська	23	14	12	15	15	0,17	0,89	1,4	2,0	2,0
Полтавська	26	27	20	21	23	0,02	0,48	0,9	1,3	1,4
Рівненська	19	16	15	15	14	0,04	0,22	0,4	0,5	0,4
Сумська	27	20	25	27	27	0,09	0,52	1,1	1,4	1,3
Тернопільська	24	17	14	14	15	0,06	0,59	0,9	1,0	1,0
Харківська	31	31	31	32	33	0,13	0,51	1,1	1,3	1,4
Херсонська	28	31	31	32	33	0,08	1,91	3,2	4,4	4,5
Хмельницька	18	22	22	21	21	0,10	0,37	0,5	0,7	0,8
Черкаська	17	21	22	23	23	0,03	0,23	0,5	0,7	0,7
Чернівецька	8	5	5	5	5	0,03	0,27	0,6	0,7	0,6
Чернігівська	24	23	27	29	30	0,05	0,32	0,6	0,8	0,9

Таблиця 16

Питома вага різних категорій господарств у виробництві
сільськогосподарської продукції України в 1991-1995 роках

Всі господарства - 100%

Рік	Зерно- ві ку- льтури	Кар- топля	Овочі	Соняш- ник	Цукро- ві бу- ряки (фаб- ричні)	М'ясо всіх видів (у забійній вазі)	Мо- локо	Яйця млн. шт.	Вовна (у фі- зичній вазі,т)
Суспільний сектор									
1991	96,3	22,2	61,2	96,5	100,0	68,4	73,5	60,8	85,2
1992	95,1	15,3	48,0	94,5	99,7	65,2	67,8	55,5	81,9
1993	93,0	14,5	43,0	92,6	98,4	59,4	63,6	51,7	74,4
1994	91,7	7,6	34,8	91,0	97,5	56,3	60,1	46,1	74,0
1995	90,4	4,1	26,9	92,6	95,2	48,5	54,8	44,1	68,7
Підсобні господарства									
1991	3,7	7,8	38,8	3,4	0,0	31,6	26,5	39,2	14,8
1992	4,5	84,6	51,7	4,5	0,0	34,7	32,2	44,5	18,1
1993	5,7	85,3	56,3	4,8	0,4	40,4	36,3	48,2	25,5
1994	6,6	92,2	64,7	6,4	0,9	43,5	39,7	53,8	25,1
1995	8,1	95,8	72,7	4,4	2,6	51,3	45,0	55,8	30,8
Селянські (фермерські) господарства									
1991	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1992	0,3	0,1	0,2	0,9	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1
1993	1,3	0,2	0,5	2,5	1,2	0,2	0,1	0,0	0,1
1994	1,7	0,1	0,4	2,5	1,6	0,2	0,2	0,1	0,3
1995	1,5	0,1	0,5	3,0	2,2	0,2	0,2	0,1	0,5

Таблиця 17

Розподіл кількості підприємств у галузях легкої та харчової промисловості України за формами власності у 1995 році у %

	Колективна власність	Державна власність	У тому числі		Власність міжна- родних організацій та юридичних осіб і інших держав
			загальнодержав-на	комунальна	
Легка промисловість	71,3	22,7	18,3	4,4	-
Харчова промисловість	67,5	32,3	27,2	5,1	0,2
Борошно-круп'яна та комбікормова промисловість	29,5	70,5	70,5	-	-

Роздержавлення підприємств загальнодержавної власності Держхарчопрому України

	01.05.93	10.05.94	1.06.95	1.04.96
Загальна кількість підприємств	700	852	852	851
приватизовані	5	91	217	324
в стадії приватизації	45	96	167	268
Передано в оренду	185	202	168	-

Таблиця складена за матеріалами поточного архіву “Держхарчопрому” України.

Управління економіки і розвитку ринкових відносин. Основні показники роботи промисловості за 1992, 1993, 1994, 1995 рр.

Таблиця 19

Типи та характерні риси сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Типи обслуговуючих кооперативів	Характерні риси обслуговуючих кооперативів
<p>Зерновий кооператив.</p> <p>Створюється групою товаровиробників не більше, ніж двадцятьма. Однак, як тільки новий кооператив зміцнюється, збільшення членства стає пріоритетною метою. Цьому сприяє зростання результативності економічної діяльності кооперативу.</p>	<p>Не тільки засіб для подолання труднощів, з якими зустрічаються товаровиробники (проблеми зберігання продукції та ін.). Це насамперед засіб зміцнення позиції виробника на ринку та формування нової організації зернового сектора, яка дозволяє товаровиробнику повністю отримувати результати своєї праці.</p>
<p>Молочарський кооператив.</p> <p>Об'єднує приватних виробників молока (фермерів, селян-власників особистих підсобних господарств). Членами кооперативу є його адміністративні працівники (приймальник молока, бухгалтер, виконавчий директор), які, як правило, мають власних корів.</p>	<p>Мета - організація збуту молока з метою підвищення ціни, яку отримують сільськогосподарські товаровиробники. Для цього збирається (заготовлюється) молоко, знаходяться придатні канали збуту та забезпечується доставка продукції споживачеві.</p> <p>Збирання (заготівля) молока здійснюється через молокозбірні пункти.</p> <p>Існують різні канали реалізації молока:</p> <p>а) продаж молока молокозаводу; б) прями продажі - реалізація молока бюджетним установам (лікарні, школи, дитсадки, військові частини тощо), на продовольчих ринках, через мережу роздрібної торгівлі та іншим прямим споживачам; в) реалізація продуктів переробки молока.</p>

	<p>Молочарські кооперативи займаються й іншими видами діяльності: а) штучне запліднення великої рогатої худоби, ветеринарні послуги; б) постачання членам кооперативу різних матеріально-технічних засобів, необхідних їм для власної господарської діяльності (комбикорми, насіння, мінеральні добрива та хімічні засоби, потрібні для виробництва кормів та вирощування кормових культур, ручний інвентар тощо); в) надавати членам кооперативу послуги з механізації (своєю технікою), які дозволяють виробляти корми власними силами (підготовка фунту, косіння, перевезення урожаю, проведення меліоративних робіт на пасовищі); г) сприяти членам кооперативу у використанні громадських пасовищ.</p>
<p>Машинно-технологічні кооперативи. Група сільгосптоваровиробників, які вирішили розділити власність та спільно використовувати сільськогосподарську техніку, яку індивідуально вони не могли б використувувати на повну потужність чи придбати окремо за власні кошти.</p>	<p>Мета - раціоналізувати використання сільськогосподарської техніки, а також зменшити витрати членів на механізацію виробничих процесів та збільшити урожайність сільськогосподарських культур. Створюються різні за структурою й призначенням машинно-технологічні кооперативи (постачальницькі, збутові, спільне використання засобів виробництва, ремонт сільськогосподарської техніки).</p>

Таблиця 20

Стан приватизації у цукровій промисловості в 1995-1996 роках

Стан приватизації	Кількість приватизованих підприємств, одиниць		
	01.01.1995	01.01.1996	01.02.1996
1	2	3	4
Кількість цукрових заводів	194	194	194
в тому числі державних	131	76	45
Приватизовано	28	58	62
Знаходяться у стані приватизації	35	60	87

Суть найважливіших понять в реформуванні АПК

Принциповим є питання про тлумачення суті понять, які містяться у офіційних документах, законодавчих актах, нормативно-методичних розробках.

У словниках є визначення змісту термінів «поняття» і «синонім». За визначенням В.Даля, термін «**поняття**» відображає логічне розчленування думки про предмет, що вилучає ряд взаємопов'язаних ознак. Водночас роз'яснюється суть поняття «**синонім**». В.Даль визначив, що поняття «синонім» - це однозначне чи досить близьке за значенням до іншого слово. У словнику під редакцією Д.Ушакова поняття “синонім” розглядається як слово, яке відрізняється від іншого за звуковою формою, але співпадає, схоже чи близьке за значенням.

Характерно, що у Законах України, прийнятих останнім часом, виділені статті, в яких роз'яснюються основні поняття. За своєю суттю вони поділяються на:

1. концептуально-теоретичні;
2. організаційно-структурні;
3. пізнавально-роз'яснюючі.

З урахуванням цього із Законів України відібрані поняття, які відображають суть, напрями та шляхи проведення сучасної аграрної реформи.

Поняття концептуально-теоретичного характеру

У законодавчих актах з аграрно-селянського питання, прийнятих у 1991-1997 рр., найбільше зустрічаються поняття «аграрна політика», «аграрна реформа», «земельна реформа», «роздержавлення», «приватизація».

У ряді праць поняття «аграрна політика» і «аграрна реформа» ототожнюються. Це не виправдано, бо вони істотно різняться. Перша з них за цільовим призначенням ширша і глобальніша, має більш далеке стратегічне призначення, охоплює всі без винятку аспекти і проблеми державного будівництва в агропродовольчій сфері не тільки на сучасному етапі чи в найближчому оглядовому періоді, але й за їх межами. Вона визначає як держава повинна діяти не лише щодо того, яким бути продовольчому сектору, але й як підпорядкувати його інтересам усі інші галузі економіки. Досягти цього можна лише за умови, якщо держава в особі її владних структур, все суспільство, розглядатимуть сільське господарство як галузь галузей, свого роду надгалузь, без ефективного й надійного розвитку якої всі інші галузі не зможуть розвиватися так, щоб у повних обсягах виконати своє призначення в економіці.

Аграрна ж реформа має дещо звужене, але не менш важливе цільове призначення: якомога швидше і надійніше подолати сучасну аграрну й продовольчу кризу, перевести сільське господарство на прогресивні засади розвитку, створити в ньому і навколо нього сприятливіше соціально-психологічне середовище, збудувати надійний фундамент продовольчої безпеки держави, вивести аграрний сектор України на світовий рівень розвитку. Подальша реалізація цих завдань здійснюватиметься на наступних етапах аграрної політики.

Неідентичними є й поняття «аграрна реформа» і «земельна реформа»

Земельна реформа є одним із напрямків здійснення аграрної реформи у певних хронологічних рамках. Постановою Верховної Ради України «Про земельну реформу» (грудень 1990 р.) визначено: «Земельна реформа є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. Завданням цієї реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного

розвитку форм господарювання на землі, формування багатоукладної економіки, раціонального використання та охорони земель».

Верховна Рада України оголосила з 15 березня 1991 р. усі землі України об'єктом земельної реформи. Місцевим радам народних депутатів та Кабміну України доручено до вказаного часу:

1. провести інвентаризацію земель усіх категорій, визначивши ділянки, що використовуються не за цільовим призначенням, нерационально або способами, які призводять до зниження родючості ґрунтів, їх хімічного і радіоактивного забруднення, погіршення екологічної обстановки;
2. здійснити реєстрацію громадян, які бажають організувати селянське (фермерське) господарство, розширити особисте підсобне господарство, займатися індивідуальним садівництвом, одержати в користування земельні ділянки для городництва, сінокосіння та випасання худоби;
3. провести облік і аналіз клопотань підприємств, установ, організацій про надання їм земель для ведення підсобного сільського господарства, колективного садівництва і городництва;
4. розглянути обґрунтування потреб у земельних ділянках підприємств, установ і організацій, які за станом на 1 листопада 1990 р. мали у користуванні ділянки сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення.

У ряді законодавчих актів, нормативно-методичних документах, програмах політичних партій, матеріалах громадських організацій зустрічається ототожнення понять **«агропромисловий комплекс»** і **«аграрний сектор»**.

Агропромисловий комплекс має у своєму складі чотири взаємопов'язаних блоки. До першого блоку відносяться галузі сільськогосподарського машинобудування, енергетики, виробництва будівельних матеріалів, мінеральних добрив, засобів захисту рослин. Другий блок становить аграрний сектор. Третій блок - це сфера заготівель сільськогосподарської продукції, харчова і переробна промисловість, легка промисловість по випуску товарів із сільськогосподарської сировини, торгівельні організації. До четвертого блоку відносяться владні структури, науково-дослідні та навчальні заклади, які беруть участь у інформаційному та кадровому забезпеченні агропромислового комплексу. Отже, аграрний сектор є одним з блоків агропромислового комплексу. До

цього блоку відносяться рільництво, тваринництво, овочівництво, садівництво, тобто галузі, які виробляють продукти харчування і сировини для ряду галузей промисловості, насамперед харчової та легкої.

До середини 90-х рр. XX століття у кожному із блоків АПК існували певні форми власності та господарювання. У першому блоці утвердились державна власність. У другому - існували дві форми власності: а) у радгоспах державною власністю були і земля, і майно; б) у колгоспах - земля являлася державною власністю, а майно - власністю певного хліборобського колективу; у міжгоспах - земля була державною власністю, а техніка, приміщення, вироблювана продукція - власністю кооперативного характеру. При цьому господарства, що об'єдналися, мали різну за пропорціями власність. У третьому блоці паралельно існували дві форми власності: а) переважна більшість переробних і сервісно-обслуговуючих підприємств являлися державною власністю; б) до 12% таких підприємств входили до системи Укоопспілки і за характером відносилися до кооперативної власності. У четвертому блоці всі установи (навчальні, науково-дослідні) були державними.

Це зумовило те, що спільними факторами реформування в усіх блоках агропромислового комплексу є **роздержавлення і приватизація**. Однак це не тотожні поняття, як про це твердять автори ряду праць з проблем зміни економічної системи в Україні.

Питання роздержавлення і приватизації слід розглядати у взаємозв'язку із такими процесами, як націоналізація та конфіскація. Адже роздержавлення і приватизація спрямовані на ліквідацію наслідків насильницької націоналізації та конфіскації, які проведені Радянською владою в ході Жовтневого перевороту 1917 р. та у 20-30 рр. XX ст.

Націоналізація здійснювана відповідно до рішень II Всеросійського з'їзду Рад та спеціальних декретів уряду Російської Федерації, підписаних В.І.Леніним, призвела до одержавлення власності, встановлення монополії держави на власність в усіх галузях економіки. Була націоналізована і оголошена державною власність на землю з її надрами, водами та лісами. При цьому в державну була перетворена земля не лише поміщиків, релігійних організацій, а й усіх верств населення.

У процесі колективізації проведена конфіскація землі, її результативність визначена самою суттю поняття «конфіскація».

Конфіскація (латинське - відібрання у казну) - примусове безоплатне вилучення майна (всього або частини) у власність держави відповідно до законодавчих актів або вироку суду. Конфіскація землі - примусове й безкоштовне вилучення (відчуження) її державою у сільськогосподарських товаровиробників, що й відбулося в ході насильницької колективізації. Водночас конфіскувалося й майно хліборобів (худоба, виробничі приміщення, устаткування).

Роздержавлення і приватизація у першому блоці АПК зводиться до роздержавлення невеликої кількості підприємств, переважно тих, які випускають техніку, машини, мінеральні добрива.

Такі підприємства набувають статус акціонерних товариств. Однак більшість підприємств цього блоку залишаються державними (казенними). У третьому блоці роздержавлення і приватизація відбувається найбільш швидкими темпами. Станом на 1 січня 1998 р. понад дві третини роздержавлених і приватизованих переробних підприємств стали акціонерними товариствами, а майже третина - приватними.

Своєрідно роздержавлення і приватизація відбуваються у аграрному секторі.

Відповідно до постанови Верховної Ради України від 13 березня 1992 р. «Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі» роздержавлення і приватизація землі сільськогосподарських підприємств і організацій розпочалися 15 травня 1992 р. Протягом двох місяців Кабмін України та місцеві органи влади визначили перелік сільськогосподарських підприємств та організацій, землі яких підлягали передачі в колективну і приватну власність у 1992 р. У переліку переважали колгоспи і радгоспи обласного підпорядкування.

У колгоспах роздержавлення означало передачу землі у власність їх колективів. Земля, передана їм у власність, була поділена на частки (паї). Кожний член колгоспу одержував сертифікат на частку землі, яка стала його власністю. Водночас відбулась персоніфікація майна колгоспу - кожному члену господарства, в тому числі й пенсіонерам, виділена відповідна частка (з урахуванням його вкладу в розвиток господарства). Вказані заходи призвели до того, що кожний член колгоспу став власником певної кількості землі та майна. Характерно, що приватизація відбувалася синхронно, у комплексі з реструктуризацією колгоспів,

перетворенням їх у виробничі структури, що базуються на поєднанні приватної власності товаровиробника і власності колективу.

У радгоспах відбувалось роздержавлення і землі, і майна. Воно здійснювалося за умови перетворення їх у колективні сільськогосподарські підприємства або у відкриті акціонерні товариства. Розподіл безоплатно переданого майна (сертифікатів) між працівниками здійснювався відповідно до їх трудової участі за рішенням загальних зборів (зборів уповноважених). Безоплатно передавалось не все державне майно. Приватизація частки державного майна, що залишалася після безоплатної його передачі, здійснювалася за приватизаційні майнові сертифікати (їх одержували усі громадяни України). При цьому право на першочергове придбання цього майна за приватизаційні сертифікати мали працівники даного підприємства та прирівняні до них особи.

Роздержавлення сприяло підвищенню ролі місцевих Рад у вирішенні питань соціально-економічного розвитку на підвладній їм території. Вони можуть в межах своєї компетенції передавати землю за плату або безкоштовно у постійне чи тимчасове користування, короткострокову або довгострокову оренду, умови, строки і плата, за яку визначаються за угодою сторін.

У процесі приватизації можна виділити два етапи. Перший етап - з середини 1992 до середини 1997 р., - коли вона провадилася за майнові сертифікати.

Другий етап почався 1 липня 1997 р. З цього часу вона носить інвестиційно-орієнтований грошовий характер. У 1997 р. завершилась земельна реформа, пов'язана з паюванням землі, передачею її тим, хто обробляє, поступовим утвердженням ринку землі, оренди, організаційною перебудовою структури агропромислових підприємств.

Водночас узято курс на розвиток альтернативного шляху приватизаційного процесу, який передбачає: а) реалізацію системи банкрутства; б) заставне право; в) здійснення приватизації через конверсію боргів; г) зняття обмежень щодо участі у приватизації банківського капіталу; д) стимулювання створення промислово- фінансових груп; ж) всебічну підтримку малого та середнього бізнесу.

Концептуально-теоретичний характер мають поняття **«трудові ресурси»** і **«робоча сила»**. При цьому вони за своєю суттю неідентичні. Трудові ресурси - більш широке поняття, яке включає деяку частину

запасів праці, яка не бере участі в процесі виробництва. Вони складаються з трьох категорій працівників: 1 - ті, що фактично працюють у виробничих колективах; 2 - зайняті в особистому підсобному і домашньому господарстві; 3 - ті, хто перебуває на професійній підготовці. Соціальну природу суспільства визначає робоча сила, що реально функціонує в процесі виробництва; це основна частина трудових ресурсів. Решта становить потенційну робочу силу, яка може брати участь у виробництві і виконанні послуг.

Трудові ресурси сільськогосподарських підприємств поділяють на такі категорії: працездатні чоловіки у віці 16-60 років; працездатні жінки у віці 16-55 років; непрацездатні у працездатному віці (інваліди); у колгоспах підлітки у віці 12-16 років.

Робоча сила - це загальна чисельність населення старше певного віку (звичайно 16 або 18 років), яке в даний конкретний момент працює або прагне працювати за винагороду.

Поняття організаційно-структурні

Вони відображають форми сільськогосподарської кооперації в сучасній Україні: 1 - колективні сільгосппідприємства; 2 - селянські спілки; 3 - акціонерні товариства; 4 - фермерські (селянські) господарства; 5 - різні види кооперативів.

Кооператив - від латинського слова *соорегаііо*, що означає співробітництво. В широкому значенні співробітництво є об'єктивною основою функціонування суспільства, оскільки саме завдяки кооперативним зв'язкам воно не є механічною сумою індивідів, а цілісною органічною системою, що здатна ефективно розвиватися.

Колективне сільськогосподарське підприємство - добровільне об'єднання громадян для спільного виробництва сільськогосподарської та іншої продукції; діє на засадах підприємництва і самоврядування. Підприємство самостійно розробляє і затверджує економічно доцільну структуру виробництва, самостійно розпоряджається виробленою продукцією. Вищим органом управління підприємством є загальні збори членів підприємства. У період між зборами справами підприємства управляє його правління.

Акціонерне товариство створюється Установчим договором та діє відповідно до свого Статуту. Його особливостями є те, що: а) на суму вартості майна товариства випускаються цінні папери (акції). Кожен власник майнового паю (частки) отримує певну кількість акцій, еквівалентну вартості його паю; б) власник акцій не може вийти з товариства зі своїм майновим або земельним паями в натуральному чи грошовому виразі. Він може продати свою акцію, причому, не за номінальною (первинною) її вартістю, а за ринковою, яка складається на біржі цінних паперів (фондовій біржі). Акціонерні товариства бувають відкриті (акції розповсюджуються серед усіх бажаючих їх придбати) і закриті (право купівлі акцій мають лише члени даного товариства).

Сільськогосподарська кооперація - система сільськогосподарських кооперативів, об'єднань, створених з метою задоволення економічних потреб членів кооперативу.

Сільськогосподарський виробничий кооператив - підприємство, створене для спільного виробництва продуктів сільського, рибного і лісового господарства, з обов'язковою трудовою участю в його діяльності.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив -

підприємство, створене для здійснення обслуговування переважно членів кооперативу на засадах взаємодопомоги та економічного співробітництва.

Селянське (фермерське) господарство, в т. ч. сімейне і родинне, є формою підприємництва громадян України, які виявили бажання виробляти товари, сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацію. В системі народногосподарського комплексу воно є рівноправною формою ведення господарства поряд з державними, колективними, орендними та іншими підприємствами й організаціями, господарськими товариствами.

Спілка кооперативів - це кооператив другого рівня, тобто формування, засноване кооперативами на засадах членства і добровільності для спільного здійснення діяльності, пов'язаної із сільськогосподарським виробництвом. Єдина відмінність спілки від кооперативу полягає в тому, що члени кооперативу другого рівня - це не виробники, а сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. Спілки кооперативів функціонують за тими самими економічними принципами, що і кооперативи. Фінансовий результат діяльності спілки розподіляється у формі кооперативних виплат членам- кооперативам. Ці кооперативні виплати сприяють утворенню фінансового результату членів-кооперативів, який, у свою чергу, розподіляється між членами - сільськогосподарськими виробниками у формі кооперативних виплат.

Асоціація кооперативів - представницька організація, що ставить за мету захист загальних інтересів кооперативів та їх спілок. Асоціація має наступні функції: а) представляє кооперативний рух перед виконавчою, законодавчою та судовою владами, а також іншими партнерськими організаціями; б) надає кооперативам інформацію, допомогу в навчанні, консультаційні послуги та здійснює аудиторські перевірки; в) сприяє розвитку кооперативної ідеї і спонукає членів дотримуватись кооперативних принципів.

Асоціація кооперативів може утворюватись: 1 - на національному рівні; 2 - на регіональному рівні; 3 - спеціалізовані асоціації кооперативів (асоціація зернових кооперативів; асоціації кооперативів по спільному використанню техніки).

Кооперативна політика - це напрям, який обрало керівництво кооперативної організації для досягнення мети кооперації найбільш ефективним шляхом.

Кооперативна практика - певний метод ведення бізнесу для конкретного кооперативу.

Кооперативні принципи - система соціально-економічних норм та вимог, що сформувалися історично і ступінь дотримання яких визначає кооперативну ідентичність (“кооперативну чистоту”) конкретного підприємства. До міжнародних принципів кооперації відносяться: 1 - добровільне і відкрите членство; 2 - членський демократичний контроль; 3 - економічна участь членів; 4 - незалежність і самостійність; 5 - освіта, навчання та інформація; 6

- кооперація серед кооперативів; 7 - турбота про суспільство.

Приватна агрофірма - форма господарювання, предметом якого є:

- організація виробництва сільськогосподарської продукції і сировини;

- переробка сільськогосподарської продукції як власного виробництва, так і придбаної;

- оптова і роздрібна, комісійна торгівля товарами власного виробництва, фірмова торгівля.

Роздержавлення і приватизація сприяли не лише утвердженню нових форм господарювання, але й розвитку підприємництва. **Підприємство** - розпочинати, робити спроби. У тлумачному словнику В.Даля підприємство характеризується як справа, а підприємець як торговельник, спроможний до підприємництва великих масштабів у торгівлі, для особистості якого притаманні сміливість, рішучість, здатність до такої справи. Згідно із словником Роберта, підприємець є «особистість, що управляє підприємством, веде його за власний рахунок, використовуючи різні фактори виробництва (природні ресурси, працю, капітал), з метою продажу продукції чи послуг». Підприємцями є «... господарі, землероби, комерсанти, промисловці, в тому числі дрібні ремісники, власники торгових точок (фермери)». Підприємництво є особливим типом людської діяльності, що:

1. стратегічно зорієнтована на успіх, а значить, перш за все на отримання прибутку;

2. включає новаторство як основний засіб діяльності;

3. базується на ряді принципів і вимог, які найбільш повно реалізуються при товарно-грошових відносинах.

Людина як суб'єкт підприємництва, не може існувати поза межами

суспільства і вступає у відповідні зв'язки з іншими людьми, тобто суспільні відносини, вирішальна роль серед яких належить економічним. Мова йде про його матеріальні виробничі відносини, що складаються в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Підприємництво створює конкурентне середовище через стимулювання господарської активності, запровадження нової техніки і технології. Через основну мету - одержання прибутку - воно сприяє розвитку перспективних напрямів господарської діяльності, отже є важелем зміни структури економіки, сприяє раціональному використанню ресурсів та забезпечує стимули до високоефективної праці. Працівники, які мають власну справу (бізнес) і є власниками, якнайбільше зацікавлені в якісній і високопродуктивній праці, порівняно з найманими працівниками. Перспективним є підприємництво, засноване на приватній власності господарського товариства, кооперативу, сформованого на основі рівності і самостійного контролю.

Поняття пізнавально-роз'яснюючі

Вони допомагають усвідомити суть певних процесів, явищ, які відбуваються в ході реформування агропромислового комплексу на принципах ринкових відносин.

Акредитовані біржі - товарні біржі, яким надано відповідним державним органом висновок про їх відповідність щодо надання послуг з укладення біржових угод купівлі-продажу зерна та продуктів його переробки.

Загальна земельна площа - площа поверхні суходолу разом з внутрішніми водами, які знаходяться в межах державного кордону.

Заставна ціна (ціна підтримки) - гарантована державою ціна продукції, яка відшкодовує середньоогалузеві нормативні витрати та забезпечує мінімальний прибуток, достатній для відтворення виробництва.

Інфраструктура ринку зерна - комплекс виробничих і невиробничих формувань, які забезпечують умови виробництва зерна, його заготівлі, зберігання, переробки, реалізації, страхування, кредитно-фінансові та інші послуги.

Сільське господарство (сільськогосподарське виробництво) - вид господарської діяльності з виробництва продукції, яка пов'язана з біологічними процесами її вирощування, призначеної для споживання в сирому і переробленому вигляді та для використання на нехарчові цілі.

Сільськогосподарські угіддя - земельні ділянки, які систематично використовуються для одержання сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські угіддя знаходяться у власності, оренді, постійному чи тимчасовому користуванні сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарств населення та інших землекористувачів.

Сільськогосподарське підприємство (включаючи селянське /фермерське/, рибальське та рибницьке господарство)

- юридична особа, основним видом діяльності якої є вирощування та переробка сільської господарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50% загальної суми виручки.

Сільськогосподарський товаровиробник - фізична або юридична особа, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції, переробкою власно виробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацією.

Продукція сільського господарства - "валова продукція" в грошовій оцінці у порівняльних цінах визначена як сума продукції рослинництва та тваринництва.

Людський фактор - сукупність соціально-економічних, політичних, правових та інших властивостей особистості, трудових колективів підприємств, галузей і т.д.

Демографічна ситуація - конкретний в певних географічних та історичних умовах стан населення, що визначається по відношенню до соціально-економічних умов місця і часу. Поряд з категоріями відтворення і розселення демографічна ситуація відноситься до основних понять системи знань про народонаселення.

Міграція населення - соціально-економічний і демографічний процес, що є сукупністю переміщень, здійснюваних людьми, пов'язаних, як правило, із зміною місця проживання, тобто переміщення робочої сили (працездатних мігрантів) через кордони тих чи інших територій, країн, населених пунктів зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час. Розрізняють зовнішню і внутрішню, зворотну і незворотну міграції.

Незворотна або постійна міграція - це переселення до нового місця проживання назавжди, без наступного повернення до попереднього місця.

Зворотна або тимчасова міграція - це переселення з наступним поверненням до попереднього місця проживання, тобто з наступною еміграцією.

Природний приріст населення - різниця між кількістю народжених, живими і кількістю померлих.

Депопуляція - зменшення чисельності населення внаслідок перевищення смертності над народжуваністю.

Лізинг - це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів. Вона полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність, за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем, у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних платежів.

Лізингоодержувач - суб'єкт підприємницької діяльності, який одержує в користування об'єкти лізингу за договором лізингу.

Продавець лізингового майна - суб'єкт підприємницької діяльності, що виготовляє майно (машини, устаткування тощо) або продає власне майно, що є об'єктом лізингу.

Оренда (польське /агепїа) - майновий найом - договір, за яким одна сторона (орендодавець, наймодавець) здає майно в тимчасове користування за певну плату.

Оренда землі - форма землекористування, за якою власник землі надає земельну ділянку іншій особі (орендареві) для використання її на певний строк за винагороду (орендну плату).

Біржа - установа (організація), де регулярно функціонує оптовий ринок і здійснюється купівля-продаж товарів (товарна), цінних паперів, акцій, облігацій (фондова), іноземної валюти (валютна), інформації (інформаційна), науково-технічних розробок (інтелектуальних ресурсів) на основі співвідношення попиту і пропозиції. Уповноважені із забезпечення заставних закупок зерна - юридичні особи незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які визначаються на конкурсних засадах Державним агентом із здійснення заставних закупок зерна.

Уповноважені із проведення інтервенційних операцій - юридичні особи незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які визначаються на конкурсних засадах Державним агентом із проведення інтервенційних операцій.

Юридична особа - організація, що має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді, арбітражі або третейському суді.

Ринкова інфраструктура - система організації, яка забезпечує взаємозв'язки між структурними елементами сільськогосподарських товарних ринків і допомагає вільному руху товару, безперервний процес функціонування сфери виробництва і безперебійне постачання товару кінцевому споживачу.

Заготівельно-збутові кооперативи - добровільні об'єднання для спільного ведення господарської безприбуткової діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану. Вони здійснюють заготівельну (збутову) та іншу діяльність, не заборонену законодавством.

Товарний дериватив - стандартний документ, який засвідчує право продати та/або купити біржовий товар (крім цінних паперів) на обумовлених стандартних умовах в майбутньому. До деривативів належать: а) **форвардний контракт** - стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) товари у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією такого продажу під час укладання такого форвардного контракту; б) **ф'ючерсний контракт** - стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) товари у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

Торгівля деривативами - будь-які операції з придбання або продажу товарних деривативів членами товарної біржі, чий статус встановлюється законодавством про товарні біржі.

Отже, при аналізі законодавчих і нормативних актів, проведенні досліджень, читанні лекцій важливо і необхідно врахувати суть понять, термінів. Вони по суті відображають концептуально-методологічні підходи у визначенні завдань щодо реформування форм власності та господарювання у агропромисловому комплексі.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Розділ 1. Історіографічні дослідження 1991-1996 років проблем розвитку агропромислового комплексу України.....	5
Розділ 2. Формування концептуальних підходів щодо вирішення аграрно-селянського питання із здобуттям Україною незалежності (1991-1996).....	20
Розділ 3. Особливості змін форм власності та господарювання у галузях сільськогосподарського машинобудування (1991-1996)...	33
Розділ 4. Реформування форм власності та господарювання у сільськогосподарському виробництві України в другій половині 80-х – першій половині 90-х років ХХ століття	62
Розділ 5. Специфіка реформування форм власності та господарювання у переробній промисловості України у першій половині 90-х років ХХ століття.....	112
Висновки.....	149
Додатки.....	167

Наукове видання

КРАВЧЕНКО Н.Б.

**АГРАРНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ
(КІНЕЦЬ 80-Х-СЕРЕДИНА 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Монографія

Підписано до друку 3.12.16 . Формат 60x84\16 Ум. друк. арк. 12,5
Наклад 100 прим. Зам. № 8868.

Видавець і виготовлювач Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4097 від 17.06.2011